

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA
SZEKKESZTI CHOLNOKY JENŐ

AFGÁN FÖLDÖN

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

LIGETI LAJOS

AFGÁN FÖLDÖN

61 KÉPPEL ÉS 4 TÉRKÉPPEL

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA,

I.

Népek országútja: Afganisztán.

Afganisztán hegyes, sziklás vad földjével, egészségtelen éghajlatával, állig felfegyverzett, marcona lakóival sokak képzeletében máig is oly zárt, megközelíthetetlen országa Ázsiának, mint akár Tibet.

Valóban, a szabadságukra féltékeny afgánok hosszú évtizedek óta vívnak kíméletlen, késhegyig menő küzdelmet a hol erőszakkal, hol alattomban rájuk támadó két óriással, az oroszokkal meg az angolokkal. De eddig hiába volt a csel, hiába az ámítás, nem használt a fegyverek számbeli fölénye és technikai tökéletessége, a hegyek elszánt, megalkuvást nem ismerő fiai kezdetleges hadikészségeikkel is meg tudták tartani kietlen, sziklás hazájukat.

Érthető, hogy az afgánok nem szívesen láttak földjükön idegent még a szélcsend idején sem, hiszen mindenkiben ellenséget, angol, vagy orosz bérencet gyanítottak. India felől megközelíteni ezt a földet ma is veszedelmes. A térképre rajzolt határvonal csak a diplomaták elképzelésében él. A valóságban az egész indiai-afgán határ hosszában egy veszedelmes zóna nyúlik végig, a *Jagisztán*, a Lázadások Földje. Bevehetetlen szikla váraikban, fedezékeikben, megközelíthetetlen búvóhelyeiken elszánt afgán törzsek tanyáznak. Egy törvényt ismernek: a magukét. Nekik beszélhet Kabul, éppúgy süket fülekre talál náluk vértestvéreik minden szava, mint a túlsó határ minden egyezkedő kísérlete. Egy ellenségük van: az angol. Kíméletlenek és engesztelhetetlenek vele szemben. Időről-időre megrohanják őrhelyeit, állomásait kirabolják, minden elmozdíthatót

magukkal hurcolnak. Fegyver- és lőszerszükségletüket itt szerzik be. Még a repülőgép-expedíciók is tehetetlenek velük szemben: ha pillanatnyilag kárt is tesznek bennük, rövid idő múltán megint megjelennek, kipusztíthatatlanul, éppen a legváratlanabb időben, a legváratlanabb pontokon.

Még a leggyakrabban használt útvonalon, a híres Khaiber-szoros vidékén is napirenden vannak a kisebb-nagyobb megrohanások. Érthető tehát, hogy Indiában, főleg angol körökben, Afganisztán a tilalmak földje, a rablók országa, határának átlépésére az angol hatóságok is csak indokolt esetben, de akkor sem szívesen — kíséret nélkül utazó nőknek pedig egyáltalában nem — adnak engedélyt.

Mondanunk sem kell, hogy itt is csak messziről kékek a hegyek, és hogy közlelrol rokonszenves, művelődésre, haladásra hajló emberek fogadják az idegent, ha a bizalmatlanság, gyanakvás finoman leplezett vagy nyersen kirívó formában itt-ott sarkába szegődik is.

Ha nem is minden továbbiak nélkül, könnyen és kényelmesen, de Afganisztán földje már szintén hozzáférhető a tudományos kutatások számára. És a tudománynak itt valóban van mit kutatnia.

A mai Afganisztán már a legrégibb időktől fogva valószággal országútja volt a legkülönbélebb fajú és nyelvű népek vonulásainak.

Földrajzilag e terület legnagyobb része az iráni medencéhez tartozik. Mai nyugati, nyílt határain keresztül akadálytalanul ömlött ide az *iráni* lakosság, magával hozva, terjesztve sajátos műveltségét, egyben persze tárt kapukat hagyva maga mögött újabb szellemi vagy hódító áramlatok számára is. Ezen az úton nyomultak be a világhódító macedón Nagy Sándor csapatai, hogy e földön keresztül haladva még keletebbre, Indiába menjenek.

Nagy Sándornak e távolkeleti hódításai tiszavirág életűeknek bizonyultak, a *görög* kultúra azonban mégsem tűnt el teljesen e földről. Sőt ellenkezőleg. A távoli földre sodródott görögök visszamaradt utódai a mai Balkh környékén, az akkori Baktriában virágzó görög királyságot alapítottak. De még Baktria hegemoniájának Kr. e. 140-ben

bekövetkezett bukása után sem pusztult el a nagysándori örökség: kisebb görög fejedelemségek képében tovább élt egészen Kr. u. 45-ig. A görög szellem hatása meg éppenséggel túlélte ezt a távoli időpontot is, az indiai eredetű buddhista művészet a baktriai s az afganisztáni görög szellem inspirációja alatt nyert új testet. Ez a *graeco-buddhista* művészet innen indult el hódító útjára Belső-Ázsiába, s onnan tovább, messze Távol-Keletre.

Ennek a hellenisztikus vonásokat mutató buddhista művészetnek emlékei nagy számmal kerültek elő a mai Afganisztán földjén, feltárásuk a Delegation Archéologique Franchise en Afghanistan égisze alatt J. Hackin vezetése mellett még ma is serényen folyik.

A görög fejedelemségek és a buddhizmus csak az első állomását képezték azoknak a népi és szellemi mozgalmaknak, amelyeknek a mai Afganisztán földje meglehetősen gyors egymásutánban színhelye volt.

Maguk a görögök is egy ilyen újabb népmozgalom nyomása alatt semmisültek meg. A Távol-Keleten, Kína nyugati szomszédságában élő, valószínűleg indoeurópai eredetű, *jüecsi* népet ugyanis az ázsiai hunok vagy hiungnuk kiszorították régi hazájukból. A jüecsik a hún csapás alatt kettészakadtak; egyik águk csakhamar felőrlődött, eltűnt a történelemből, a másik ág Belső-Ázsia felé vette útját, ott rázúdult a *sakákra*. A sakák viszont tovább szorulva Baktriára vetették magukat, és megsemmisítették az utolsó görög fejedelemségeket is.

De a sakák sem maradhattak sokáig urai Baktriának, a barbár jüecsik egész sereg iráni és más indoeurópai népet igájukba hajtva, rájuk is sort kerítettek. Az újonnan meghódított indoeurópai törzsek közé tartozott a *tohár* és a *húsán* is. Ez a két nép aztán csakhamar valósággal elnyelte az erőszakos jövevényt. A jüecsik és a tohárok oly korán egybeolvadtak, hogy ma már sokan arra gondolnak, talán nem is éltek külön tohárok és jüecsik, hanem csak egyetlen nép két különböző neve tükröződik a régi történelmi feljegyzésekben. A kusánok szerepe sem volt kisebb: e nép adta a jüecsik uralkodó osztályát és dinasztiáját.

A tohár-kusán uralom alatt tovább élt és virult a buddhizmus, éppen a kusán dinasztia alapítójának, a híres Kaniskának (kb. Kr. u. 125.) nevéhez fűződik e vallás újabb felvirágoztatása és diadalmas továbbterjesztése.

A tohárok, kusánok helyét a Kr. u. V. század második felében ismét más nép foglalta el Észak-Afganisztánban, az *ejtalita*. Ez az újabb néphullám bennünket különösebben is érdekel, mert közelről érinti Attila birodalmának kialakulását, az európai hunok faji és nyelvi hovatartozásának nagy kérdését.

Régebben az eftalitákat a *fehér hunokkal*, vagy hionitákkal azonosították. Az újabb kutatások azonban kiderítették, hogy e felfogást bizonyos mértékben módosítani kell. A fehér hún ugyanis a nagy hún konföderációnak egyik ága volt; ez az ág jelentős szerepet játszott nemcsak Belső-Ázsiában és Irán határán, hanem a Kaukázusban is, sőt ugyané nép egyik töredékének tartják Kr. u. VI. században Indiába kivándorolt *Jcidariták* is. A belsőázsiai fehér hunokat pedig éppen az eftaliták semmisítették meg, hogy helyükre telepedjenek.

A Kr. u. első századokban Belső-Ázsia nyugati része, a mai Turkesztán szinte teljes egészében iráni, általában indoeurópai jellegűnek mondható. Ez az indoeurópai világ a török törzsek egyre nagyobb jelentőségre való jutásával mindinkább összezsugorodott; kisebb-nagyobb népei egymásután kerestek új hazát a török áradat elől nyugaton és délen.

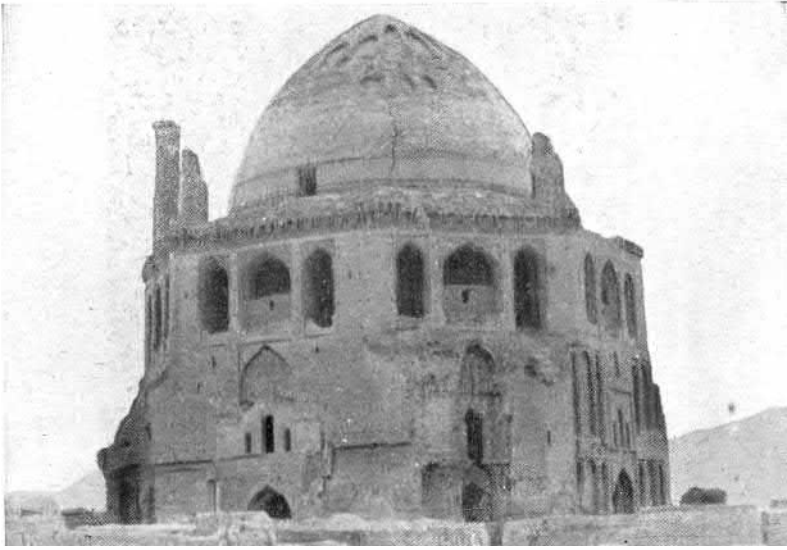
Turkesztán mai méreteiben való eltörökösödése a VIII. században kezdődött a nyugati türk birodalom megalapításával, változatlan erővel folytatódott tovább a IX. században az ujjur hegemonia alatt is. Lassan a török törzsek fergeteges sikere is megcsendesedett, nagy dinasztiáik egymást emésztették el, de a vérrel szerzett új hazában mégis sikerült végleg megvetniök a lábukat. Eletükben azonban újabb sorsdöntő fordulat következett. A déli végeken igen korán, már a IX. században, érintkezésbe kerültek a karddal terjeszkedő Iszlámmal. A kardnak ősi ösztöneik parancsára konokul ellenszegültek, a vallásnak ellenállás nélkül meghódoltak.

Konstantinápoly. Utcái kép.

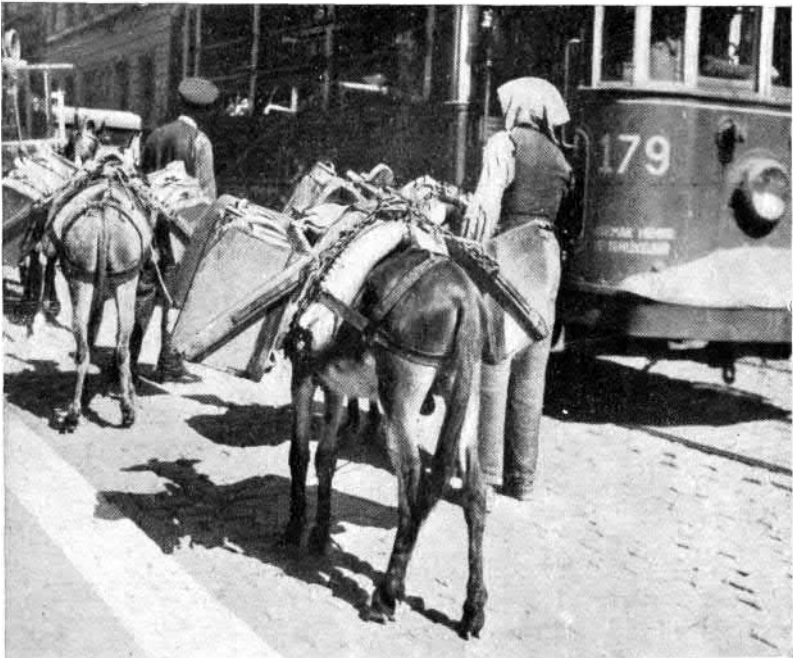

Konstantinápoly. Az Aranyzarv hídja.

(Dr. hebt Hikmet felvétele.)

Szultánije. Öldzeitü perzsiai mongol császár mauzóleuma.

Konstantinápoly. Nyugat és Kelet találkozása.

Teherán. A régi európai városrész egyik modern utcája (Sahabád).

Turkman szahra. Nem bugaci, de — turkomán lakóházak

Teherán. Városháza.

Teherán. Modern utcárszlet.

De az új vallás sem tudta elvenni tőlük a régi török erényeket: a harc mámoros szomjúságát, a szervező-képességet és a művelődés iránti ősi fogékonyságot. A X—XI. századi mohamedán Észak-Afganisztánban már törökök serénykednek az állami élet vezető helyein. Virágzó politikai hatalmukat jelentős szellemi fellendülés kíséri. Központjuk Herat, ez az ősrégi kultúrváros, mely számtalanszor esett hódító népek és hadvezérek zsákmányául, de a romokból mindig újjászületett.

Itt líratban a IX. század táján egész sereg terjedelmes török nyelvű költői mű keletkezett az új idők új ihletével, de a régi, manicheus vallással együtt kapott ujjur írással.* Az afganisztáni történeti és földrajzi irodalom gazdag szüretének nem egy terméke őstörténet-kutatásunkat is érdekli.

A török-világ után a *mongol* invázió új urakkal ismertette meg Afganisztánt. Még Dzsingisz khán idejében megjelentek az első mongol csapatok Turkesztán és Irán határán, a voltaképpeni mongol hódítás azonban csak jóval később, a XIII. század második felében kezdődött. Ekkor vetette meg a perzsiai mongol Ilkhánok uralmát Hülegü. Uralmuk kiterjedt nemcsak a mai Perzsiára és Bagdadra, hanem a mai Afganisztán jókora részére is.

Ezek a mongol uralkodók kezdetben híven kitartottak az ősi mongol vallás mellett, később akadtak soraikban (főleg családjukban) keresztények is, vagy pedig olyanok, akik a keresztény vallással, nyugati keresztény fejedelmekkel barátságos lábon álltak. Végül azonban ők is teljes erejükkel az Iszlám vallás követőivé szegődtek.

Az igazi, könyörtelen mohamedán korszak Timur Lenk idejében köszöntött be. A vérszomjas hódító kezébe kerítette egész Afganisztánt, elfoglalta, végigpusztította Heratot és Kabult is. Dzsingisz khán óta nagy utat tettek meg a mongolok: az ősi valláshoz, hagyományokhoz

* Jelezzük, hogy az ismert ujjur-írásos szövegeken kívül egy újabb kézirat került elő nemrég Herat környékén. Ez a csonka állapotában is igen fontos ujjur-írásos emlék a kabuli török nagykövet ajándékaként a konstantinápolyi egyetem könyvtárába került.

ragaszkodó nomád fejedelem utódai Belső-Ázsiában mohamedánokká lettek és eltörökösödtek. Timur Lenk is még az uralkodói «arany» törzs egyenes leszármazottja, de ősei mongol nyelvét már nem ismerte, Belső-Ázsia török törzsei közt töröknek és mohamedánnak született.

A mongol töről sarjadt Timur Lenk utódai még egy nagy dinasztiát adtak a történelemnek: a Nagy Mogulokat. Az ő bölcsőjük is a középázsiai Ferganában ringott, Afganisztán meghódítása után törtek Indiába a XVI. század legelején, hogy birtokba vegyék Észak-India legnagyobb részét, s megírják India történetének egyik káprázatosan szép fejezetét. A Nagy Mogul dinasztia első, talán legragyogóbb képviselője még a mai Afganisztán fővárosából, Kabulból igazgatta új birodalmát.

Afganisztán színes múltját makacsul őrzik az afgán hegyek. Mintha nyomtalanul suhantak volna el a századok a hegyekbe zárkózott ország felett, a történelem nagy viharai után is csorbítatlanul élnek benne tovább tarka törzsecskék szokásai és nyelvei, akár csak a Kaukázusban vagy a Pamirban.

Érdekes Afganisztán változatos néprajzi és nyelvi térképére egy tekintetet vetni. Legkönnyebben talán a nyelvész segítségével tudunk majd eligazodni.

A nyelvek e Babelében megtaláljuk elsősorban a *perzsát*, annak számos, *tádzsiknak* nevezett nyelvjárását. Az iráni nyelvcsaládhoz tartozik a vérbeli afgánok nyelve, a *fastu* is. Ezt a nyelvet inkább csak a keleti és déli végeken beszélik, a tadzsikot azonban országszerte, mint második nyelvet szinte valamennyi más törzs is ismeri. Perzsa különben Afganisztán hivatalos nyelve is, és csak újabban történtek kísérletek a nemzeti nyelv népszerűsítésére, terjesztésére. Szakértők véleménye szerint a nagy iráni nyelvcsaládhoz tartozó nyelveket és nyelvjárásokat beszéli a lakosságnak közel négyötöd része.

Az ország déli végein, kisebb szigeteken északabbra is, a *boludzi* nyelv járja. Észak-Nyugaton egész sereg, az

indo-iráni nyelvcsaládhoz tartozó, ú. n. *pamírnyelvjárás* él. Köztük a különbség oly nagy, hogy sokszor egyik falu egy árva szót sem ért a másik falu nyelvéből. Egyéb indoeurópai jellegű nyelvek közül megemlíthetjük az *örményt*; a nyugati határokra bevándorolt örmény kereskedők ugyanis napjainkig megőrizték nyelvüket.

Egyesek szerint Délnyugat-Afganisztánban még valamelyik *kaukázusi* nyelvnek is megtalálhatók a nyomai; ezt a nyelvet azoknak a hadifoglyoknak az utódai beszélik, akik Nadir sáh idejében kerültek Farah vidékére. Nadir sáh különben más, török és perzsa kolóniákat is létesített Afganisztánban, különösen Kabul környékén.

Az *arab* nyelvet néhány, a délnyugati határszélen vándorló nomád törzs képviseli. A déli határ mentén átszivárgott a dravida-típusú *brahui* nyelv is. Mindezekhez hozzávehetjük még a tibeti nyelvághoz tartozó *balti* nyelvet és az eddig még közelebről meg nem határozott *burusaszkít*.

Ezeknél a kisebb nyelvcsoporthoz — számbeli fölényüknél, de az azt beszélők politikai jelentőségénél fogva is, —jóval fontosabb hely illeti meg az Afganisztán földjén beszélt *török* nyelveket és nyelvjárásokat. A különféle iráni és indo-árja jellegű nyelveket, különösen az utóbbi időben, egyre többen, egyre alaposabban tanulmányozzák. Az afganisztáni török nyelvjárásokra vonatkozó ismereteink viszont még mindig a kezdet kezdetén tartanak, s kizárólag azokra a feljegyzésekre, rövid tudósításokra szorítkoznak amelyeket nem nyelvész geográfusoknak köszönhetünk.

Ezek az értesítések általánosságban török nyelvű *özbegek*ről és *turkománok*vól beszélnek, de hogy pontosabban merre laknak, milyen törzsek, szokásaik vannak, arról alig tudunk valamit. Hogy mennyien lehetnek, azt ma is inkább csak sejthetjük, találgathatjuk, mert Afganisztánban még mindig nem ismerik a rendszeres népszámlálásokat. Megközelítő becslések szerint a turkománok száma meghaladja a százezret, az özbegek még ennél is többen lehetnek, hiszen Észak-Afganisztánt, az ú. n. Afgán-Turkesztánt jóformán kizárólag ők tartják megszállva.

Utolsónak hagytuk ebben a felsorolásban a *mongolokat*,

mert a geográfus utazók egymásnak ellentmondó értesítései nyomán valóságos kavarodás támadt körülöttük. Beszéltek *moí/oiokról, hazarákról és ajmakókról*.

Lélekszámukat tekintve legjelentősebbek közülük a hazarak. Kétségtelen, hogy e több százezer lelket számláló és számos törzsre oszló népelem a mongol hódítások során került Afganisztán földjére. Igazolják ezt a történeti feljegyzések is, de beszédes tanúja mongol származásuknak egész szomatikus külsejük is. Ha régebben fel is bukkant valamelyik útleírásban egy-egy olyan megjegyzés, hogy egyik vagy másik törzsük máig megőrizte az ősi nyelvet, napjainkban perzsa nyelvjárásokat beszélnek valamennyien és nemrégiben az iráni nyelvészek már azzal is foglalkoztak, hogy a hazára nyelvjárások az iráni nyelvek között milyen helyet foglalnak el.

Hasonlóan csak általánosságban mozgó, egymásnak ellentmondó értesítések szóltak az aj mákok mongolnyelvűségéről is. Ez a négy törzsből álló nomád népelem mindenestre kései település az afgán földön.

A mindössze néhány tízezerre tehető mogolok mongolnyelvűségére viszont már régi és határozott útmutatásaink voltak.

Pontosan száz éve tette közé Leech, a híres angol utazó és nyelvész afganisztáni kutatásainak eredményeként hétnyelvű szótárát. E hét nyelv egyike a mogol. Leech nem értette a különös nyelvet, szavait eltorzította, gyűjtése is meglehetősen sovány, alig több százötven tételnél és néhány példamondatnál, de a szegényes mutatványból is kiviláglik, hogy a mogolok nyelve az értelemzavaró ferdítések ellenére és a félrevezető iráni köntösben is azonos még az ősi mongol idiómával. Leech anyagán felbuzdulva, a finn Ramstedt 1903-ban tervbe vette, hogy felferessi az afganisztáni mogolokat és megmenti nyelvükből a tudomány számára azt, ami még megmenthető. Azonban tervének végrehajtása nem várt akadályba ütközött. A háború előtt Ramstedt, mint minden finn, még orosz állampolgárnak számított, s Szent-Péterváron mindent megmozgattak az érdekében. De hasztalan volt az orosz diplomácia

buzgó segédkezése, az afgánok nem voltak hajlandók bebocsátani országukba a kellemetlennek gondolt idegent. Ramstedt nem adta fel a reményt, hanem rövidesen megjelent az afgán-orosz határon, hátha innen közelebb juthat céljához. De az afgán határ változatlan szigorúsággal őrizte titkait. Az orosz hatóságok segítségével mégiscsak talált két, magát mogulnak nevező afgán munkást. Húszéin Abdilla és Rusztem — hosszas rábeszélés után és megfelelő fájdalomdíj ellenében, — hajlandó is lett volna a fiatal finn tudóst a mogul nyelv rejtelseibe bevezetni, csak azt kötötték ki, hogy az afgán határ veszedelmes közelségéből valami biztonságosabb helyre vonulhassanak. De Ramstedtet itt is üldözte a balszerencse, alig háromnapi munka után moguljai maláriába estek, majd őt magát is leteperte a veszedelmes betegség.

Amikor Ramstedt e három nehéz nap alatt gyűjtött munka anyagát közzétette, a tudósvilág érdeklődése még jobban felcsigázódott e távoli, megközelíthetetlennek látszó nyelv iránt.

*

Magyar ember, ha a nyelvész szemével nézi Afganisztánnak ennyi mindenféle tudományos anyagot ígérő térképét, természetesen a törökök és a mongolok felé fordul elsősorban. Érthető ez, hiszen erre tanít bennünket a magyar Kelet-kutatás hagyományos programja, erre hajt bennünket a magyar őstörténet, a magyar múlt majdnem minden keleti vonatkozása.

A nekünk oly fontos török-mongol világ orosz fennhatóság alatt áll, megközelítése a világháború óta számunkra szinte teljesen lehetetlen. Az ifjabb orientalista nemzedék még sincs teljesen tétlenségre kárhozthatva. A török-mongol nomád műveltségkört Oroszország határain túl hatalmas peremterületek szegélyezik. Igaz ugyan, hogy e területek csak jóval nagyobb fáradság árán közelíthetők meg, ott a tudományos kutatás hasonlíthatatlanul több nélkülözéssel jár, nem is beszélve az egészségtelen éghajlatról, a sokszor bizony életveszedelmet jelentő kezdetleges közbiztonsági

viszonyokról. Viszont mérhetetlenül nagyobb a jelentősége az itt előkerülő tudományos anyagnak, mert e területeken a török-mongol népeknek nemcsak a statikus állapota tárul elénk, hanem betekintést nyerhetünk egyéb népekkel való érintkezéseik, történeti megmozdulásaik rejtett titkaiba is. Ezeket a peremterületeket régen te meg lehetőségen elhanyagolta a tudomány, maguk az oroszok sem foglalkoztak velük annyit, amennyit — ma szeretnének. Az orosz politikai rendszertől irtózó szomszédok ma persze kérelhetetlenül elzárkóznak minden effajta újabb kísérletük elől. Hasztalanul kopogtatnak tehát orosz expedíciók és orientalisták Mandzsúria, Kína, Tibet, Afganisztán és Perzsia határán, zárt kapukra találnak. A Szovjetország birodalom kínai fala tehát nemcsak bennünket idegeneket nem bocsát be, de saját tudósait is kénytelen-kelletlen falai közé zárja.

Ezért választottam első ázsiai utazásom (1928—31) kutatásainak színhelyül Belső-Mongóliát és Mandzsúriát. A tudományos meggondolásokon kívül ugyanezek a technikai szempontok indítottak arra, hogy másodsor, 1936-ban szintén egy elhanyagolt peremterületre, Afganisztánba tervezek újabb kutatóutat.

Tervemet, hála a Magyar Tudományos Akadémia és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megértésének és áldozatkészségének, ezúttal is sikerült megvalósítanom. A szerény anyagi eszközök előteremtése után hátra volt még egy nem kevésbé fontos kérdés elintézése: az afgán kormány engedélye a tervezett utazáshoz. A helyi viszonyokkal ismerősök kezdetben nem sok jóval biztattak, hivatkoztak az afgánok hagyományos elzárkózott ságára, minden munkát megbénító bizalmatlanságukra, gyanakvásukra. Kámutatnak arra is, hogy Afganisztán területén ma is csak azok az idegenek, egytől-egyig szakemberek, tartózkodhatnak, akik hivatalos minőségben dolgoznak a birodalom ósdi állapotának megreformálásán.

A hazai illetékes hely rendkívüli szívességének és lekötelező előzékenységének köszönhetem, hogy közbenjárására ezt az akadályt is sikerült elhárítani. Párisi követőségünk útján alig két hét leforgása alatt kezemben volt

nemcsak az afgán beutazási vízum és tartózkodási engedély, hanem az annyi utánjárást, időveszteséget igénylő perzsa átutazási vízum is.

Francia pártfogóim és barátaim ezúttal sem hagytak cserben, a Delegation Archéologique Francaise en Afghanistan vezetői közbenjártak érdekemben a párisi afgán követségen, és lépéseket tettek kutatásom megkönnyítése céljából a kabuli afgán kormánynál is.

A Magyar Tudományos Akadémia hivatalos írásain kívül francia és afgán ajánlólevelekkel is felvértezve vághattam neki az útnak.

Az Afganisztánba — Oroszországon keresztül — vezető legrövidebb útról eleve lemondtam. Nem választottam a kényelmes indiai utat sem, hanem a hosszadalmas, fáradtságos, de érdekes, számomra mindenképp értékes perzsiai útirány mellett döntöttem.

Utam közel tizennégy hónapig tartott. Végzett munkámról, kutatásaim szakembereket érdeklő tudományos eredményeiről másutt számolok be.* A következő lapokon arról szeretnék számot adni, hogyan fogadja a régi mesés Kelet ma a nyugati kutatót, milyen is az a keleti kényelem és vendégszeretet, hogyan él, szeret és gyűlöl egy távoli nép. Megvallom, számomra ez a nehezebb vállalkozás. Perziát számos kitűnő útleírás ismerteti, kiváló szakemberek, klasszikus tollú írók örökítették meg minden szépségét, pompáját, kutatták a perzsa lélek és vallás rejtelmeit. Afganisztán sem tartozik Ázsia ismeretlen országai közé, de már jóval kevesebben fordultak meg földjén, mint Perzsiában, és még számos része földrajzilag is pontosabb kutatásokat, leírásokat kíván.

Hogy mégis rászántam magam erre a hálátlan feladatra, azt abban a reményben tettem, hogy úti élményeim egyben-másban talán mégis kiegészíthetik azt a képet, amelyet hosszú évtizedek alatt kiváló kutatók egész sora gyűjtött erről a területről. Mindenekelőtt azonban kortársi

* *Une mission linguistique en Afghanistan 1936—37. Mongols et Turcs.* Megjelenik a Körösi Csorna-Társaság kiadásában.

dokumentumnak szántam beszámolómat. Nagyon régóta, már a mongol-kortól kezdve (XIII—XIV. sz.) ezen a vidéken keresztül vezetett számos követségnek és kutatónak az útja. Hogy csak a hozzánk legközelebb állókat említsem, Körösi Csorna Sándor Tibetbe menet Aleppótól Meshedig szinte pontról-pontra azon az úton haladt, amelyen ma kell utaznunk. Vámbéry Ármin Perzsiát bejárva csupa olyan helyen fordult meg, amelyek a látni és tanulmányozni valók listáján ma is szerepelnek. Mint Vámbéry maga mondja, a perzsa élet tüzetes megismerésével járta ki azt az iskolát, amely lehetővé tette számára belsőázsiai híres dervis-szerepének végigjárását. Es ha a mai idők távlatából vizsgáljuk akár Csorna, akár a jóval későbbi Vámbéry utazásának történetét, ámulva láthatjuk, hogy ugyanazon földön, ugyanazon emberek között milyen fáradalmakat, milyen nélkülözéseket követelt a távolság legyőzése.

A fehér ember, ha fegyverével ez nem is mindig sikerült, de civilizációjával meghódította az egész Közel-Keletet. Azok a népek, amelyek a vasút nyugati elterjedésekor még keleti tespedtségben senyvedtek, évszázados aléltságukból hirtelen magukra riadtak, és mohón vetették magukat a nyugati technikai civilizáció minden termékére. S ugyanazon a földön, ahol Körösi Csorna Sándor és Vámbéry Ármin idejében még lóháton kellett utazni úttalan utakon, s ahol a keleti föld kincseit, árucikkeit hetek és hónapok alatt számárháton vagy tevekaravánnal szállították egyik helyről a másikra, ma már többé-kevésbé tűrhető, ápoló utakon autók és kamionok szuszognak-zakatolnak. Nagyvárosaik utcáin Korán-magyarázatokat bömböl a rádió, és a levegőben repülőgépek foglalták el a sasok és keselyűk birodalmát.

És Nyugat iskolája egyre terjed. A magáraeszmélt Kelet Nyugatnak minden külsőségét igyekszik magára erőszakolni. A nyugati öltözet a civilizáció szimbóluma lett; az idétlen formájú nyugati kalap körül a haladók és a megalkudni nem akaró maradiak között valóságos forradalmak, öldöklő harcok dúltak. A vallási fanatizmus helyén fel-

csapott a nacionalizmus szenvedélyes lángja. De megnövekedett, legalább is a vezető rétegek szemében, a nyugati tudomány presztízse és megbecsülése is. Nemzeti tudományaik művelésében értékes segítőtársakat kaptunk bennük, és csak rövid idő kérdése, Hogy a tanítvány felülmúlja a mestert.

A megújhodott Kelet tehát másként fogadja ma már a nyugati utazót, mint száz, vagy akár húsz évvel ezelőtt. De ne essünk optikai csalódásba. A vezető rétegek hatalmas reformkísérletei mellett még mindig megtalálhatjuk a régi Kelet maradványait. Isten háta mögötti falvakban, hegyek közti szállásokon, távol eső steppéken, az egyszerű emberek lelkében még mindig ott lobog a régi tűz; sőt bizony a műveltek, a haladók szíve legmélyén is ott parázslík a múlt, amely néha úgy éget, s amelytől oly nehéz elszakadni.

A mai Keletnek ez a kétarcúsága, önmagával folytatott küzdelme kapja meg legjobban a nyugati vándort...

II.

Útban Teherán felé.

Amikor már megtettem minden előkészületet az afganisztáni utazásra, összecsomagoltam szerény nyelvészpoggyászomat, körülvettek a jóbarátok és ismerősök, és szokás szerint elhalmoztak jó tanácsokkal. Ilyen veszedelmes, egészségtelen földre csak nem indulhat valaki oly egyszerűen, meggondolatlanul, mint Bécsbe vagy Parisba. Lexikonokból kinyomozták, hogy a kolera, a tífusz és a malária itt bizony mindennapos vendég. A két első fenyegetést nem vettem nagyon a szívemre, hiszen Észak-Kínában és Mongóliában is otthonos a pestis meg a kiütéses tífusz, de azért egy kis szerencsével megúszhatja az ember ezeket. A malária azonban szeget ütött a fejemben, hiszen eleven emlékezetemben élt, hogy Ramstedt vállalkozása tulajdonképpen ezen a ponton vallott kudarcot. Emlékeztem arra is, hogy a régi időkből való jó Kakas István perzsiai

követségének szintén ilyen maláriás láz tett nem éppen megnyugtató pontot a végére. Engedtem hát az unszolásnak, beoltattam magam tífusz és kolera ellen, becsomagoltam mongol és turkomán jegyzeteim mellé a csalhatatlannak mondott malária elleni pilulákat.

Ekkép teljesen megnyugtatta a háborgó kedélyeket, érzékeny búcsút vettem szeretteimtől és barátaimtól, s kigördült velem a vonat ismeretlen végzetek felé.

Első állomásul és pihenőül Konstantinápolyt szemeltem ki. Az utazás további részletei oly távoliaknak és valószínűtleneknek tündek fel előttem, hogy egyelőre csak a különböző eshetőségeket latolgattam. Amint gondolataimból felriadtam s kitekintettem a vonat ablakán, a júliusi forró nyárban ajultan, porosan bóbiskoltak az akácfa az utak mentén, és szürkén nézett vissza a learatott magyar Alföld. Amikor messzi útra indul az ember, vagy hosszabb idő után látja meg újra a megszokott tájat, bármilyen egyhangú is az, ilyenkor olyan furcsa érzésekre ihleti. Még az udvarias, de szigorú ellenőrző közegek egyenruháján és arcán is napfényt lát.

De hamar itt a jugoszláv határ: Bácska dús földje, gazdag ápoltság következik. Nemsokára feltűnik a Száva történelmi hídja, alig száll le az este, Belgrádban vagyunk. Tarka balkáni nép rohanja meg a sűrűn egymástán induló vonatokat, a szegényesen öltözött, egyszerű emberek egymás hegyén-hátán kapaszkodnak fel a Szarajevóba, Dalmáciába és Horvátországba induló vonatokra. Egy óra múlva tovább robog a konstantinápolyi gyors, a csillagatlan éjszakában csak bizonytalan körvonalak imbolyognak.

Reggelre kelve a régi Szerbiában vagyunk: amerre csak tekintünk, végeláthatatlan kukoricaföldek, szalmafedeles szegény viskók; itt-ott egy-egy mecset karcsú minaretje tör az ég felé. Mintha valami színes néprajzi és földrajzi albumot lapozna az ember. A szerb világ véget ér, a szerb útítársak csendben leszállnak. Újabb lap következik. Elegáns bolgár tisztok lépnek a fülkébe. Más arcok, más nyelv, más táj. Nemsokára Várnában vagyunk. Fejlődő szép város, modern palotákkal, gondozott utakkal, terekkel.

Alig egyórai pihenés után továbbszáguld a vonat. Este van újra, mire a bolgár határállomásra, Szvilengrádba érünk. A formalitások gyors és udvarias elintézése után megint kint járunk az éjszakában. Jó darabig még a szvilengrádi kép mint valami látomás kísért, amint a fénybenúszó pályaudvar perronja előtt vidáman, gondtalanul korzózik a kisváros aranyifjúsága. A szeszélyesen megszabdalt határokon keresztül, megállás nélkül, Görögország területén is áthaladunk.

Pirkadat előtt érkezünk a török határállomásra. Mindenütt mosolygó, barátságos arcok fogadnak. Pár perc múlva máris elteheti mindenki az útlevelét, a vámvizsgálattal is pillanatok alatt kész vagyunk. Tehát már török földön járunk.

Kora délelőtt feltűnik Konstantinápoly külvárosa. A török útítársak kigyúlt arccal, büszkén magyaráznak. Még dél sem volt, megérkeztem szállodámba, de nem is gondoltam arra, hogy kipihenjem a két gyűrött éjszaka fáradalmait, nekivágtam a zeg-zugos utcáknak.

Ez tehát az a város, ahol pompázó bizánci császárok trónoltak, ahol Keletről, a délorosz steppékről, a Duna-Tisza közéről annyi hún, avar, türk, besenyő, kún, kazár és pogány magyar követség meg segédcsapat megfordult! Ez az a város, ahová Erdély fejedelmei küldözgették embereiket, hogy tárgyaljanak a hatalmas szultánnal, ahová a magyar föld kincse és adója ömlött, és ahol a szabadságukért küzdő nagy magyarok menedéket találtak! Mit Őriztek meg ezekből a régi időkből e néma, de mégis beszédes kövek? Talán egy egész élet is kevés volna arra, hogy mindebbe belemérüljön az ember. Mit lehet hát régiségeiből, századok alatt felhalmozott kincseiből alig három-négy nap alatt látni? Meg kellett elégednem a lehető legkevesebbvel. Így is felejthetetlen élmény Konstantinápoly pompás panorámája, az Aj a Szófia, az Arany szarv, a Galata hídja, Pera. Modern és mégis színes keleti kép. Ha az épületek, a környezet nem árulnák el, sokszor észre sem venné az ember, hogy Konstantinápolyban jár. Kifogástalanul öltözött férfiak jönnek vele szemben az utcán, s amerre csak tekint, párisi divat szerint

öltözködő, ápolt szép nőket lát. Persze mindez inkább csak a Pera-negyed arca. A távolabbi, külső városrészekben keleti élet nyüzsög az utcákon. A zajos forgatagban még mindig ott vibrál a régi kép, s meglehető, különösen az asszonynépen, a régi öltözködésnek valamilyen átalakított darabja is.

Konstantinápolyi óráim meg voltak számlálva. Az egyik utazási irodában megszereztem a szíriai határig szóló vasúti jegyet, kifizettem azt az összeget is, amelyért az Irak Kalway autóján és vasútján a perzsa határig utazhatom, sőt kaptam egy utalványt egy ottani arab autóvállalathoz, amelynek kocsján egészen Teheránig juthatok majd.

Az utazási ügynök kifogástalan franciasága, sima levantei modora és előzékenysége hiába igyekezett megnyugtanni, hogy utam mindvégig gyors és zavartalan lesz, az iraki határtól Teheránig vezető részre vonatkozóan bizony aggodalmaim voltak. Mint majd látjuk, nem is alaptalanul.

Egyelőre ment minden, mint a karikacsapás. A jelzett órában megjelentem a parton, beszálltam a propellerre; alig félóra múlva kikötöttünk a kisázsiai oldalon. A partról csak pár lépés a Taurus-express kiinduló állomása, Haidarpasa. Itt mindenestől beraktak egy tágas, kényelmes fülkébe. Útitársaim mind törökök voltak, legtöbbször a fővárosba, Ankarába készült.

Reggel kilenc óra körül járt az idő, mikor kigördült a haidarpassai állomásról a Taurus-express. Csakhamar megjelent előttünk az egész Elő-Azsiára jellemző táj: vízben szegény síkságok, vegetáció nélküli kopár hegyek. A mindvégig uralkodó élettelen szürke szín szinte mázsás súllyal nehezedik az ember mellére. Az új Törökország még erre a kietlen tájra is eleven életet tudott varázsolni. Modern utakat építettek, vasutak keletkeztek, városok nőttek a földből és óriási erőfeszítéseket tettek az élet legelső feltételeinek, a vízkérdésnek a megoldására.

Ennek az új életnek méltó szimbóluma a főváros, Ankara. Az unalmas, elmaradt kisázsiai porfészek helyén egy nagy ország díszes metropolisa büszkélkedik. Felejthe-

tétlen látvány volt, amikor este megjelent előttünk a távolból Ankara fényben úszó sziluettje.

Másnap megint csak a régi, vigasztalan táj üldözött tovább. A Taurus-express útja nem főr el a szeszélyesen meghúzott új határok között. Délnyugati szakaszán lekanyarodik Szíriába, hogy aztán ismét visszaforduljon török földre, és végső pontján megint a szír határ közelében állapotják meg. Egy nappal az ankarai este után, szinte ugyanabban az órában, már idegen földön álltunk. A mohamedán világ egyik legrégebb, legfontosabb városa futott elénk a sötét éjszakából: Aleppo.

Mennyit írtak a régi arabok és perzsák Aleppo politikai szerepéről, tudós iskoláiról, ahová még a nyugati baskírok, azaz a magyarok földjéről is özönlött a Korán mélységeit megismerni vágyó szaracén ifjúság! Valamikor Körösi Csorna Sándor hosszú, kalandos és fáradságos vándorlás árán jutott ide el, hogy napok hosszú munkája után megkeresse azt a karavánt, amellyel majd Moszulba juthat. Ugyanide ma alig pár nap alatt megérkezik a Keletre készülő utassal a gyorsvonat, s alig tízpercnyi várakozás után megint százkilométeres sebességgel röpíti célja felé.

A következő napon ismét Kis-Ázsia kopár tájai fogadtak. Eddig csak jobbról vagy balról kísérgették a sziklás szürke hegyek, most azonban belevágtunk a hegy-rengeteg kellős közepébe. Csak csodálni lehet az emberi technika félelmetes erejét, amellyel utat tudott vágni magának e mostoha terepen. Alagút alagutat követett. A diadalmas hatvan-szoros akadályverseny után, a harmadik Kisázsiaiában töltött éjszakára virradó reggelen elértük az utolsó állomást, Tel Kocseket is.

Az állomáson a tovább szándékozó utasokat már várták az Irak Railway autói. Nem voltunk sokan, de hármunkat is két kocsira pakoltak, poggyásunk meg külön teher szállító autóra került. Megindult a kis karaván, s az avatatlanok nem is sejtették, hogy — mint ilyenkor mindig — láthatatlan távolságban gépfegyveres katonai autók vigyáztak utunk biztonságára.

Kánikulai hőségben hagytam el Budapestet, ez az

időszak Konstantinápolyban sem tartozik éppen a legenyhébbek közé, hanem hogy mi is az az igazi forróság, abból itt kap az ember először ízelítőt. A hőmérő ijesztő magasságra szökik, hiába van az utason a leglengébb trópusi öltözet, terhére van minden mozdulat, nehezebbre esik a lélekzés, szinte megbénul az agya is. S a nap égető heve ellen védelmet nyújtó autóból hiába dugja ki enyhet kereső kezét, riadtan kapja vissza, mert a várt lágy szellő helyett izzó kohók perzselő közelségét érzi.

A trópusi hőség minden perce órának tetszett, s valamennyien kimerülten vánszorogtunk, amikor déli egy órakor Moszulban kiszálltunk. Következett volna az ebéd a Resthouseban, de étvágyunk cserbenhagyott és a legnagyobb önuralomra volt szükség, hogy ne vessük magunkat mindjárt a különféle hűsítő italokra.

Utunkat egyórai pihenő után folytattuk. Most már csak ketten maradtunk az autóban, de más soffőrt kaptunk. Az új ember, úgy látszik, jól ismerte Európa sivatagi élethez nem szokott szárazföldi patkányait, óránként meg-megállt és jeges teával, tejjel táplált engem meg az angol mérnököt, és úgy próbált lelket verni belénk.

Alkonyat felé elértünk a Tigris folyóhoz. Megvártuk, míg a jóval előttünk érkezett autókat kompon a másik oldalra húzták, majd sor került ránk is. Óvatosan rátolták a rozoga faalkotmányra a két autót, majd gondosan kijelölték a kompon a helyünket. Mikor minden rendjén a helyén volt, a folyó felett kifeszített drótkötélre erősített elmeszerkezet segítségével átvontattak bennünket is mindenestől a másik partra.

Moszul óta a híres és annyit vitatott olaj mezőkön jártunk. Moszultól kezdve az út is megváltozott. Trópusi hőségtől megkínzott tüdönket legalább most már nem fenyegette a mindent átható sivatagi por. A széles, olajozott, barnásfekete sima úton akadály nélkül siklottunk, hiszen rajtunk kívül egy teremtet lélek sem volt látható, sem közel, sem távol. Azazhogy mégis.

Nemsokára feltünedeztek az első nomád sátrak. Mint néma felkiáltójelek sorakoztak egymás mellett a fekete

nomád hajlékok a sivatag vakító homokján. Jó mélyen bent a homoktengerben lomhán mozog egy elhagyatott teve. Annyi év után hát megint viszontlátom a «sivatag hajóját»! Hiába más a környezet, hiába látom csenevészebbnek, kisebbnek régi mongóliai életem kísérőjét, megrohannak az emlékek.

Pedig itt merőben más földön járunk. Hasztalanul kutatom a végtelenben a buddhista lámakolostorok primitív pompáját, nem hallani a lámák esti imára hívó csigájának búgó hangját. Allah földjén vagyunk. A fényességes Allah árnyékában, az igazhívők földjén csak egy az Isten és Mohamed az ő prófétája. Az út mellett, velünk szemben ott poroszkál egy fekete-fehér burnuszos lovas. Tudomást sem véve a közelgő autóról megáll az arab, leszáll a lováról, . Mekka felé fordul, kiteríti kis úti imaszőnyegét, a sivatag homokjával jelképesen elvégzi az előírt rituális mosdást, és leborulva hozzáfog a naplementekor minden igazhívőre kötelező ima elmondásához.

A trópusok alatt, ahol oly forrón és alacsonyan tűz a nap, nincs alkonyat. Alighogy eltűnnek a perzselő nap utolsó sugarai, rögtön átveszi uralmát az éj. A koromsötét korai éjszakában autónk fénycsóvjája az egyetlen látható pont, amint ide-oda imbolyogva a fekete utat kémleli. Még félórai száguldás és feltűnik utunk célja: megjelennek a messzeségben Kirkuk pislákoló lámpái.

Irak, amelynek földjén Tel Kocsek óta járunk, a nagy háború után mint a Népszövetség protektorátusa Anglia ellenőrzése alá került. A régi fejetlenséget, rablóvilágot rend, tisztaság, jólét váltotta fel. Bármennyire is joggal féltékeny Irak szabadságára, minden elfogulatlan fia készséggel elismeri, hogy az angol iskola valóságos jótétemény volt hazája számára és mindenesetre hasznos előkészülés arra az útra, amelyen most már önállóan igazgatja a maga sorsát.

Az angol rendnek érthető velejárója, hogy a Tel Kocsekből kiinduló sivatagi úton minden percnyi pontossággal, szinte menetrendszerűen zajlott le, és hogy pontosan az előre meghatározott időben rakott le bennünket az autó

a kirkuki állomáson, ahonnan most már a perzsa határra kellett mennünk.

A soffőröm buzgón berakta poggyászatot a másodosztályú fülkébe, ahová jegyem szól. Meglepve láttam, milyen hálókocsiszerű nyugalomban tehetem meg majd utamnak ezt az utolsó szakaszát, mielőtt belekóstolnék a fokozatosan romló és fárasztó keleti utazás igazi gyönyörűségeibe. Ma este még fehér lepedő és friss huzatos párna került a fekvőhelyemre, fejem felett villany ventilátorok enyhítették az éjszaka pokoli hőségét, külön toalett-fülkém volt. Holnap már, ki tudja, melyik útszéli csárda «keleti kényelme» vár reám? Kinyitottam a fülke felső ablakait, a hőség így is elviselhetetlen volt. Órákig vergődtem ébren a helyemen, míg végre a vonat ritmikus ringása közben lassan álomba merültem.

Másnap reggel már kilenc óra is lehetett, amikor a kalauz bekopogtatott az ajtón, és közölte: megérkeztünk Khanikinbe. Csak később derült ki, hogy bizony már reggel öt óra óta ott vesztegeltünk a khanikini állomáson és az Irak Eailway hagyományos szokása szerint az első- és másodosztályú utasokat csak ilyenkor keltik fel. Amikor a fülke ablakának bőrfüggönyét feleresztettem, s a vakító trópusi napfény beömlött az ablakon, akkor láttam csak, hogy mi lett a következménye meggondolatlan cselekedetemnek, hogy előző éjjel a gondosan elzárt szelelőket kinyitottam. Finom sivatagi homokréteg borított mindent a kocsii belsejében, sőt magamat is úgy éreztem, mintha óriási lisztesládában gondosan megmártogattak volna.

Mire rendbehoztam magamat, poggyászam már a perronon állott, sőt előkerítették annak az arab utazási ügynökségnek az emberét is, amelynek a kocsijával Teheránba szándékoztam tovább menni.

Szép szál legény volt az ügynök. Lábán a legfinomabb angol sárga bőrcipő feszült, mikor lépett, elő-elő villant világos selyemharisnyája; nadrág helyett azonban valami szoknyaféle, fehér lenge ruhadarabot hordott, deréktől felfelé megint kifogástalan eleganciájú angol kabát és gondosan megkötött nyakkendő következett. A fején természetesen

tesen nem kalap, — ezt tiltja az igazhívők vallása — hanem hetykén félrecsapott prémes kucsma díszelgett. Egész lényén látszott mennyire tudatában van választékos eleganciájának. Amikor az üres pályaudvaron végigvonult és szűrös tekintetével jobbra-balra kémlelt, az ember szinte azt hitte, hogy valami tömegben furakodik elő, s a többiek feje fölött kutatva keres valakit, akit a világért sem szeretne elszalasztani.

Csakhamar rájöttem ennek a lázas elfoglaltságot tettető jövés-menésnek a nyitjára. A khanikini vállalat megkapta ugyan a konstantinápolyi ügynökség értesítését érkezésemről és arról* hogy Teheránig *egy* egész kiskocsi viteldíját kifizettem, azonban embereim egy rókáról egy bőr lenyúzásával nem elégedhettek meg. További fizető utasokra volt szükség.

Hosszas magyarázkodás és jogaimra való hivatkozás után az elegáns férfiú kegyesen mégis megígérte, hogy pontosan kilenc órakor indulunk. Az ünnepélyes megállapodás után abba hagyta a gondterhes kutató-sétákat és sietve eltűnt. Talán mondanom sem kell, hogy kilenckor is, tíz-kor is még mindig csak egyedül ödöngtem az állomáson, híre-hamva sem volt az autónak. Elunva a hasztalan várakozást, most már magam küldtem embereket elegáns arabom nyomába, aki ezúttal óvakodott ugyan megjelenni, de a hírnökök útján esküdözve ígérte, hogy tizenegy órakor okvetlenül megkezdjük az utazást. Ha valaki nyugat felől érkezik, ahol az időnek és a pontosságnak mégis csak van valami becse, az bizony idegesen kapkodja a fejét az ilyen ravasz huzavonák és üres ígérgetések láttára. Kelet felől jövet azonban mindenki belátja, hogy mindez korántsem olyan veszedelmes dolog, és hogy a türelem, nyugalom mindennél többet ér. Ha tizenegykor nem, akkor tizenkettőkor, vagy ha ma nem, hát akkor holnap vagy holnapután, de egyszer majd csak elindulunk.

Úgy látszik, mégis csak hosszú idő telt el azóta, hogy utoljára búcsút mondtam Keletnek, mert türelmetlenül kezdtem ostromolni arabjaimat és bosszankodva vettem tudomásul a két órára, háromra és négyre ígért újabb

terminusokat. Dehát lassan beletörődtem a változtathatatlanba, s végleg feladva minden reményt, az éjjeli szállás lehetőségei felől kezdtem érdeklődni. Egyszer csak bejelentés nélkül, váratlanul odarohant hozzám az elegáns férfiú és elfulladva közölte:

— Gyorsan, gyorsan, itt az autó, indulunk!

Rám is átragadt az izgalom és apró kézitérőim összekapkodva lázas sietséggel igyekeztem a Gulliver-léptekkel haladó ügynök nyomába jutni.

Amikor a pályaudvar mögé értem és megpillantottam a kétszemélyes kiskocsit, elhűlt bennem a vér. Csak a hűtőről és a kerekekről ismertem fel a járművet. Kékesre lakkozott ruhájából alig egy tenyérynyi kandikált elő a minden irányban rákötözött zsákok, batyuk, szatyrok, csemadánok közül. Amint ajtaján bekukkantottam, egymás hegyén-hátán szorongó asszonyok és gyerekek viháncolása és nevetése fogadott, a volánnál barátságos vigyorral köszöntött a soffőr, az autó mellett pedig ott álldogált a nevetgélő háznép ura és tulajdonosa, Ebráhim. Tőle telhetőleg ő is igyekezett barátságosan üdvözölni a leendő útítársat. De nekem szó nem jött a számra, és csak tétova mozdulattal mutattam bőröndjeimre, s magamban azon tűnődtem, hogyha ezeket valahogy el is helyezik, de hová üljek majd jómagam. Szóhoz sem juthattam, s úti holmim boszorkányos gyorsasággal pillanatok alatt eltűnt a félmeztelen *hamálok*, hordárok keze alatt. Mire felocsúdtam, bőröndjeim kötelekkel megerősítve ott díszeltek a többi cókómok tetején.

A perzsa Ebrahim Bagdadban feloszlatta üzletét és háztartását, hogy visszaköltözzék rokonaihoz Teheránba. Most magával hozta minden fontosnak képzelt ingóságát és két feleségét, három gyermekét.

Úgy látszik, csakugyan ütött az indulás órája. Ebráhim beküzdötte magát valahogy nagynehezen a két személyre tervezett ülésen szorongó háznépe közé, előbb azonban előzékenyen felajánlotta nekem a soffőr melletti helyet. A hepehupás, mondvacsinált keleti autóutakon valóban elől a soffőr mellett lehet viszonylag a legkényelmesebben

utazni. Az autóvállalatok tisztában is vannak ezzel, s a világért sem mulasztanak el, hogy az elülső helyért dupla viteldíjat ne szedjenek.

Az akadályokon keresztül végre bemásztam erre a kényelmes helyre, ahol legfeljebb az egyik ormótlan nagy fék csiklandozza az utas oldalbordáját. Még ki sem fújtam magam, mellém állt az elegáns férfiú és ékes szavakkal emlékeztetett előnyös helyemre; előbb barátságosan, majd egyre hangosabb és méltatlankodóbb hangon kezdte követelni tőlem a pótdíjakat. Hasztalan hivatkoztam arra, hogy voltaképpen az egész kocsi viteldíját kifizettem, szerinte ez a Konstantinápolyból magammal hozott utalványon nem volt elég világosan feltüntetve. Hogy az eredménytelennek ígérkező hosszú vitát elkerüljem, előzékenye i felajánlottam a helyet Ebráhimnak. Erre azonban maga az elegáns férfiú is meghökkent, hiszen csak nem ültethet hitetlen gyaurt igazhívó asszonyok és gyerekek közé. De még akkor sem hagyta magát. Kendben van, maradjak csak ott, ahol vagyok, de majd még egy másik utast ültet mellém. Szerencsére ezt a fenyegetését nem tudta oly könnyen beváltani, ebben a holszezonban még Ebráhimékat is nehéz dió volt neki megkaparintania.

Nem sok jóval biztató csikorgás-nyikorgás után végre megindultunk, egyelőre csak a vasúti állomással szemben lévő iraki vámhivatalba. A hivatalos elvégzendők elvégzése után visszakanyarodtunk a városba, és a kései délután már-már búcsúzó napsugarai mellett a khanikini pálmafák alatt megindultunk Perzsia felé.

Félóra múlva az úton keresztbefektetett gerenda jelezte, hogy megérkeztünk a perzsa határra. Mindenkinek le kell szállni. Szét kell szedni az autó annyi leleménnyel keresztül-kasul kötözött poggyász-tömegét. Az utolsó szatyorig be kell vinni mindent a perzsa vámhivatalba. A régi hivatalos épületeket nem használják többé, az új Perzsia nagyságához méltó oszlopos, csarnokos, szinte palotaszerű vámház még nem készült el teljesen, de a hivatalnokok serege már ott serénykedik az ajtó- és ablak nélküli félig kész óriási termekben. A keleti felületességre

számító utast alapos csalódás várja. Minden iratát elkérik, elül, hátul megvizsgálják, mindegyiket öt-hat könyvbe iktatják, könyvelik. A vámvizsgálat is hasonló pontossággal, lelkiismeretességgel megy végbe. Minden jó dolognak egyszerű vége szakad, most is aztán elhangzott a valamennyiünkre érvényes *tamám*, vége van. Nagy fáradsággal újra befászlították poggyászokkal az autót, bemászott mindenki a helyére, s mehettünk tovább: nyitva állott előttünk Irán, a megújódott Perzsia.*

Este nyolc órakor, de már koromsötétben érkeztünk meg az egyik útszéli csárdába. Mohamedán földön az igazhívők nem isznak bort (legfeljebb titokban), az utasok pihenőhelyéül szolgáló csárdákat *csajhánekn&k*, azaz teaházaknak nevezik. Azonban nehogy valaki távolkeleti teaházakra gondoljon! Ezekben a csajháneknben csakugyan kizárólag teát kap a fáradt vándor, no meg valami egyszerű táplálékot. Nem hiányzik persze a díszesebb vagy egyszerűbb vízi-pipa, a *kalián* sem és a bűnösebb hajlamúak számára akad valami ópium is, persze csak titokban.

Alighogy megálltunk, kocsink mellett ott teremt a sötétből a perzsa csendőr, és elszedte valamennyiünk útlevelét. Ez a művelet mindannyiszor megismétlődött, valahányszor egy-egy nagyobb csajháne, karavánszeráj vagy csendőrállomás mellett mentünk el.

Az idegennek első pillanatra talán terhes ez a szinte zaklatásszerű, lépten-nyomon való ellenőrzés, személyi adatainak minduntalan való kérdezése és bejegyzése. De nem szabad elfelednünk, hogy ez az intézkedés nemcsak

* A perzsák saját nyelvükön országukat évszázadok óta Iránnak nevezik, néhány esztendeje, az ő kérésükre, az idegenek is elfogadták ezt az elnevezést. Perzsia helyett tehát Iránt, perzsa helyett iránit kell mondani. Tudományos munkákban az új megjelölés azonban félreértésre adhat okot, mert itt mind a két név ismeretes volt eddig is, csak mást-mást jelentett. Földrajzi szempontból Irán nem azonos Perzsiával, a nyelvészetben meg éppen zűrzavart okozna ez a névcseré, mert pl. valamely perzsa hangtani probléma távolról sem azonos ugyanazzal az iráni hangtani kérdéssel. Perzsa — bocsánat, iráni — barátaim bizonyára nem veszik rossz néven, hogy ebben a nyelvészeti portyázásaimról beszámoló útleírásban nem tudtam teljesen szakítani a régi Perzsia ós perzsa elnevezéssel.

az egész országnak még nem is oly régi keletű közbiztonságát szolgálja, hanem maguknak az ott megforduló idege- nekét is. Ez az állandó ellenőrzés, a csendőrségnek ez a fokozott ébersége érte el azt, hogy ma már szinte zsebre tett kézzel lehet utazni ott, ahol alig tíz-tizenöt évvel ezelőtt még a rablóbandák, útonállók és kis tolvajok tették veszedelmessé, ha egyáltalában nem lehetetlenné azt, hogy valaki az országútra kimerészkedjék.

Ebráhimmal a csajhánében egész összeemelegedtem. Valamit tudott franciául, magam rajta próbálgattam a gyakorlati élet tűzkeresztjét eddig még ki nem állott perzsa tudományom; de így is jól megértettük egymást. Buzgó muzulmán volt, a nélkül azonban, hogy ez nála türelmetlenségben nyilvánult volna meg. Amint megérkeztünk, a pihenőhöz, vacsorához szükséges holmikat lepakolta, csendben észrevétlenül elvonult, az egyik falócán kiterítette kis imaszőnyegét, és Kerbela felé fordulva elmondta kötelező esti imáját. Utazásunk alatt mindig megisméltődött ez a jelenet, ha nem is pontosan ugyanabban az órában, de nem mulasztotta volna el a világért sem, amikor arra alkalom kínálkozott.

Imája befejezése után Ebráhim visszatért családjához, csendben letelepedtek a csajháne egyik egyszerű faasztala körül, s barátságosan engem is magukhoz invitáltak. Csakhamar ott párolgott előttünk üveg poharakban, az ízléses kis csészealjakon, a perzsák kedvenc itala, a tea. Két-három pohárral is elkortyolgattunk, mire a csajháne szolgálja elénk rakta a frissen sült *dzsúdzset*, csirkét. Kissé talán szálkásabb volt a húsa, mint erre mifelénk, és első ízben idegenszerűnek tetszett rajta a birka-faggyú íze, de az elhagyatott hegyek között, a csillagos ég alatt mégis pompásan ízlett az első perzsa vacsora.

Azt hittem, vacsora után nyugovóra térünk, és majd holnap folytatjuk utunkat. De nem. A sofför harsány kiáltásaira mindenki szedelőzködni kezdett, mert, mint Ebráhim is sietett közölni, ezeken a nappal forró vidékeken éjszaka esik a legjobb utazás.

Kikanyarodtunk az autóútra s a kopár hegyek közt

hol fel, hol le, tovább nyeltük a kilométereket. A soffőr mellett csendesesen szundikáltam, csak *egy-egy* nagyobb zökkenőnél riadtam fel. Már éjfél felé járhatott az idő, amikor a soffőr dűnnyögésére lettem figyelmes. Az egyik kis csajhánénál megállította a kocsit, a mellette elhúzódo keskeny csatornához bizonytalankodott, kezét és arcát az alig folydogáló vízben erősen megdörzsölte, majd visszaült helyére, de még mindig álmos hangon arra kért, beszéljek hozzá útközben, mert attól tart, hogy elnyomja az álom.

Éberségre pedig itt valóban nagy szükség van, nemcsak éjjel, de bizony nappal is. Az út szélén szinte egymást érik a szakadékok, a mély árkok és az éles kanyarodok. Mögöttünk előzni akaró járművek, szemben velünk felfelvillanó fényükkel közeledésüket jelző személyautók és kamionok. Szinte negyedóránként dübörgött el mellettünk a perzsa-angol olajtársaság egy-egy óriási tankja. Bizony nem sok biztatás kellett mindezek láttára, hogy álmos soffőrünkben tőlem telhetőleg igyekezzem a lelket tartani. Az izgalmas útszakaszt mégis szerencsésen, ép bőrrel úsztuk meg: éjjel három óra felé megérkeztünk az első nagyobb perzsa városba, Kermánsáhba. A kimerült soffőrt örömeinkben agyba-főbe dicsértük, ezt meg a nem várt elismerés annyira meghatotta, hogy az alvó városban többszöri eredménytelen kísérlet után az egyik szállóban helyet is keresett számunkra. Boldogan ugráltunk le a kocsiról, csak az asszonyok lépegettek óvatosan alvó gyermekeikkel.

Nyolc óra felé újra talpon voltunk. Első dolgunk volt körülnézni, hová is kerültünk voltaképen. Kermánsáh legnagyobb kétemeletes szállodájában, a Hotel Helálban töltöttük az éjszakát. Már akkor is túrhető kényelmet találtam benne, egy év múlva meg éppen modernizálták, folyóvízzel, fürdőszobával látták el, parkot építettek köréje. De engem, távol nyugatról érkező idegent már akkor is megkapott perzsa ízléssel berendezett óriási szalonja és az egész szállodát betöltő, a perzsa világra oly jellemző szőnyegorgia. Minden szobának a padlóját faltól falig egyetlen darab szőnyeg borította. Egyik másik oly csodálatos szépségű volt, hogy az ember szinte bűnnek érezte rálépni.

Szőnyeg a falakon, a kereveteken, a heverőkön. Amerre csak tekintett az ember, szőnyeg, szőnyeg, szőnyeg.

Soffőrünk reggel kilenc órára ígérkezett, de hiába vártuk még déli tizenkettőkor is. Ebráhim aga egy darabig türelmetlenül futkosott a szálloda környékén, végül is megsokalva a várakozást, maga ment el a garázsba. Nemsokára sugárzó arccal jött vissza, elintézte a dolgot. Régi soffőrünk megbetegedett, nem tudja tovább vezetni az autót, de sikerült helyette egy másik kipróbált vezetőt szereznie, Huszein agát.

Huszein aga a mondott időben meg is jelent. Várakozással teljesen telepedtem melléje és fokozódó érdeklődéssel néztem a gigantikus méretűnek tetsző hegyekkel teledobált terepen kínálkozó utazás elébe. Már pár kilométer után kiderült, hogy Húszéin aga mestere a gépnek. A sebességmérő mutatója izgalmas magasságba lengett, biztos kézzel, egyetlen zökkenő nélkül vezette kocsinkat. Csakúgy nyeltük a távolságot. Ügyet sem vetve csajhánékra, integető, kiáltozó uniformisokra, száguldott tovább feltartóztathatatlanul a Teherán felé vezető úton. Isten csodája, hogy az agyonterhelt autóval nem jártunk pórul.

Este nyolcra elértük az ősrégi Hamadánt, de megállás nélkül étlen-szomjan robogtunk tovább. Azaz hogy Ebráhim agáék a hátsó ülésen az egész úton szüntelenül majszolták a magukkal hozott elemózsiát. Nem győztem dicsérni magamban útitársaim csendes béketűrését, mert bizony más benszülött utas már megállás után hangoskodott volna, hogy kinyújtóztathassa elgémberedett tagjait, s amúgy kényelmesen nekikészülődhessen a szinte rituális fontosságú vacsorának. Pláne amikor még asszonyos gyereknép is van a kocsin! Húszéin aga pedig vágatott, mintha csak valami gyorsasági rekordot akart volna megdönteni. Éjfélre járt az idő, amikor a szép holdvilágos nyári éjszakában keresztülszáguldtunk egy másik nagy perzsa város, Kazvin utcáin.

E kései órában mindenki békésen aludt, csak néhány karavánszeráj és szálloda várta kivilágítva az elkésett utasokat. Úgy látszik, most már Húszéin aga is megéhezett,

de azért nem állott meg, mert, mint sebtiben közölte, «itt minden drága és rossz», hanem örvendezve jelezte, hogy alig egy félórányi járásra van egy nagyszerű csajháne, ott fogunk majd vacsorázni.

Mire a jelzett idő eltelt, fokozatosan lassított Húszéin aga, majd bekanyarodott az egyik mellékútra, ahonnan máris látható volt a karbit lámpák fehér fényében úszó csajháne. Boszorkányos ügyességgel siklott, előzött autónk a rengeteg kamion között, végre is kikötött a csajháne főbejárata előtt. Elsőnek Húszéin aga ugrott le a kormány mellől. A csajháne tulajdonosa feltűnő nyájassággal elébe sietett. Mikor a végbemenő bensőséges üdvözlést, ölelgetést láttam, az a sötét gyanúm támadt, hogy kitűnő soffőrünk talán nem is annyira pénztárcánk és gyomrunk miatt aggódott. Errefelé ugyanis szokás, hogy egyes csajháne-tulajdonosok az ugyanazon útvonalon közlekedő soffőröknek bizonyos, többnyire természetbeli előnyöket ajánlanak fel arra az esetre, ha autójukkal és utasaikkal rendszeresen náluk szállnak meg.

Node végeredményben nem volt okunk megbánni Huszein aga esetleges üzletét, mert legalább kifogástalan csajhánéval kötött megállapodást.

Húszéin aga nem lett volna következetes önmagához, ha a sebtiben elfogyasztott vacsora után éjszakai pihenőt engedélyezett volna utasainak. Fel kellett szedelőzködnünk, mert számítása szerint kora hajnalban már Teheránban lehetünk. Nemsokára megint a régi iramban haladtunk. A sors azonban másként határozott. Hatalmas pukkanás jelezte, hogy elért bennünket az autósok végzete, a pann. Húszéin aga szitkozódva kászálódott le a volán mellől. Hosszas vizsgálódás után megtalálta a hibát: egy jókora patkószeg tövig fűrődött az egyik első kerék gumijába. A félóráig tartó reparatúra után aztán ő is belátta, hogy a hosszú utat tevő autósoknak valóban nem szabad makacsul ragaszkodnia előre kitűzött programjához. Hányszor hallottam ezután perzsiai és afganisztáni utazásom alatt a soffőrtől, amint aznapi utunk végső állomását tudakoltam, a babonás kitérő választ:

— Kiszmetabádban, Végzetvárosban állunk meg ma este, aga.

Vagyis majd ott, ahol a kiszámíthatatlan végzet megengedi.

Alighogy rendbehozta Húszéin aga az autót, bekanyarodott a legelső csajháne udvarára, s jelt adott, hogy az éjszakai pihenő mégis csak megkezdődik. A nem sok jóval biztató szennyes kis csajháne hálóterméből megadással fordultam vissza, s okosabbnak láttam elfoglalni régi helyemet az autón, hogy ülve, bóbiskolva várjam meg a reggelt. A többiek tapasztalt utazók lévén, a legteljesebb kényelemben töltötték el a rövid pihenőt is. A szabad ég alatt elhelyezett lócaszerű deszkaágyakon kiterítették szőnyegeiket, takaróikat, a fej alá még párna is került, s rögtön mély álomba merültek.

Nekem persze nem jött álom a szememre, nemcsak az ülőhelyemet találtam elviselhetetlenül keménynek, de talán amúgy sem tudtam volna aludni, hiszen alig pár kilométerre tőlünk ott fekszik már a nagy Perzsia fővárosa, Teherán.

Csigalassúsággal másztak a reggeli órák, a csajhánében senki sem moccant. Csak nyolc óra tájban kezdtek szedelőzködni az ellenkező irányba készülő utasok, a mieinknek meg éppen tíz óra felé adta meg a jelt az indulásra Húszéin aga.

Alig félórai autózás után megálltunk az egyik rendőrőrház előtt, jóidőre ez volt az utolsó útlevélvizsgálat. Megérkeztünk Teheránba.

III.

Teherántól Meshedig.

Aki csak tíz évvel ezelőtt is látta Teheránt, nem ismer többé erre a városra. Mintha teljesen eltűnt volna a föld színéről ez a porba-szürkült, keleti álomba merült, jelentéktelen metropolisz szűk zég-zugas, sikátorszerű, ablak-

nélküli utcáival, kezdetleges dukánjaival, szennyes, tűzveszélyes bazárjával. Eltűnt a régi, középkorisan ható, primitív városfal is kapuival, bástyáival együtt, de ami mindennél különösebb, mintha kicserélődtek volna maguk az emberek is.

Teheránban már alig találni valamit a mesék Keletéből. Széles, gondozott utcák, európai viselkedésű és öltözetű járókelők, divatos, elegáns asszonyok, pompásabbnál pompásabb autók, nyüzsgő autóbuszforgalom, nagy szállodák, mulatók, mozik, nyugati holmival tömött ízléses boltok mindenfelé, amerre csak fordul az ember. De magának a városnak az arca is megfiatalodott, megnyugatiasodott. Az árkádos városháza, a parlament, a perzsa Nemzeti Bank, a sok-sok középület mindmegannyi modern palota; legfeljebb díszítésében, stílusában őrizte meg egyik-másik épület a monumentálisan szép mohamedán építőművészeti ízlést. Az elmúlt néhány esztendő alatt egyetemet, múzeumot, egész sereg újonnan megszervezett közép- és szakiskolát kapott a főváros.

Teheránnak ez a káprázatos emelkedése, gazdagodása, szépülése korántsem valamilyen szeszélyes kegy vagy különös véletlen műve, ugyanilyen óriás-léptekkel fejlődik az az egész ország. A régi, halódó báb-Perzsia eltűnt abban a pillanatban, amikor egy nagy fia, mostani uralkodója, Reza sáh kezébe vette hazája sorsát.

Ma már kitűnően felszerelt, fegyelmezett katonaság, csendőrség, rendőrség őrökdi az ország határainak épsége és a belső rend felett. Megépítették az első, legszükségesebb gyárat, a régen is virágzó kereskedelem új szárnyakat kapott, a legfontosabb gazdasági erőforrásnak, az állattenyésztésnek felvirágoztatására különös gonddal kidolgozott intézkedések léptek életbe. A régi gyűlölködő, véres vallási fanatizmus helyére a helyesen értelmezett vallásosságot és a türelmet telepítették, az embereket rendre, pontosságra kapatták. Mire a régi *Perzsiából Irán* lett, megváltozott szinte egész lelki éghajlata is.

Reza sáh reformjait bölcs mérséklettel, lassankint valósította meg, az idegen példákat sohasem engedte szol-

gai módon lemásolni, viszont szigorúan ügyelt arra, hogy a régi bevált nemzeti intézményeket, szokásokat továbbra is gondosan megőrizzék. A perzsa múltat sosem becsülték meg saját hazájában annyira, mint ma. Sajátságos, hogy a nemzeti hagyományoknak ebben a reneszánszában mily nagy a szerepe éppen az Iszlám előtti koroknak. Maga Reza sáh is az egykori dicsőséges *Pehlevi* nevet választotta dinasztiája jelzőjéül.

A nyugati szemlélőt meglepi, bámulatba ejti ez a szabású modernizálás, szíve mélyén, titokban kicsit talán mégis sajnálja, hogy egy érdekes színfolttal megint szegényebb lesz az emberiség. Felcsigázott érdeklődéssel kutat tehát minden után, ami még erre az ezeregy éjszakás világra emlékeztet.

Az elegáns aszfaltozott, kövezett teheráni utcák zajos «perzsa vására» szerencsére még tart tovább. A szemünkben értéktelen rengeteg európai lim-lom mellett még igen sok hamisítatlan perzsa holmit találunk. A szebbnél szebb, de elképzelhetetlenül drága szőnyegek, összekötőknek, selyemperzsáknak lenyűgöző tarkasága fogadja az embert. A kormányzat is tisztában van ennek a világmárkát jelentő háziipari terméknek a fontosságával. A kereslet nagy hatása alatt itt is divatba jöttek a gépszőnyegek és a színeket anilínnal kezdik élénkíteni; ezek persze jóval olcsóbbak, de a gyakorlati célnak is — legalább látszólag — éppúgy megfelelnek. Veheti, használhatja, aki akarja az anilinos gépszőnyeget, de már külföldre szállítani csak lélekzetel-állítóan magas kiviteli vámkötségek mellett szabad. Mindez a régi híres perzsaszőnyegek védelmében történik, ezeknek viszont nem is állja útját semmiféle kiviteli illeték.

A perzsa vásár másik jellegzetes cikke az ezüstnemű. Dobozok, nyakláncok, tálcák változatos nagyságú és formájú vázák beláthatatlan tömege csábítja a vásárlót. A türelemnek, a művészi ízlésnek valóságos tűzpróbája ez a tobzódó ezüstáradat, ahol még a legapróbb tárgy is zsúfolt leheletfinom jelenetek és motívumok díszítik. Édestestvére ennek az ízlésnek az az aprólékos gond, amely a perzsa miniatűrök művészeit megihleti. A perzsa

miniatűrök, a kéziratos könyveket díszítő festmények készítése ma már sajnos egyre jobban divatját múlta, a régi effajta termékeket viszont annál inkább megbecsülik. Bizony ezek sem valami olcsók, egy-egy szebb, XIII—XIV. századi példány százakba kerül.

Az iráni epikus költészet hőseinek kézzel festett miniatűr alakjai ékesítik a női övek, karkötők csont vagy gyöngyház berakásait is. Perzsa motívumok elevenednek meg a nebez fadobozok elefántcsont intarziáiban, az ezüstszelencék gonddal rótt rajzaiban.

És persze az emberek lelkét sem lehet máról holnapra kicserélni. Tovább él bennük a kelet, ösztöneikben, szokásaikban, évezredek beidegzett mozdulataiban, gondolkodásmódjukban. Aki az emberi lélek rejtelseit keresi, a népek, fajok, vallások, éghajlatok hatalmas erejű sodrában, az itt káprázatosan gazdag anyagot talál.

De múlt az idő, és az indulásra kellett gondolnom. A legközelebbi céloom Meshed volt. És ez a régi város, a a perzsák Mekkája nemcsak azért vonzott már annyira, mert onnan közelíthettem meg legkönnyebben utazásom végső célját, az afgán földet, hanem azért is, mert tudomásom szerint ősrégi könyvtárában rejtőzött több olyan arab és perzsa történeti munka, amely a magyar őstörténeti kutatások szempontjából módfelett értékesnek ígérkezett.

A meshedi út persze nem hasonlítható a teheránihoz, hosszabb is, nem is olyan kényelmes, de azért még mindig az egyszerűbb vállalkozásokhoz tartozik. A zsúfolt és lassú autóbuszjáratokon kívül négy- és hatüléses kis kocsikat járató vállalatokhoz folyamodna tik az, aki gyorsabban és kényelmesebben akar jutni a szent városba. Az út teljesen biztonságos, s ma már az sem fordulhat elő, ami régebben szórványosan megtörtént, hogy a bérelt autó soff ór je út közben megunva a dicsőséget, faképnél hagyja utasait. Szigorú hatósági intézkedések vigyáznak az autóutak szabályszerű rendjére. Pontosan kitöltött jegyet kap minden utas, a viteldíjnak csak egy részét kell előre kifizetni, a a hátralék csak a megérkezéskor esedékes.

A garázsok hatalmas tömegében, türelmes keresgélés

és hosszas telefonálgatás után, végre sikerült megtalálnom — legalább azt hittem — a nekem megfelelő kocsit. Négy nap múlva indultunk volna. A viteldíj nincs megszabva, hanem esetről-esetre közös megegyezés eredménye. Felvettem tehát én is a fontos «mennyi» kérdést, mire a drót másik végén gondolkodás nélkül megszólalt a garázs arab vezetője:

— Aga, elviszlek ingyen Meshedbe!

Hallottam is, láttam is már egyet-mást a keleti alku-dozás szédületesen gazdag tárából, azonban ez a változat még teljesen új volt.

Természetesen azonnal átéreztem a kissé szokatlanul induló alku jelentőségét, s a tőlem telhető legnagyobb udvariassággal viszonyoztam a virágos ajánlatot. Az illően mindig képekben folytatott társalgás végén elértem annyit, hogy délutánra megígérte a soffőr aga látogatását a mégiscsak felmerülő rút anyagiak tisztázására.

Másnap a soffőr aga kissé megkésve ugyan, de mégis csak megjelent, és már kevésbé virágos nyelven adta tudtomra, hogy ötven tománra számít a meshedi útért. Ekkorra persze már egyebütt is érdeklődtem és megtudtam, hogy mások — igaz, kevésbé virágos bevezetések után — harminc tománért is hajlandók átengedni a soffőr melletti előkelő helyet, sőt, ha egy kis szerencséje van az embernek, még húsz-huszonöt tornán is elegendő az ügy lebonyolításához. Mivelhogy azonban az aga makacs következetességgel ragaszkodott kimondott első szavához, vérző szívvel bár, kénytelen voltam nem mindennapinak Ígérkező szolgáltatáiról lemondani.

Nem sokat töprenghettem, máris akadt újabb ajánlkozó, aki a szokásos árért hajlandó volt helyet adni kocsiján. Csak az volt — szerinte — a bökkenő, hogy még aznap délután öt óra tájban kellene indulni. Többi utasai, t. i. már napok óta vártak erre a nevezetes pillanatra, s tovább már nem bírta halogató mesékkal tartani embereit. Vérbeli perzsa ritkán szánja magát rá az ilyen gyors elhatározásra, azonban nem haboztam. Kifizettem az előleget, megkaptam a szép perzsa írásos jegyet és délben megszereztem a rendőr-

segen a város elhagyásához szükséges vízumot is. Alighogy összezsomagoltam poggyászomat, már ott berregett a kapu előtt az indulásra kész autó. Elbúcsúztam az új ismerősöktől, ezalatt felpakolták minden bőröndöm, leszurkoltam még egy tománt kövezetvámra. Szinte már mehettünk is. Sebten megismerkedtem még az új útítársakkal: a hátsó ülésen egy kuzisztáni kereskedő foglalt helyet, meg egy mes-hedi perzsa két kis gyerekével. Már mozogtunk, mikor még utánam kiabáltak új barátaim, hogy aztán vigyázzak Firuzkúhban a *mallával*.

A *malla* ugyanis mérges poloska és csakugyan veszedelmes firuzkúhi különlegesség. A bennszülöttek idegenölőnek is nevezik ezt a kellemetlen kis férget, mert nekik maguknak nem árt, azonban az idegenekre legtöbbször halálos a csípése. Két orvosság van ellene. Vagy nem szabad megszállni éjszakára Firuzkúh régimódi kis csajhánéiban, vagy pedig — két cukorka közé helyezve le kell nyelni belőle egy példányt. Mivelhogy erre az utóbbi, kissé hátborzongató preventív eljárásra nem sok hajlandóságot éreztem magamban, a soffört igyekeztem megkönyékezni, s rábeszélni, hogy Firuzkúh éjjeli szállásait elkerülve a következő állomáson töltsük az éjszakát. A soff ór aga nevetve vágott közbe kellő diplomáciai körültekintéssel átgondolt fejtegetéseimbe: csak legyek nyugodt, Firuzkúhban megpihenünk ugyan, esetleg vacsorázunk is, de az éjszakát majd Szemnánban töltjük.

Lassan elmaradoztak a barátságos teheráni utcák, az ismert házak és emberek, akiket ily rövid idő alatt is annyira megszerettem.

Zökkenő jelezte, hogy megérkeztünk a város szélére és megkezdődnek megint az útlevelvizsgálatok. Szerencsére nem tartott soká ez az első névsorolvasás, és hamarosan megindultunk a hegyek közé. Nagyjában ugyanaz a félelmetes pompájú táj tárult elénk, amely közvetlenül Teherán előtt volt a kísérőnk. A mai programunkat nem szabtuk túlságosan hosszúra, a rövid, éppen rendezés alatt lévő göröngyös, rögös úton azonban ennyi is elegendő volt. Elsősorban az apró teremtésekért érte el az asszonyok és

gyerekek itteni utazási végzete: egymás után kapták meg a tengeri betegséget.

Este tíz órára értünk Firuzkúhba. Az egyik csaj liánében teát ittunk, mindnyájan farkasétvággal költöttük el az egyszerű vacsorát, utána irigykedve néztem, mint ültek és feküdtek útitársaim gondtalanul a gyanús tisztaságú, viharvert szőnyegeken. Nem félték a mallától. Szemmelláthatólag nagy kedvük lett volna a fárasztó utazás végére itt pontot tenni és valóban valamennyiünkre ráfért volna a pihenés. Az európai útitárs kedvéért mégis felszedelőzködtek, megindultunk, természetesen újabb útlevélvizsgálat után, a megígért éjjeli szállás, Szemnán felé. A soffőr aga alaposan kifáradt, nem sokat teketóriázott, hát mindjárt az első szemnáni csajhánénál lerakott bennünket, s azonmód nyomtalanul eltűnt.

A felriasztott szolgálak az udvaron szerteszét alvó alakok társaságából mind az ötünket az emeletre, a *balaháneia*, tereltek; a két perzsa a gyerekekkel valahol elmaradt, engem egy különszobába tessékeltek. Afféle sivatagi csajháne volt ez, a szobának sem ajtaja, sem ablaka, a nyári nagy melegben nem is lett volna rá szükség. Ágyat hasztalan kerestem, nem volfc ott más, csak egy széles, lócaszerű kemény deres, párna és takaró helyett azt is ujjnyi vastagságú por és homok borította. Az álmosan tántorgó szolga rám se hederítve eltűnt, magam próbáltam hát az «ágyat» valamennyire használható állapotba hozni, hogy ruhástól végigdőlve ott várjam meg a reggelt.

Mindnyájan korán ébredtünk és hat órára menetkészen állottunk. Induláskor személyesen jelent meg a csajháne tulajdonosa, a vendégeket szakértő szemmel előbb végigmérte, s így szabta ki az éjjeli taksát. Idegennek bizony nem valami előnyös tarifa ez. A módszer láttán sok jót nem vártam, de mégis meglepett, amikor a jószemű kocsmáros húsz *riált* (kb. hat pengő) vetett rám ki az éjszakai nyugalomért. Útitársaim eddigre körém gyűltek, s felháborodva támadtak rá: — Grand Hotelnek képzeled magad?

A zivataros gyorsasággal lezajló vitatkozásnak csak a végeredménye érdekelt: hála útitársaim védelmének, nyolc

riállal úsztam meg a szemnáni éjszakát. Fölháborodásukban még a reggeli teát sem voltak hajlandók most már nála meginni és indulásra szólították fel a soff ört. Teheránba jövet szerzett tapasztalataim után arra számítottam, hogy most is majd egy megszakítás nélküli hosszabb szakasz következik, éppúgy mint annak idején Huszein agával, aki útközben nem sokat törődött azzal, hogy utasai ettek-e, nem-e, vagy már pihenni szeretnének. Ömaga sohasem volt éhes, sohasem volt fáradt. Új sofförünket, Memet agát azonban más fából faragták, a ráérő típusok közé tartozott. Minek az a nagy sietség, megérkezni egyszer úgyis megérkezünk Meshedbe! Neki minden csajháne Kiszmetabad volt, ahol meg kellett állni. Ha pedig megérkeztünk valahová, rögtön elpárolgott, mintha vissza se akarna többet jönni. Útitársaim már az első alkalommal elítélően csóválták a fejüket, ez a Memet aga micsoda megrögzött ópiumszívó! A gyanúsításoknak bizony lehetett valami alapja, mert Memet aga a pihenőül szánt megállóok után mindig réveteg arccal került elő valami titkos bejáratú hátsó szobából.

De végeredményben az útitársaknak eszük ágában sem volt zúgolódni a patriarchális lassúságú utazás miatt, ellenkezőleg azt magyarázgatták, mennyire kényelmesebb és ésszerűbb ilyen lassú emberre bízni magunkat, mint valami száguldó, türelmetlen sofföre. A szakadékos, kacskaringós utakon könnyen rossz vége lehet a hebehurgyaságnak. S amikor az egyik kanyarodóban, lent a mélységben egy összeégett autóröncsöt vettek észre, izgatottan mutogatták nekem is és magyarázgatták, hogy lám ennek is biztosan nagyon sürgős volt a dolga. Nem aludt, nem pihent eleget. Memet agával az ilyesmi aligha fog megesni.

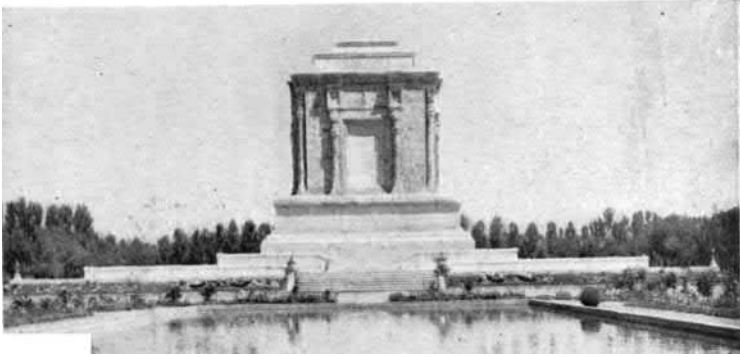
Ha csak a kényelmes lassúságon múlna az út biztonsága, akkor magam is ily derűs megnyugvással fogadtam volna a nagy ráérést és a vicinális-tempót. De bizony Memet agát, a minta-soffört a pihenők sosem tudtak eléggé erősíteni éberségében. Minél több csajháne belső ajtaja mögött tűnt el, annál fáradtabban, bágyadtabban kapaszkodott a kormánykerék mellé s ott alig tíz perc múlva újra bóbiskolni kezdett.

Sáhrúd. Az épülő város.

Meshed. Kilátás a városra a Hotel Parsból.

Túsz. Firdouszi síremléke.

Meshed. A nagy mecset.

Herat felé megy a karaván . . .

Herat. A tervbevett Új-város egyik kész «utcája.»

(Aljartu felv.)

Régimódi törzsi katonaság ma már egyre ritkábban látható tarka egyenruhában.

Bármennyire is gondozzák, ápolják ezeket az észak felé vezető utakat, az óriási költség miatt egyelőre még csak gondolni sem lehet sem makadámoztatásra, sem aszfaltozásra. A hálátlan sziklás, homokos talajba vágott utakat hihetetlenül hamar tönkreteszi a tengernyi jármű és a mostoha, szeles időjárás. Mármost ha ezen a gidres-gödrös úton valaki 30—40 kilométeres sebességgel hajt, kirázza a lelkét a kocsí, viszont ugyanejzen az úton 70—80 kilométeres sebességgel alig érezni a kis horpadásokat, emelkedéseket, sokszor meg éppen *úgy érzi*, mintha a legsimább aszfaltúton haladna. Persze ennek a hajtásnak is megvan a veszedelme. Erős, biztos kéz, kitűnő szem, s állandó éberség nélkül könnyen vesztébe rohan az utas.

Memet aga 30—40 kilométeres tempójával végigélveztük az út minden kis rögét, göröngyét. Az örökös hintázásszerű rázás kegyetlenül megtört bennünket is, főleg pedig a gyerekeket, szegények egész úton szorgalmasan tengeribetegeskedtek.

Csajhánék, útlelvizsgálatok, őrházak, s a gyerekek kényszermegállói után délfelé mégis csak megérkeztünk a teherán-meshedi út egyik fontosabb állomására, Sáhrúdba. Memet aga egészen felvidult, mint mindig, mikor újabb pihenőt szimatolt és fürgén behajtott az egyik autók számára átalakított modern karavánszerájba. Szokása szerint itt is azonnal kámforrá vált. Eddigi eljárásától eltérőleg azonban a félóra eltelte után sem jelentkezett. A kuzisztáni útitárs hosszas keresgélés után valahol mégis nyomára akadt, de ekkor sem mutatott semmi hajlandóságot megkezdett pihenője félbeszakítására, inkább jobbra-balra köntörfalazott, nagyon fáradt, aludni fog. De azért túlságosan nem is haragudhattunk, mert Memet aga nem tartozott a kényelmes soff örök legrosszabb fajtájához, megállni ugyan gyakran megállt, de sohasem nagyon hosszú időre.

Most is előkerült három órára, s méla mozdulattal jelezte, hogy indulhatunk. Igaz, most sem mentünk messzire. Vesztünkre ugyanis alig egy órai kocsikázás után újabb csajháne bukkant fel a látóhatáron. Eleve sötét gyanakvással vártam a fejleményeket. Csakugyan, meg kellett áll-

nunk, ha nem is Memet aga hibájából: útlelvizsgálat következett. Újabb óra után újabb csajháne: benzin és olaj töltés. Megint egy óra, megint egy csajháne, Memet aga szerint most már mindenkire ráfért egy kis teázás.

Mikor innen is felkerekedtünk, a táj képe teljesen megváltozott. A hegyek elmaradoztak, csak észak felől kísérték tisztos távolból tovább is a kopár láncok, a másik oldalról kietlen sivatagi pusztaság futott felénk. A tűző napsütés megszűnt, félelmetes erejű sivatagi szélviharba kerültünk, mely csakúgy zúdította ránk a homokot. Az utat alig lehetett látni. Valóságos ítéletidőben értünk este nyolc óra tájban Szebza várba.

Memet aga újból kipakolt bennünket az egyik csajhánében, s az útitársak helyeslése közben mindjárt be is jelentette, hogy nem megyünk tovább, ma éjszakára itt maradunk. A kuzisztáni és meshedi útitárs a két gyerekkel külön szobába vonult, a földön mindjárt kényelembe helyezkedtek, a soff ór valami olcsóbb helyen keresett magának éjjeli szállást. Magam megint a balahánén kaptam szobát. Szemmel láthatólag különb helyre kerültünk, mint Szemnánban. Ajtó és ablak a helyén volt, ha bezárni nem is lehetett egyiket sem, de a sok lócával, székkal legalább kellően eltorlaszoltam magamat. A két kis pincér teát, *dzsúdzset* hozott és egy darab lángosszerű, de lepedő nagyságú perzsa kenyeret, ú. n. *lavast*, adott melléje. A kitűnő vacsora után mindjárt derűsebben láttam az éjjeli szállás kérdését is. A lócaszerű alkalmatosság helyett előkerült egy összecukható vaságy, sőt kérésemre az ágyhuzatot is szó nélkül azonnal frissel cserélték ki.

A sikerült pihenő után másnap kora reggel továbbindultunk. Memet aga alighanem ki akart tenni magáért, mert az útszéli kis csajhánékat ezúttal békén hagyta. Csakhamar meg is érkeztünk a Meshed előtti utolsó nagy városba, Nisapúrba. Különös szerencsénk volt, hogy utunk hármassal, a teázással egybekötött csajhánét, a benzinpótlást és az útlelvizsgálatot itt egyhelyben, egycsapásra sikerült elintéznünk.

Ahogy elhagytuk Nisapúrt, megint hegyek közé kánya-

rodtunk vissza. Feneketlenek tetsző mélységek, szakadékok felett kanyargós, szűk hegyi utakon közeledtünk most már egyre jobban végső célunk, Meshed felé. Ezt a veszélyes utat megkülönböztetett gonddal ápolják, és az autósokat mindenütt kis táblákon elhelyezett nemzetközi jelzések figyelmeztetik a veszélyes pontokra, hirtelen kanyarodókra. Azóta megváltozott a meshedi útnak ez az utolsó szakasza. A kényelmetlen hegyi ösvények megkerülésével, ha nagyobb kitéréssel is, de most már biztonságosabb terepen, kifogástalan úton lehet megtenni a szent városba vezető utolsó kilométereket.

Alig győztünk ügyelni a sok izgalmas, veszedelmes kanyarodóra, azt hittük, már sosem sikerül kikeverednünk ebből a végét érni nem akaró labirintusból, mikor egyszer csak azon vettük észre magunkat, elfogytak a hegyek, síkságra jutottunk. Már láttuk a távoli nagyváros bizonytalan körvonalait, s ahogy teltek a percek, egyre közelebb jöttek az ismeretlen nagy épületek, tornyok, falak. A délelőtti verőfényben a mecsetek óriási kupolái teljes pompájukban csillogtak: az egyik aransárgában, a másik türkizkékben. Végül leplezetlen közelségben megállott előttünk a szent város: Meshed.

A város szélén óriási karavánszerájszerű épület fogadja az autókat, a magas fallal körülkerített tágas udvart mindössze két kapu köti össze a külvilággal. Az egyiken, külön utasítás nélkül is, minden autó befordul az udvarra egy bódé elé, itt vizsgálják meg az utasok útleveleit, mielőtt a városba megérkeznek, utána pedig, hogy a nagy forgalmat ne zavarják, a másik kapun kanyarodnak vissza a városba vezető útra. Hamarosan túlestünk ezen a műveleten is. Már bent jártunk a városban.

Meshedet is valósággal kicserélték. A régi poros, szűk utcák, sikátorok eltűntek, mintha a föld nyelte volna el. Egész házsorokat romboltak le, hogy helyükön megszülethessenek a mai széles, levegős, fasoros utcák. A régi nyomorult kis dukánok helyén az új idők ízlésének megfelelő díszes nagy üzletek keletkeztek. Persze Meshedben is található még csajhánék és karavánszerájok, ahol az egyszerű utasok

és buzgó mohamedán zarándokok megszállhatnak, de a város nagyságának, forgalmának megfelelően már van egy európai ízű szállodája is, a Hotel Parsz és éppen javában tartott egy még ennél is modernebb, folyóvízzel is ellátott hotelnek az építkezése.

Útitársaim hamarosan búcsút vettek, őket már várták a rokonok és barátok. Memet aga a meshedi nagyszállóban, a Hotel Parszban kötött ki velem. Amint lemostam magamról az út porát, és éppen azon gondolkoztam, hogyan fogjak zsúfolt meshedi programom megvalósításához, kopogtatnak az ajtómon, s nyomban rá magyar szó ütötte meg a fületem. Khoraszánnak, a legnagyobb Perzsa tartomány-nak állategészségügyi főfelügyelője tisztelt meg látogatásával, kitűnő magyar szakember, aki a perzsa kormány meghívására már másfél éve töltötte be nehéz, felelősségteljes helyét a magyar tudományosságnak díszére és perzsa előjáróinak teljes meglegedésére.

Meshed nagy város, lakosainak számát 150,000—200,000-re becsülik, de *keleti* nagyváros, ahol percek alatt értesül mindenről mindenki. Egyik első estémén európaiak társaságában vacsoráztam a szálloda kertjében, megjelent a postás, hogy kioszsa a jelenlévő vendégek között az aznap érkezett leveleket. Némán nyújtotta az előtte már jól ismert címzetteknek a nekik szóló küldeményeket, majd váratlanul felém fordult, s az egyik borítékot nekem nyújtva, udvariasan megszólított:

— Ez a tiéd, aga.

Csodálkozva forgattam kezemben a levelet, nem akartam hinni a szememnek, de csakugyan, nem tévedett, nekem szólt a levél. Meshedben úgy látszik, valóban nincs titok ...

A Perzsiában dolgozó sok száz magyar szakember közül Meshedbe is jutott jó egynéhány: útépítő mérnökök, gyá-
rak vezetői, és magyar az óriási német A. E. Gr. meshedi fiók-jának igazgatója is. Utazásom legkedvesebb emlékei közé tartoznak azok a kedves szép percek, amelyeket lelkes körökben töltöttem és hálával gondolok rájuk azért a szeretetteljes támogatásért, amellyel meshedi tudományos

programmom végrehajtását — hála nagyszámú perzsa barátainknak — megkönnyítették és mindenek felett meggyorsították.

Meshed legfőbb látnivalója az óriási, káprázatosan díszes és gazdag mecset, az Aszthane. A sííta mohamedán-ság egyik legbecsültebb vértanujának, Imám Rezának a sírját őrzi ez az egész mohamedán világban híres mecset. Buzgó igazhívők ezrei keresik fel minden évben a szent helyet, különösen tavasszal indul meg a kegyes áradat Meshed felé, hogy még a legszegényebb is, imán, hódolaton felül anyagi erejét jóval meghaladó gazdag ajándékkal rójja le vallási buzgalmát a szent sírnál.

A mohamedán vallásnak napjainkban is számtalan apró szektája él, de ez apró szekták felett egymástól élesen elkülönülve, mintegy farkasszemet nézve áll szemben egymással a két nagy vetélkedő ellenfél: a sííták és a szunniták tábor. Valamikor a két tábor elvakultan rontott egymásra, és véres harcokban, kegyetlen öldöklésekben tombolta ki magát. Kettőjük közül az engesztelhetetlenebbnek a sííta bizonyult. Valóban nem túlzás, hogy a sííta Perzsiában még a múlt században is könnyebben adhatta fejét utazásra akármilyen hitetlen gyaur, mint egy igazhívő szunnita.

Mindez azonban a múlt idők emléke. Az új Perzsiából eltűnt a gyűlölködő, véres fanatizmus. Szent helyeken, mint amilyen Meshed is, persze még mindig eleven erővel él a vallásos buzgóság, azonban ellenséges íze nincs többé. Nyugati utazó régente egyáltalában nem láthatta a meshedi mecseteket, vagy éppenséggel Imám Reza sírját. Ha valamilyen csalafintaság árán valamelyiknek mégis sikerült álruhában bejutni e helyekre, a legnagyobb óvatosságra, amellettszerencsére volt szüksége, hogy fel ne fedezzék kilétét, mert kalandos vállalkozása könnyen életébe kerülhetett.

Annakidején nem kis büszkeséggel mesélte el Vámbéry Ármin, hogy középázsiai utazásai során neki sikerült az, amire számos elődje még csak gondolni sem mert: dervis álruhában bejutott a mecsetekbe, meglátogatta Imám Reza sírját. Érdekes és színes beszámolója valóban a meshedi

szent helyekről szóló legelső és legértékesebb nyugati feljegyzéseink közé tartozik.

Ma már korántsem ilyen veszedelmes és romantikus ez a látogatás. Papírjaim és barátaim segítségével egyharmar megkaptam a khoraszáni tartományi kormányzó engedélyét. A kijelölt délelőtti órában megjelentem a mecset kapujában, érkezésemről már értesítette a kormányzóság a szent hely előjáróságát is. A kapuban a templomórségnek néhány tagja hozzám szegődött, nehogy mégis valamilyen kellemetlen incidens fordulhasson elő, és először is a mecset könyvtárába vezettek. Az egyik teremben a könyvtár igazgatója, a régi Kadzsar dinasztia egyik leszármazottja, Oktáj herceg, most egyszerűen Oktáj úr fogadott. Törékeny testű, óriási tudású, lebilincselő modorú, halkszavú finom úrral állottam szemben. Olyan ritka emberpéldányra bukkantam benne, amilyent nyugaton is csak elvétve találni.

Oktáj úr egymásután hordatta elém az évszázados könyvtár kincseit, büszkeségeit: a csodálatosnál csodálatosabb, művészi kalligráfiajú Koránokat és szent könyveket. És hány olyan felbecsülhetetlen értékű ritkaság volt ezek között, mint a nagy perzsa császárnak Sáh Rúkhnak sajátkezűleg készített albumszerű Koránja! De alig vártam, hogy végére érjünk a mohamedán teológia, vallási irodalom és természettudomány sok érdekes termékének, amelyekkel Oktáj herceg jóvoltából megismerkedhettem.

Arab, perzsa történeti és földrajzi művekre fordítottam a szót. Két kéziratot kerestem, mind a kettő a magyar őstörténet forrásai közé tartozik. Az egyik az arab nyelvű Ibn Fadlannak a volgai bolgárokhoz tett utazásáról szól, ennek kapcsán megemlékezik a magyarokról is. Eddig csak szemelvényekből ismertük ezt a fontos kútfőt, s néhány évvel ezelőtt fedezte fel első összefüggő, végén csonka példányát a meshedi *Aszihane* könyvtárában egy török tudós, *Zeki Validi*. A másik, az «Utak és országok» című perzsa nyelvű földrajzi munka még az előbbinél érdekesebbnek ígérkezett. A német Herzfeld e mű szerzőségét a magyar őstörténeti irodalom egyik legnagyobb nevű alakjának, Dzsajháninak tulajdonította. Percek alatt előttem feküdtek

az értékes kéziratok, Oktáj herceg segítségével gyorsan kikerestük a bennünket érdeklő részleteket is. Rövidre tervezett meshedi tartózkodásom alatt nem gondolhattam arra, hogy e kéziratokat teljes egészében lemásoljam, vagy akár kellő elmélyüléssel tanulmányozzam, a khoraszáni kormányzó azonban megengedte, hogy a nekünk oly értékes lapokat lefényképezhessem és magammal hozzam.

A könyvtárban hihetetlen gyorsan telt az idő, s búcsút akartam már venni, nehogy a szent helyek iránti kíváncsiszkodásommal esetleg egyesek vallási érzékenységét sértsem, amikor mégis előzékenyen felajánlották, hogy ne mulasztam el az alkalmat és tekintsem meg a mecset egyéb érdekességeit is.

A ragyogó óriási boltívek alatt sorra magyarázta kísérom a mohamedán vallási művészetnek ezeket a szebbnél-szebb termékeit, megmutatta a hívők gazdag ajándékait, és illő távoból, a szent sírt. Alig tudtam betelni a látottakkal, pedig még hátra volt a válogatott értékeknek egy ritkán látott gyűjteménye. Régi kísérom elbúcsúzott, és Nizám-i-Sahidím, az Asztane kincstárának főnöke kalauzolt tovább a mecset kincseskamráiba. Régi művészi szönyegeknek, porcellánoknak, arany és ezüsttárgyaknak szédítő gazdagsága következett ezekben a termekben. Amikor a látnivalóknak végére értem, a ceremóniamester, Ali Akbár Sahadi bevezetett a mecset keleti pompával díszített fogadótermébe. Teát szolgáltak fel, az intarziás művészi asztalkákra szívnivalót hoztak, az illatos nárciszlevelek alól csábítóan kandikáltak elő a finom perzsa cigaretták. A régi és új Perzsiának legnemesebb erényeivel ismerkedtem meg ezen a napon . . .

Az új Perzsia a tudományos kutatások előtt megértéssel, sőt előzékenységgel tágra nyitotta régen oly féltékenyen őrzött legtitkosabb kapuit is! És a kolostor is megértette az új idők szavát, új nemes kötelességeit. Nem elégedett meg többé az igazhívők kegyes adományainak önmagáért való gyűjtésével, politikai hatalmat jelentő felhalmozásával, hanem óriási vagyonát emberbaráti és nemzetnevelő célok szolgálatába állította. Tíz millió riál költséggel (kb.

három millió pengő) éppen akkor fejezte be Meshedben az orvostudomány legszigorúbb követelményeinek is megfelelő berendezéssel ellátott nagy, modern kórház építését. Az egyes osztályok élére a legkitűnőbb perzsa és nyugati szakembereket hívta meg. Az *Asztam* kezdeményezésére, az ő költségén iskolák épülnek a szent városban és környékén.

Másnap felkerestem a meshedi kultusz hivatalát, az *Edare-i-moarefet*, hogy a perzsi ai aj mákokra vonatkozó kutatásaimban segítségét kérjem. Itt is a legbarátságosabban fogadtak. Az *Edare-i-moaref* franciául kitűnően beszélő vezetője lelkesen érdeklődött tanulmányaim részletei iránt, s kívánságára a hivatalos kérdezősködés megkönnyítése céljából egy kis mogul-perzsa szójegyzéket készítettem. A döntés különben nem volt sürgős, hiszen csak egy év múlva, afganisztáni utam végeztével, keríthettem sort ennek a részletkérdésnek a tisztázására.

A perzsa általában véve igen udvarias és rendkívül szellemes, joggal nevezik a Kelet franciájának. A meshedi perzsa még ezenfelül is nyílt; és barátságos, de van még egy tréfás tulajdonsága, amelyről messzeföldön híres. Anekdotáikban a meshedi szinte csaknem azt a szerepet játssza, mint a marseillesi Olive vagy Marius: a meshedi mindig szellemes nagyotmondásaival tréfálja meg kevésbé ürge szomszédait.

A meshediek nyilvános szórakozóhelye a Bag-i-Milli, a Nemzeti Kert; a rengeteg fával, bokorral, színes, illatos virággal és medencével teletömött parkot naplementekor valósággal megszállják az emberek. A zsúfolt sétányokon szinte egy lépést sem lehet tenni, hullámozó emberáradat sodorja magával azt, aki ilyenkor ide betéved. A Bag-i-Milli felső végében egy vendéglőszerű kioszkot építettek, kétoldalt asztalok és székek sorakoznak egymás mellett sűrű sorokban, bizonyos órákban helyet kapni itt is lehetetlen. Vendégek töltenek meg minden talpalattnyi helyet, kereskedők, katonák, szegény és gazdag perzsák itt isszák meg késő délutáni teájukat vagy feketekávéjukat, itt kedvelték meg a fagyalt szokatlan ízét is. A sétálók közt itt-ott fel-

tűnik egy-egy molla is, amint fekete túll köpenyegében, turbánjában hevesen gesztikulálva, komolyan beszélget társaival. A kioszk nyitott terrasán perzsa zenekar szórakoztatja a vendégeket és a sétálókat; a délutáni tea idejében majdnem kizárólag európai *zene* a műsor. Az európai könnyű tánczene, amerikai, német és francia filmek divatos melódiái kissé furcsán hatnak a nem egészen elsörendű zenekar kissé önkényes interpretálásában, de a meshediek már megszokták és megszerették.

Aki perzsa zenére vágyik, persze ezt is megtalálhatja; nem is kell messzire mennie, a Hotel Parszban a vacsora alatt a zenekar gyakran fűszerezi műsorát hazai zenés számokkal. A kisebb szállodákban meg éppen kizárólag perzsa zene hallható. Nyugati fülnek sajátságosan hangzik ez a zene, eleinte idegesen figyel fel rá, később valósággal bosszantja, azok, akik nem igyekeznek a perzsa lélek rejtelmeibe behatolni, ennél a pontnál meg is állnak. Már Teheránban feltűnt, amikor egy kereskedésben perzsa hanglemezeket kértem, hogy a franciául beszélő tulajdonos restelkedve mentegetőzött: vannak, de nem szépek, legalább is az európaiak nem szeretik. Bizonyos, hogy ehhez a zenéhez aklimatizálódni kell, s aki idővel meghallja a szépségét, azt később valósággal rabul ejti különös zengésével.

Felejthetetlen az első emlékem, mikor a csillagos ég alatt megjelent a dobogón a perzsa énekes, feltűrt ingujjban ráhajolt a szék karjára, egyetlen *kemáncse*, perzsa hegedű kísérete mellett furcsán trillázva, különös fejhargon belekezdett *egy hazai* románcba. A külföldiek türelmetlenül kapták fe] a fejüket, a hazai közönség azonban néma csendben, átszellemült arccal figyelt az ismerős melódiára és a szomorú szövegre. Eleinte csak elvétve, mintegy magának hangzott el innen is, onnan is a tetszés jeléül egy-egy elérzékenyült *peh peh peh*, később, az ének végeztével szünni nem akaró tapsorkán jutalmazta a művész játékát.

Tíz napot töltöttem már Meshedben, ideje volt a továbbutazásra gondolni. Első utam az itteui afgánokhoz vezetett.

Kellő bejelentés után megjelentem az afgán főkonzulnál. Szikár, szakállas, komoly öregúr volt a főkonzul, az uralkodó nemzetségek előkelő leszármazottja. Jól szabott, elegáns európai öltönyt viselt; a szunnita Afganisztánban azonban még mindig a régi szigorúsággal érvényesek a vallás tilalmai, tehát a káfirok bűnös fejfedője helyett a nyári melegben is prémes sapka díszelgett a fején. A perzsán és az afgánon kívül más nyelvet nem ismert, sem írásban, sem szóban. Irataim kiböngészésére hát valami titkárféle került elő, a francia nyelv rejtelmeiben azonban sajnos ő sem jutott nagyon messzire. A fogadtatás udvarias, de feltűnően óvatos volt. Mikor utazásom céljára terelődött a beszéd, sietve biztosított, hogy Afganisztánban semmiféle mogulok nem laknak. Minthogy vízumom és beutazási engedélyem már amúgy is rendben volt, természetesen tudomásul vette, hogy ennek ellenére is ragaszkodom utazási szándékomhoz, csak arra kért, pár nappal halasszam el az indulást, hogy érkezésemet jelezhesse a herati kormányzónak. Ezt készségesen megígértem, ennek fejében tőle is kaptam pársoros ajánlóírást.

Mindennel készen voltam tehát, most már csak járműről, esetleg még útitársakról kellett gondoskodnom. A megteendő út nem volt túlságosan nagy, Meshedből Heratba autóval kényelmesen el lehet jutni egy nap alatt. Csak hol az az autó?

Növekvő nyugtalansággal figyeltem, hogy Meshedben Afganisztánról semmiféle felvilágosítást nem tudtak adni. Még a perzsa Nemzeti Bank meshedi fiókjában is azt a feleletet kaptam kérdezősködésekre: nem tudják, miféle pénze van Afganisztánnak. Afgán pénz vásárlásáról, vagy Meshedből Heratba való bankátutalásról meg éppen szó sem lehet. Régebben egész sereg meshedi kereskedő állott üzleti összeköttetésben herati kollegákkal, ma mindez megszűnt. Az afgán-perzsa barátság sem állott valami biztos lábon. Még néhány hónappal azelőtt is határszéli afgán bandák betörték perzsa területre, egész falvakat raboltak ki, magukkal víve a kezük ügyébe eső asszonyokat és gyerekeket. Persze csak bandák magánvállalkozásáról volt

szó, de a kellő kimagyarázkodások, vizsgálatok után is éreztették hatásukat ezek a kellemetlen események.

A két ország közti kereskedelmi kapcsolatokat amúgy is megbénította a devizazárlat és különösebb politikai feszültség nélkül is ritkaságszámba ment, ha valaki Meshedből Heratba utazott. Szerencsére a helyzet korántsem volt teljesen vigasztalan. Meshed továbbra is szent zarándokhely maradt a herati afgánok szemében, és még most is tömegesen keresték fel a híres búcsújárárhelyet.

Az afgán főkonzulátus ezen a ponton szívesen útba is igazított. Akkoriban még serényen működött az ú. n. *Afgán Garádzs*, és teherautóival, kezdetleges autóbuszaival ez a vállalat tartotta fenn annyira-amennyire Herat és Meshed közt az összeköttetést. De ezenkívül is adtak egy olyan garázscímet, ahol hajlandók voltak vállalkozni a szokatlan határontúli kirándulásra.

Biztosítva volt tehát a herati út.

IV.

Afgán földön.

Kocsi utáni keresgélésemben magyar barátaim is segítségemre siettek, fáradozásunkat csakhamar siker koronázta. Komoly vállalkozó nem is egy, de mindjárt kettő is akadt. A tárgyalások folyamán azonban kiderült, hogy az egyik nemcsak hogy igen borsos árért vállalná a szerinte kockázatos utazást, hanem még egyéb, súlyos feltételei is volnának. A másik soffőr viszont nem okoskodott annyit, és száz helyett nyolcvan tománért is (kb. 240 pengő) hajlandó volt lebonyolítani a herati fuvart. Nem sokat haboztam, megkötöttem vele az alkut.

Valamelyest nyugtalanított ugyan, hogy emberem jóformán csak hírből ismerte a herati utat. Iraki arab soff öröm ugyanis nemrég cserélte fel a bagdad—teheráni útvonalat a meshedivel és a további, afganisztáni tapasztalatokat éppen most, az én bőrömön szándékozott megszerezni. Vállal-

kozóbb szelleműnek látszott ugyan, mint a többiek, nyilván azért, mert nem tartozott semmiféle garázs kötelékébe, és autójával saját szakállára vágott neki mindig a kisebb-nagyobb utaknak. Viszont felelősséget sem vállalt érte senki, a meshedi autó-ügynökség is csak egyszerűen közvetítette — megfelelő díjazás ellenében — a vele megkötendő üzletet. De végeredményben sovány volt a választék, nem .finnyáskodhattam sokat.

Panaszkodni egyelőre amúgy sem jutott eszembe, mert a szerencsés véletlen még kellemes útitárshoz is hozzásegített. Milton Connover, amerikai professzor földkörüli utazása során Perzsiába is elvetődött, és az volt a terve, hogy Afganisztánon, Indián keresztül a Távols-Kelet felé veszi útját és úgy tér majd haza Amerikába. A professzor szép terve azonban majdnem kútba esett: Dél-Perzsia régiségekben oly gazdag, de egészségtelen éghajlata alatt megkapta a maláriát. Alig érkezett meg Meshedbe, elővette a láz, s állapota oly súlyosra fordult, hogy lakásáról, a Hotel Parszból éjnek idején kellett őt az ottani amerikai missziós kórházba vinni. Két hétig tartó gondos ápolás után úgy-ahogy talpra állt. Éppen akkor értesült herati készülődésemről; mit sem törődve barátai aggodó figyelmzetetéseivel, elhatározta, hogy folytatja eredeti tervét, és velem tart.

Az utazásra aprólékos gonddal mindent előkészítettünk, s augusztus 26-án korán reggel felpakoltunk, hogy meginduljunk Herat felé. Tévedés volna azt hinni, hogy ez az indulás valami egyszerű és gyors művelet volt. Órákhosszat kellett még egyhelyben rostokolnunk, alkudnunk, vitatkoznunk, míg végre mozgásra szánták magukat a gumikerekek.

Minden keleti furfangját elővéve, soff örünk előbb arról próbált meggyőzni, hogy sokkal okosabb, ha a herati viteldíjat mindjárt most, előre kifizetjük neki. Legalább nem lesz rá több gondunk. Mikor látta, hogy makacs ellenállásunkon kárbavész a sok mézes-mázos szó köntösébe bujtatott kapacitálás, abbahagyta a dolgot, de nem azért, hogy végre megemberelve magát, most aztán meginduljon.

Újabb félórás alkuba kezdett: vigyük magunkkal még ezt a jó embert is. Helyünk úgyis van, s még csak többet sem kér tőlünk az útért. A jó ember mocskos batyuja mellett az árok partján guggolva várta a fejleményeket, s laposakat pislantva, csak nagy néha dörmögött valamit a soffőr felé. De a soffőr aga kártyáiba ezúttal is beeláltunk, s hősiezen visszavertük az újabb rohamot is. Emberünk erre lemondóan nagyot sóhajtott, beült a helyére, s csak a kezével intett: mehetünk. Már megindította a motort, mikor előlépett a garázs ügynöke, aki eddig némán várakozott a háttérben a báméskodók közt, és hivatalos arccal felszólított, kövezet vám címén fizessünk fejenként egy tománt. Ezt az összeget ellenkezés nélkül leszurkoltuk. A motor már vígan duruzsolt, a kerekek is lassan gördülni kezdtek, az ügynök azonban még mindig nem tágitott, a nyitott ablakon keresztül elénk tolva piszkos mancsát, hangosan jelezte, hogy neki még külön, személyére szóló baksis is dukál. Valósággal fellelegeztünk, amikor végre megindultunk a város szélén álló útlevél-hodályba.

Semmi nyugtalanítót nem hallottunk a Heratba vezető út biztonságáról, az afgán főkonzulátuson mégis aggodalmaskodva óvatosságra intettek. Felhívták figyelmünket, hogy ugyanaz nap reggelén indul Meshedből Heratba egy húsz főnyi idegen turistatársaság, több autóval. Legokosabb, ha hozzájuk csatlakozunk. Az osztrák és angol hölgyekből és férfiakból álló turistacsoport már jó néhány órával megelőzött bennünket, mégis megvolt a remény, hogy csakhamar utolérjük őket. A nagy társaság csak lassan haladhat, s turista kíváncsisággal mindent alaposan szemügyre véve bizonyára gyakran pihenőt tartanak majd.

Valóban, alig voltunk túl az első 40—50 kilométeren, feltünedeztek előttünk a turistaautók. De rögtön láttuk, hogy együttutazásról szó sem lehet. Oly lassú tempóban haladtak, mintha minden fűszálat, rögét külön szemügyre akartak volna venni. Különben alighogy utolértük őket, mindjárt le is kanyarodtak az útról Sáh Abbász romjainak a megtekintésére. Az amerikai professzor állapota még korántsem volt kielégítő, s arra kellett törekednünk, hogy

minél gyorsabban valami túrhető pihenőhelyre jussunk. Magam is siettettem az utazást, mert égett talpam alatt a föld, szerettem volna már hozzáfogni a mogul rejtély felderítéséhez. Erre pedig csak akkor kerülhetett a sor, ha Heratban már megfelelően elhelyezkedtem.

A gondozott iraki és délperzsi autó-stradákhoz szokott soffőrünk hasonló tempóban próbálta vezetni kocsiját most is, de csakhamar szitkozódva kapott észbe, hogy a hepe-hupás, inkább csak jelképes úton erről szó sem lehet. Sebességmérőjének mutatója a hatvanról rövid próbálkozás után negyvenre zuhant, később már boldogan megelégedett a harminccal is, de a legtöbbször bizony még a húszas fölé sem igen sikerült feltornásznia magát.

Délelőtt féltizenegyre mégis szerencsésen elértük Turbet-i-dzsámot, a perzsa vonal legnagyobb állomását. Erre a nem várt rekordra egészen felvidultam, s már azt kezdtem számígtatni, hogyha minden jól megy, akkor estére, ha későn is, de megérkezünk Heratba. Hiszen délre a perzsa határon lehetünk, s ha a perzsa és az afgán határon vámvizsgálatra összesen három órát számítunk, akkor is bőven telik az időnkből. Persze csakhamar kiderült, hogy számtani műveleteimbe egy kis hiba csúszott. Az okoskodás első részével nem volt baj. Délre pontosan berobogtunk Taja-bádba, a perzsa határállomásra, ahol a perzsa vámvizsgálatnak és útlevélvizsgálatnak kellett megtörténnie. A tisztviselők azonban az orrunk előtt mentek el — ebédelni. A gyengélkedő amerikai professzor néma melankóliával vette tudomásul, hogy most akarva nem akarva meg kell várnunk a hivatalos ebéd végét és hogy még csak rendes csajháne sincs a faluban, ahová a tűző nap sugarai elől menekülhetnénk. Friss ebédre nem is gondolhattunk, a teaivástól pedig nyomban elment a kedvünk, amint láttuk, hogy az egyetlen csajháne szolgálja az út mellett folydogáló *dzsui* szennyes levéből meríti a hozzávaló vizet.

Három óra is elmúlt, amikor megjelentek a beebédelt vámosok, és illő méltósággal, utolérhetetlen alapossággal nekifohászkoztak irataink megvizsgálásának. És minthogy az effajta alapossághoz idő is kell, öt óra lett, mire a mogorva

reis kibökte, hogy bizony baj van, a soffőr útleveléből hiányzik egy rendőri bejegyzés. Hosszas hallgatásokkal fűszerezett hümmögések és krakogások közepette elemeire boncolgatta esetünket a szigorú nagy főnök, de — mi tagadás — csak bizonyos negatív lehetőségek domborodtak ki teljes határozottsággal: a soffőr nem lépheti át a perzsa határt, mi az utazást más kocsival sem folytathatjuk, mert Tajabádban semmiféle jármű nincs, s végül, a hiányzó aláírást Tajabádban nem kaphatjuk meg. Nem marad más hátra, mint vagy visszamegyünk Meshedbe, vagy pedig Turbet-i-dzsám-ban próbálkozunk meg, hátha a rendőség hajlandó, utasaira való tekintettel, ezt a bejegyzést pótolni.

A soffőr tapasztalatlansága tehát csakugyan megbosszulta magát. Hiába jártam el érdekében a meshedi konzulátuson, hiába szereztem meg neki a vízumot és minden szükséges afgán engedélyt, mégis megrekedtünk a perzsa határon. Most már nem lehetett segíteni a dolgon. Hasztalanul lobogtatta izgatottan, haragosan régi határátlépési engedélyét, megvetően intették le, ez itt nem érvényes.

További vitatkozásnak, magyarázkodásnak nem lévén értelme, felszálltunk kocsinkra, s megindultunk vissza, Turbet-i-dzsám felé. Titokban még reménykedtünk, hátha találkozunk az utánunk érkező turistacsoporttal, s valahogy helyet tudnak szorítani nekünk is, és szélnek ereszthetjük soffőrünket. Ha nem, akkor csak a csoda segít. Félúton találkoztunk a hat autóval, de mindjárt láttuk, hogy titkos reménységünk eleve kútba esett: a zsúfolt autókön egy talpalattnyi hely sem volt. Mehettünk tovább. Koromsötétben értünk Turbet-i-dzsámba. Magam mentem a soffőrrel a rendőrfőnökhöz, hogy előadjam kalandos történetünket. A hivatalos óra már réges-régen végetért itt is, de a rendőrfőnök páratlan udvariassággal és előzékenységgel mégis pillanatok alatt megadta az aláírást és a szükséges pecsétet.

Tehát vissza megint Tajabádba! Aznap már harmadszor tettük meg ugyanazt az utat, harmadszor rázattuk végig magunkat a gidxes-gödrös árkokon, kiszáradt patakmedreken. Etlen-szomjan, kimerülten este féltizenegyre

értünk a perzsa határra, magunkban áldva a százhusz kilométeres turbet-i-dzsámi kirándulást. A szennyes csajhánéba most sem mertünk menni, a legokosabbnak azt találtuk, ha az autón töltjük az éjszakát. Hogy a professzor hogy töltötte az éjjelt, nem igen mertem feszegetni, csak azt láttam, hogy reggel sokatmondó hallgatással mered maga elé, s a nyakát csavargatja jobbra-balra. Magam bizony úgy éreztem, mintha minden tagomat kicsavarták volna, s a bordáimat egyenként próbálták volna megropogtatni. Nem beszélve arról a kellemetlen felfedezésemről, hogy, úgy látszik, még az autóban is megteremnek az élősdiék.

Reggel jóval öt óra előtt talpon voltunk, de hiábavaló volt a mi nagy sietségünk, várnunk kellett rendületlenül tovább. Már hét ágra süttött a nap, amikor megjelentek a vámosok, megszámlálták pénzünket, összetúrták bőröndjeinket, és végül megkaptuk az üdvözítő aláírást Boldogan kanyarodtunk ki a vámhivatalból, de alig értünk a faluba, szemben velünk feltűnt a rendőrkomiszárius fényes egyenruhás alakja. Barátságosan megállított, hadd írja be ő is a nevét útlevelünkbe, ha egyszer még itt talált bennünket.

Tajabádtól még jó néhány kilométerre van a tulajdonképpen perzsa-afgán határ, amelyet nemcsak egy jelképes kőoszlop hirdet, egyik oldalán Irán, a másikon Afganisztán felírással, de a határvonalat mély árok formájában a valóságban is belerajzolták a két ország közé. A határ-sáncon átkelve körülbelül ugyanannyi utat kell még megtenni, míg az első afgán határállomásra, Iszlám Kalába ér az ember. A Tajabád—Iszlám Kala közti utat mindkét részről szándékosan elhanyagolták, könnyen elképzelhető az eredmény, amikor még a gondozott utak sem valami ideálisak, hogy mit művelt itt az időjárás és a sok jármű. Ezen a senki földjén úgy éreztük magunkat, mintha a pokol tornácán botorkáltunk volna.

Kétségtelen, hogy a tajabádi perzsa hatóságok indokoltan jártak el feltartóztatásunkkal, ha a paragrafusokhoz kissé talán túlságosan mereven is ragaszkodtak, s hogy végeredményben a soffőr hanyagságának köszönhetjük a fölösleges herce-hurcát. Mégis valósággal megkönnyebbül-

tünk, mikor végre afgán földre értünk, hiszen már-már úgy látszott, hogy az ismeretlen paragrafusok és szabályok hínárjából sehogysem tudunk kikeveredni és Afganisztán mindörökre megvalósíthatatlan vágyálmunk marad. Mintha csak mesebeli sárkányok, óriások és törpék őriztek volna egy mesebeli kincses országot.

A hat turistaautót megelőztük, most már kissé szándékosan is, arra gondolva, hogy ennyi ember útlevelének elintézése mennyi rengeteg időbe kerülhet, ha velünk ketőnkkel annyit bajlódtak. A turistákat különben az afgán kormány utasítására az iszlámkalai és herati hatóságok ünnepélyesen készültek fogadni. Amint megérkeztünk Iszlám Kalába, az afgán tisztviselők elénk jöttek, s noha váltig szabadkoztunk, hogy mi nem tartozunk a vendégturisták közé, kedves erőszakkal betessékeltek az újonnan épülő, pompásnak Ígérkező vámhivatal feldíszített ebédlőjébe. Kisvártatva megjelent a határőrség parancsnoka, barátságosan üdvözölt, a szolgálkkal teát és édességeket hozatott, s erőnek erejével ott akart marasztalni ebédre. Miközben diskuráltunk és teánkat szürcsölgettük, útlevelünket elintézték, poggyászaink felbontására pedig sor se került.

A kedves fogadtatás rendkívül jól esett, s csak később győződtem meg, amikor műsoron kívül többször is kereszteztem kellett ezt az afgán állomást, hogy korántsem erre az egyszeri alkalomra szólt ez a megkülönböztetett bánásmód, és hogy nem a vendég turista csoporttal nagyjában egyidőben való érkezésünk kényszerítette ki belőle a rendkívüli fogadtatást.

Az afgán határállomásról alig félórai vesztegelés után újra felkerekedtünk. Jó darabig a Parapamizus déli lábánál haladtunk teljesen pusztá, lakatlan vidéken, ahol legfeljebb egy-két rombadőlt csajháne szomorkodott elhagyatottan. Az afgánok kitűnő gyakorlati érzéssel rájöttek, hogy sokkal célszerűbb volna a Perzsia felé vezető, normális időkben oly fontos útvonalat a maitól délebbre húzódó falvakon és településeken keresztül vezetni. A terv kivitele persze pénzbe kerül, mégpedig sok pénzbe. Megvalósításába mégis bele-

fogtak, 8 egy-két éven belül minden bizonnyal elkészül a tervezett modern út.

Alighogy elhagytuk Iszlám Kalát, mintha a természet maga is jelezni kívánta volna, hogy más ország földjére jutottunk. A táj maga alig változott, az eddigi kopár hegyektől és sivatagszerű síkságtól csak nem sikerült szabadulnunk. A kibírhatatlan hőséget azonban mintha elválták volna. Zúgó szélviharba értünk, amely úgy rázta, ostromolta kis autónkat, hogy minden pillanatban azt hittük, felborít. Ez Herat környékének jellegzetes nyári időjárása. Tavasszal, alighogy beköszöntének a melegebb napok, megindulnak a bömbölő szélviharok, enyhülést hozva a különben elviselhetetlen hőségbe, de állandóan szórva, szítálva a sivatagi port és homokot. Legtöbbször csak reggeltől napnyugtáig, de néha még éjszaka is zúg, füttyül, vinnyog ez a szél. Künn a szabadban, sőt városok utcáin is mindent végigsöpör, simára borotvál, házak tetejét emelgeti, ajtókat, ablakokat fesseget. A herati egykedvűen *jek szád u biszt ruz*-nak, azaz százhusz napnak nevezi ezt a minden évben százhusz napig tartó ítéletidőt.

Ezzel a pokoli viharral birkóztunk az elhagyatott úton; kilométereken keresztül nyoma sem volt járműnek, vagy élőlénynek. Óvatosan átkeltünk a Herirúd ósdi, rozoga kőhídján, azon túl már nemsokára feltűntek az első nomád sátrak. Marcona külsejű aj mákok fekete sátraikból kitódultak az út szélére, s felemelt karral meredtek felénk; hirtelenében azt sem tudtuk, kérnek-e valamit vagy csak üdvözölnek bennünket. Ezeket még nem fertőzte meg az európai divat. Kezdetlegesen összetákolt bőrsarut viseltek, nadrág helyett szellős, bő, fehér gatyát, mellüket alul kilógó, magukszötte vászonból készült durva ing takarta. Egyikük-másikuk vállára tógaszerű lepedő is borult. Mind-egyiknek a fején fehér turbán volt.

Soffőrünk nem ismerte az utat és a távolságokat, a nomádok közelébe érve kíváncsiskodva lassított, hogy hány *farszah*, paraszanga is ide még Herat. Perzsiában nagyon elterjedt szokás ez a kérdezősködés, a falusiak mindig gyorsan és szívesen adják meg a kívánt felvilágosítást. A no-

mádok most azonban értetlenül bámultak ránk, s csak hosszas magyarázkodás után sikerült a sofförnek megértetnie, hogy miről is van szó. Csak később értettem meg igazán, hogy az a határ, melyet most nem régen átléptünk, nemcsak két politikai hatalom választój ele, s hogy Afganisztán, ez a szintén iráni műveltségkörhöz tartozó föld nemcsak abban különbözik szomszédjától, hogy Teherán helyett Kabulra hallgat, s hogy a szigorú határsáncok egyik oldalán megcsendesedett siíták, a másikon viszont vakbuzgó szunniták élnek, hanem hogy a két országban merőben mások még a szokások is, sőt a közös perzsa nyelv is annyira eltávolodott egymástól a két táborban, hogy sokszor csak a legnagyobb nehézségek árán értik meg egymást. Ezért volt szükség mindjárt az első alkalommal a kölcsönös magyarázkodásra.

Perzsiában paraszangákban mérik a távolságot, Afganisztán földjén viszont robotokban beszélnek. Egy *robot* egynapi járóföld, illetőleg akkora távolság, amekkorát a tevekaraván átlagban egy nap alatt meg szokott tenni. Minden egyes napi járóföld határán karavánszeráj épült, bástyákkal és falakkal, hogy az utak vándorai napi útjuk végeztével ne csak pihenőt, de védelmet is találjanak a régebben oly gyakori rablótámadások ellen. Az afganisztáni tádzsik, vagy afgán éppen ezért gyakran képletesen úgy határozza meg a távolságot, hogy megmondja, hány karavánszeráj, vagy hány *manzil*, «ház» van például a Herat-Kandahar közti úton.

Délután két óra tájban végre feltünedeztek Herat híres minaretjei. Sem útlevélvizsgálat, sem vám nem tartóztatott fel most már utunkon; az óriási, de szinte kihaltnak tetsző város utcáin egyenesen az ú. n. Government Rest-house-ba mentünk. Újabban az afgán kormány valamennyi nagyobb városban szállodát építtetett, maga gondoskodik fenntartásáról, hogy az ott megforduló idegenek és afgán előkelőségek útjukon ne legyenek kénytelenek pihenésre szánt idejüket kétes tisztaságú, kezdetleges csajhánékban tölteni. Egyik-másik helyen ezek az állami szállodák a körülményekhez képest csakugyan kitűnően működnek.

Sajnos, sok esetben az efféle munkához nem értő vezetők bizony elhanyagolják a gondjukra bízott épületet, és egyetlen kötelességüknek a hivatalosan megállapított, meglehetősen magas költségek behajtását tartják.

A herati Government Resthouse célját és berendezését tekintve ezekhez a szállodákhoz tartozik, karbantartásáról azonban nem az állam, hanem a város tartozik gondoskodni. Itt szálltunk meg az amerikai professzorral. Nyugati szemmel nézve, bizony elhanyagolt és kényelem nélkül való volt ez a földszintes kis épület, de csajhánékban és autókban összezsugorodva eltöltött éjszakák után királyi kényelemnek ígérkezett az itteni pihenés. Hosszúra tervezett tartózkodástól mindenesetre elriasztott az éjszakánként fizetendő tizenöt afgáni (kb. kilenc pengő), az egyhangú afgán koszt, amely naponként újabb tizenöt afgánit jelentett, és nem utolsó sorban a szálló ellenszenves vezetője, aki egyszemélyben volt hoteldirektor, maitre d'hotel és szakács.

Amerikai útitársam különösen nyugtalankodott, a fárasztó utazás miatt szemellátható visszaesés következett be egészségi állapotában, és szeretett volna minél hamarább túllenni Afganisztánon, hogy Indiában megint megtalálja a megszokott kényelmet és a szükséges ápolást. Sajnos, további utazása a várt kényelem helyett még keményebbre fordult. Arab soff örünk Iszlám Kalánál még lelkesen monologizált, hogy az átkozott siíták földjéről végre megint igazhívő szunnita országba ért, de lelkesedése fokozatosan lohadt, amikor Herat felé menet nemcsak az utasait, de saját magát is egyre jobban megdömöckölte az igazhívő szunnita országút, amelyet mintha gonosz manók ondoláltak volna hullámosra egymással párhuzamos, keresztben futó kis domborodásokkal. Eleinte még arról beszélt, hogy hajlandó a professzort továbbvinni Kabulba, de amikor Heratban megtudta, hogy az igazi rossz utak még csak ezután kezdődnek, lemondóan magábaroskadt, majd csendesen mormogta, hogy mégis csak visszamegy Meshedbe. Mi őt most már csak annyiban érdekeltük, hogy a turbat-i-dzsámi kirándulásért még valami pótbaksist próbált bevasalni rajtunk.

Kiderült közben az is, hogy Heratban személyszállító

kis autók nincsenek, és aki innen valahová utazni akar, annak az úgynevezett Zon'kra kell fanyalodnia. A *lóri* kisebb-nagyobb méretű teherautó, majdnem mind Indiában készül, ahol afgán ízlés szerint minden elérhető kis faalkatrészt színes kis képekkel, virágos, fás tájakkal festegetik tele. A lórit megtömik teheráruval, s akár marad hely, akár nem, a tetejébe felkapaszkodik tíz-húsz afgán, és elindul a herati expressz.

Egy ilyen járművet sikerült a professzornak elcsípnie, hogy egyelőre Kandahárba menjen, s onnan egy hasonló alkalmatossággal Kabult próbálja elérni.

Magamnak persze szállás után kellett nézmem, mert hiszen a drága és célnak meg nem felelő szállodában a tervezett tudományos kutatáshoz nem foghattam. Megérkezésünk után pár órával előkerült a városból a *terdzsumán szaib*, a tolmács úr, Mojeddin Szaldzsúki, aki a kabuli német iskolában készült a tolmácsi pályára, s a herati kormányzó-ságban működött az időről-időre idekerülő német mérnökök és más technikai szakemberek mellett.

Mojeddin kötelességtudóan mindig megjelent, valahányszor idegen vendége érkezett a szállónak, igaz ugyan, hogy az ilyesmi vajmi ritkán történt meg. Apróra kikérdezve a vendéget céljai és szándékai felől, szolgálatkészen felajánlotta segítségét; a rossz nyelvek szerint azonban ez nem annyira segíteniakarásból, mint inkább többé-kevésbé tapintatos ellenőrzés céljából történt. Az igazat megvallva, külsejével nem sok bizalmat gerjesztett. Mojeddin európai módra öltözködött, csak persze ő is prémes kucsmát viselt, alóla a nyári hőségben örökké kövér izzadság-barázdák csurogtak az arcára. Kopott, gyűrött ruhájában, nyáron is sáros, csámpás cipőjében állandóan körülöttem csetlett-botlott. Nélküle egy lépést sem tehettem. Izzadt tenyerével naphosszat kezelgetett. Szerencsétlen külseje, zaklató buzgósága ellenére sem volt rossz fickó. Hivatalból gyanakodó, rajtaütésszerű kérdezősködései eleinte terhére voltak az embernek, később azonban az ilyesmit is meg lehet szokni, csak éppen a buzgó segítségre külön tételt kell beállítani a költségvetésbe.

Riadtan vettem észre, hogy hivatalos irataim száma szinte máról-holnapra félelmetesen megcsappant. Egyetlen perzsa nyelvű levelem volt csak, a többi, franciául lévén írva, nem számított, mert ezt a nyelvet itt senki, még Mojeddin sem értette.

A herati kormányzónál, Szardár Golám Faruk Khánnál személyesen szerettem volna megjelenni, erről azonban egyelőre szó sem lehetett, mert gyengélkedése miatt már hetek óta ki sem mozdult háreméből. Irataimat német fordítással ellátva mindenesetre átadtam a tolmácsnak továbbítás végett, s egyben engedélyt kértem, hogy néhány hónapra meglepedhessem Heratban.

Az igazat megvallva nagy választék lakásban nem volt. Heratban ugyan már szintén megkezdődtek az építkezések, többé-kevésbé európainak nevezhető ház ezidő-szerint azonban még csak egyetlen egy állott, az is a régi várfalon kívül, az úgynevezett Derváze-i-Khusk közelében. Ennek a háznak az első emeletén három szobában a herati kormányzóság német mérnöke lakott, a földszinten volt még egy irodahelyiség, a másik oldalon pedig üresen állott egy egymással ajtószzerű nyitott boltívvel közlekedő kétszobás rész. A kormányzó engedélyével ebbe a kétszobás lakásba költöztem. A lakásért havibért kellett fizetnem, az összeget azonban oly alacsonyra szabták, hogy inkább csak jelképesnek tekintettem.

Tehát sikerült megtalálnom a lehető legszerencsésebb megoldást. Igaz, hogy amikor közlő szemügyre vette az ember ezt az alig két-három hónappal ezelőtt befejezett új házat, akkor bizony a nagy örömbe valami szorongó érzés kezdett vegyülni. Már magának a háznak a helyét sem jelölték ki a legszerencsésebben. Az egykori várfal alatt futó hatalmas árkot mindenféle törmelékkel betemették, s erre a feltöltött részre emelték az új épületet. Persze annak rendje és módja szerint sebtiben, lóhalálban, a laza talajban a kellő alapozás is hiányzott, az új ház lassan, de biztosan süllyedni kezdett. Szobám boltozatos mennyezetén egymásután nyiladoztak az ujjnyi vastagságú rések. A fehérre meszelt falakat a kritikus helyeken

lassan szélteben-hosszában pókhálófinom fekete vonalkák lepték be, egy szép napon pedig kívül a homlokzaton is megjelent egy jó kétméteres repedés.

Mikor a tolmáccsal aggódva közöltem nyugtalanító észrevételemet, helyeslőleg bólintott. A ház egyszer csak-ugyan össze fog dőlni — minden afgán ház egyszer összedől — azonban a dolog egyelőre nem veszélyes. Nagyjában európai mintára építették a házat, a vastag, méteres agyagfalakat — régi afgán tradíciókhoz híven — azonban ezúttal is megőrizték. Ha mindenben az európai mintához alkalmazkodnak, vagyis ha tiszta téglafalakat építenek, akkor kétségtelen, hogy a katasztrófa igen rövid idő alatt bekövetkezett volna. Így azonban egyelőre legyenek csak egészen nyugodt, eltarthat az akár tíz évig is, míg a mennyezet beszakad, hiszen a Mában, a kormányzói palotában a nagy díszes fogadóteremben a falon akkora rések tátongnak, hogy az ember nyugodtan bedughatja közéjük az ujját.

Kellőképpen megnyugtatta, elfoglaltam a lakásomat, örömmel fedeztem fel, hogy még villany is van a házban. Különben a tolmács is büszkén sietett figyelmemet felhívni a nevezetes újításra, megjegyezvén, hogy Heratnak már két év óta van villanyvilágítása, s az áramszolgáltatás zavartalanságát kettős módon is biztosították: egy Diesel-motoros gyárral, s egy vízerejű turbinával. Amikor elegendő a víz, akkor a turbinát használják, máskor meg a Diesel-motorokat. Sajnos mindjárt az első estén kiderült, hogy néha még ez a kettős biztosíték is csődöt mondhat. A forró nyárban a turbina programszerűen nem működött, viszont a Diesel-motorokat kellő gondozás híján a sivatagi por egészen belepte, úgyhogy hosszú hetekre hasznavehetetlenné váltak. Esténként aztán a kétszeresen is megbiztosított modern villanykörték alatt petróleumlámpa mellett kellett üldögelni.

De szívesen elengedtem volna a villanyberendezést, ha legalább az ajtók és ablakok rendben lettek volna. De ezeket egyszerűen elfelejtették befesteni, véglegesnek szánt állapotukban is azonmód csupaszkodtak, amint az asztalos

elkészítette, s a kőműves helyükre illesztette. A meztelen faanyag persze engedelmesen követte az évszakok változását. Az ajtón kilincset természetesen kár lett volna keresni, a két szárnyat vaslánccal kellett egymáshoz kapcsolni. Ha meg éppen dolgom volt, s el kellett mennem hazulról, akkor lakattal zártam be lakosztályomat; ez azonban édeskeveset ért, mert az egész herati bazárban évtizedek óta csak kétféle lakatot árultak, következésképpen minden második herati kulcs nyitotta a záramat. Az egyik szobámon volt egy európainak nevezhető ablak is, a szimpla ablakszárnyakat alul is, felül is kezdetleges kis vasreteszekkel lehetett megerősíteni, kinyitni és becsukni, de csak nyáron, amikor az ablak faalkatrészei összeszáradtak. Az összeszáradás viszont ilyenkor a nyári szezonban oly tökéletesre sikerült, hogy a százhusz napos herati szélviharban csak úgy döngött az ajtó, ablak naphosszat. A régi szokástól eltérőleg az ablakot be is üvegezték. Az ablakváz tetejét sajnos nem egyenesre, hanem kissé hajlított vonalúra faragták az ácsok, az üvegesek, úgy látszik, ezt nem tudták utánacsínálni, a kritikus részecskéket tehát egyszerűen nyitva, üresen hagyták. Sokáig tartott, míg felfedeztem, miért is lepi el könyveimet, papirosaimat minden nap ujjnyi vastagságú homok- és porréteg.

A dolgozónak szánt külső szobában az európai ablakon kívül volt még egy régimódi, de szintén üvegezett kis macskanyílás is, egészen közel a mennyezethez, hogy arra valaki be ne leshessen (igaz, hogy kinézni sem lehetett rajta); ezzel volt a legkevesebb baj. A hálónak kinevezett belső szobában elérhetetlen magasságban ott szerénykedett még egy tengelye körül forgó, kis üvegezett ablakráma, inkább csak szellőzte tőnek szánták, mert a szomszéd afgán udvarára nyílt. Errefelé még a fél szemet sem volt ajánlatos kockáztatni, mert a magas fallal körülvett udvaron a szomszéd feleségei, ha ritkán is, de azért meg-megjelentek fedetlen arccal, s ezt kilesni súlyos következményekkel járó bűn lett volna külföldinek, idegen afgánnak egyaránt. A szomszéd azonban még így is elégedetlen lehetett, mert a feltételezett kilátást a maga udvaráról elképzelhetet-

lennél elképzelhetetlenebb akadályokkal torlaszolta el. Legvégül pedig ablakom alá valóságos homokhegyet hordott össze, s így aztán elérte, hogy ha én már semmit sem láthattam udvarából, még akkor sem, ha akartam volna, csintalan gyerekei naphosszat ott kuksoltak a homokhegyen, s izgatottan lestek, mit csinál a káfir.

Afgán szokás szerint a szobának padlózata nem volt, csak beagyagolták, szerintük minden rendes ember úgymint szőnyegekkel borítja be a szobáját, hogy leülhessen és lefekhessék.

A későn meginduló őszi esőzések, s a téli havazások valamelyest megváltoztatták még ezt a képet. Az ajtók, ablakok nyers fája megtelt nedvességgel, s minden bedagadt. Ablaknyitásról többé álmodni sem lehetett, ami pedig az ajtót illeti, az ember vagy beletörődött abba, hogy elég, ha behúzza, az alul-fölül maradó nyílásokat pedig ronggyal betömi, vagy pedig válogatott erőmutatványok árán megpróbálta legalább félig a helyére erőszakolni; kinyitni ilyenkor viszont már csak többszöri nekifutás után, vállal lehetett. Ez utóbbi eljárás azonban csak módjával alkalmazható, mert a különben rozoga faalkotmány megunva a dicsőséget, könnyen az erőszakos ajtónyitogató nyakába szakadhatott.

A fűtési szezon beköszöntése még újabb meglepetéseket tartogatott. Csak akkor vettem észre, hogy az újonnan épült «európai házba» kéményt egyszerűen elfelejtettek építeni. Igaz, hogy ez az afgánoknál nem probléma, a szoba közepén áll a tűzhely, kémény szükségtelen, a füst arra megy ki, amerre éppen tud, legfeljebb különös előzékenységből még az ajtót is kinyitják előtte.

Ez volt a herati lakásom. Végeredményben gyarlóságai mellett is őszintén meg voltam elégedve vele, hiszen nemcsak a legmodernebb herati házban laktam, de messze keleten, távol a nemzetközi turisták divatos útvonalától ez valóban nem várt kényelem is.

Heratot választottam ki mogul nyelvészeti kutatásaim középpontjául, mert értesüléseim szerint Dzsingisz khán kései leszármazottai egészen közel, a város környékén

nomadizálnak, részben már le is telepedtek, és ezek is, azok is sűrűn fordulnak meg a herati bazárban. Megérkezésem után a berendezkedés, a különféle kötelező látogatások, jelentkezések jó pár napot vettek igénybe, s csak akkor láthattam volna hozzá voltaképeni munkámhoz.

A munka megkezdését azonban nem várt fordulat zavarta meg. Mindjárt a megérkezésem után különös dolgokat tapasztaltam magamon. Eleinte a fáradtságnak, a klímaváltozásnak tulajdonítottam az egészet. A különös borzongás, a furcsa közérzet csak nem akart szünni napok múltával sem, egészségi állapotom egyre romlott. Az egyik délután elővett a láz, s naplementekor hideglelősen vonultam vissza katakombaszerű hálószobámba. Így teltek fokozódó rosszullétben a napok. Az egész házban magam maradtam, a mérnököt Adraszkanid vidékére küldték, felesége Kabulba utazott. Csak Jákub, a hazára szolgáló ténfergett állandóan körülöttem, riadtan lesve, mikor gyógyulok már meg. A bántó nagy csendbe elvonuló tevekaravánok méla kolompja vegyült nagynéha, fejem körül szünyogok és apró homoki legyek dudorásztak ellenségesen.

Augusztus utolsó napján francia mérnök vendégem érkezett, J. Rumeau, éppen akkor jött meg Kabulból és Meshedbe, onnan Teheránba tartott. Estefelé alig hogy elment, váratlanul rosszra fordult az állapotom, harminckilencfokos lázat mértem. Jákub lélekszakadva rohant a szállodába a hírral. Rumeau már tudta, miért keresik ilyen kései órában, s mindjárt orvost is akart hozni. Igen, de hogyan? Heratban nincs orvos. Azaz hogy mégis. Sietve felkereste az orosz konzulátust, hogy az ő orvosukat hívja a beteghez. Itt előbb kikérdezték, hogy kinek kell az orvosi segítség, majd azt tanácsolták neki, hívja csak el az afgán mollát, fasiszta magyarnak az is jó. Rumeau nem tudott oroszul, perzsául annál jobban, s ezen a nyelven közölte velük, kissé hangosan, a róluk táplált magas véleményét. Üres kézzel még sem akart jönni, előkerített hát valahonnan mégis egy hindu orvost, aki Kalkuttában végzett, s valamit tudott angolul is. A szakállas hindu doktor nem is nagyon vizsgálgatott, mint akinek már éppen elég dolga volt ezzel

a nyavalyával, inkább csak vigasztalt. A betegség nem veszedelmes, egy kicsit bizony kényelmetlen: malária tertia. Még az éjjel elküldték az afgán patikából az orvosságot; a gyanús tisztaságú sörösüvegben a még gyanúsabb színű folyadékot Rumeau fejcsóválva nézegette, s még a közelemből is elrakta. Másnap délre már kis penészgombák úszkáltak a folyadék tetején.

A láz másnapra sem hagyott fel. Rumeau nem sokat teketóriázott, elszedte útlevelemet, s kijelentette, bogy nem hagyhat sorsomra, megyünk Meshedbe, a kórházba. Rengeteg szaladgálás és a rendőrség segítségének igénybevétele után délutánra ott állott az egyetlen lehetséges herati jármű, egy kivénhedt, szennyes lóri, s csakugyan megindulhattunk Meshed felé.

Soha el nem múló hálával gondolok a kis fekete emberre, aki a keleti lassúsággal, nemtörődömséggel és csalafintasággal dacolva kiszabadított vigasztalan helyzetemből, és annyi akadályon keresztül biztos révbe szállított: a gyógyulást jelentő meshedi kórházba.

V.

Afganisztán új utakon.

Nyugaton ma is sokan azt gondolják, hogy Afganisztán olyasféle viszonyban van az angol világbirodalommal, mint például Tibet. Valóban, a csúfos kudarcba fulladó orosz hódító kísérletek után megint Anglia kerekedett felül, és ha nem is tudta teljesen meghódítani ezt a sziklás, vad országot, de befolyását, ellenőrzését egyidőre sikerült itt is biztosítani. Az új angol-afgán megegyezés egyik pontja szerint Afganisztán maga többé nem tarthatott önálló külképviseletet más országok fővárosaiban, s bizony az angol gyámkodás nemcsak külpolitikai tekintetben éreztette hatását.

De ez a helyzet sem tartott soká. A szolgaságba beletrödni nem tudó afgánok 1919-ben újra fegyvert fogtak,

s az angolok ellen viselt e harmadik nagy háborújukban döntő győzelmet arattak az indiai brit csapatok felett. Afganisztán visszanyerte teljes függetlenségét, s vérrel szerzett szabadságát változatlanul megőrizte mind a mai napig. Külpolitikai sikerein felbuzdulva a független afgán emírség 1925-ben királysággá alakult át.

Az afgán törzsek határtalan szabadságszeretetükben azonban nemcsak a külföldi igát nem tudják elviselni, hanem a maguk választotta kormány központi hatalmával sem bírnak megbarátkozni. Sőt törzseik és előkelő nemzetségeik között is szakadatlanul folyik az ádáz küzdelem, és jószántából egyik sem hajlandó engedni a másiknak. A lappangó ellentétek gyakran véres öldöklésekben, forradalmi zavargásokban robbannak ki.

1919-ben meggyilkolták az emírt, Habibullah khánt Dzselaalabad közelében. A véres merénylet után öccsét, Naszarullah khánt kiáltották ki utódjává, azonban még legközelebbi hozzátartozói sem tudtak beletörődni az új választásba. Unokaöccse, az egészen fiatal Amanullah khán kiszórta a hatalomból nagybátyját, s miután pártjára édesgette a hadsereget, maga ült az emíri trónra.

Amanullah uralkodásának első éveit csendes eseménytelenségben teltek el, a független Afganisztán egyelőre nagy külpolitikai sikerének a gyümölcsét élvezte. Amanullahból azonban rövidesen híres ember lett, s nevezetes uralkodásával egyre gyakrabban foglalkozott az európai sajtó is. Amanullah ugyanis belátta, hogy Afganisztán újonnan kivívott függetlenségét csak akkor tudja megtartani, ha az ország elavult, rozszant gépezetét a modern idők követelményeinek megfelelően újjal cseréli fel. 1924-től kezdve a reformoknak egész sorát léptette életbe. Elsősorban is a külsőségek ellen fordult. Bevezette és általánosan kötelezővé tette az európai viseletet. Nemcsak hivatalnokainak, hanem az egyszerű földműveseknek, nomádnak és tevehajcsároknak is európai ruhát és kalapot kellett magukra öltetniök a régi gúnya helyett. A nőknek természetesen le kellett tenniök az arcukat elfedő leplet, a *csatrit* vagy *furdát*. Azonban mindjárt ezek az első rendelkezések

kihívták a vallásos elemek, főleg a mollák ellenkezését. A fanatikus mohamedánok nem tudták összeegyeztetni az új rendelkezéseket a Korán törvényeivel, a mollák pedig mindjárt azt is megértették, hogy a veszedelmes újításokkal együtt halálra van ítélve az ő régi befolyásuk és hatalmuk is.

Amanullah további lépésként nagyarányú építkezéseket vett tervbe. Először magának Kabulnak primitív falusi képét akarta átalakítani, helyébe modern fővárost szeretett volna teremteni. Egész utcasorokat bontatott le, s ha a szép szó, rábeszélés nem használt, a csavaros keleti módszer következett: titokzatos kezek felgyújtották a rozszant viskókat; mégis építkezni kellett. Kabul közelében, Darulamánban hatalmas palotát emeltetett magának, szomszédságában pedig minisztériumai számára egy hasonlóan monumentális palota-tömböt kezdett építtetni. Darulamán és Kabul között megszületett Afganisztán első kis villamosvasútja.

Eltörölte a régi, nehézkes arab írást, helyette behozta a latin ábécét, melynek terjesztésén még személyesen is fáradozott.

Azonban Amanulláhból a valóban őszinte reformtörekvések és jószándék mellett hiányzott az a diplomáciai érzék, amely ki tudta volna választani az újítások helyes sorrendjét és értett volna a tömeges újításokkal szemben megnyilvánuló természetes ellenkezés lecsillapításához.

Modern parlamentarizmust akart Afganisztánban, a lényeg felismerése helyett azonban megint a külsőségekbe botlott. Az elgondolása szerint megválasztott és egybehívott parlament tagjait, szakállas mollákat, bozontos törzsfőket rajtaütésszerűen betereteltette a parlament egyik szobájába, ott az udvari borbélyok simára nyírták és borotválták a botcsinálta képviselő urakat. Utána valamennyiüket erőszakkal zsakettbe bujtatták. Ezzel készen is lett a népképviselőn nyugvó új afgán parlament, jobbról-balról lefotografálták, s hangzatos cikkekben angol és amerikai lapokban világgá kürtölték a jelentőségét. Az effajta, afgánok szemében megszégyenítésnek is beillő újításoknak persze meglett az

eredménye. Az elégedetlenség különben is nőttön-nőtt, a mollák és kalandorok tábora pedig egyre jobban szította a hamu alatt lappangó parazsat.

Ezek után következett Amanullah híres európai körútja 1927-ben.

A király távollétét az elégedetlenek nagyszerűen felhasználták. Elterjesztették, hogy hátat fordított az Iszlámnak, hitetlen lett. Intézkedései mind vallásellenesek. Csak olaj volt a tűzre, ha valamelyik kabuli mecset vízellátásában a véletlen folytán valami zavar állott be, vagy ha elromlott valamelyik szent helyen a villanykapcsoló. Az izgatott tömeg képzeletében mindez a káfirra lett király gonosz mesterkedése volt. Hiába építettett Amanullah pompázó új mecseteket, kárba veszett a kegyes buzgalom: mint szentségtelen helyeket messziről elkerülték a mollák szavát leső igazhívók.

A drága európai öltözködés és életmód költségeit a tisztviselők szerény fizetésükből nem tudták fedezni, s egyre jobban terjedt soraikban a megvesztegetés és sikasztás. A rengeteg újítás, építkezés töméntelen pénzt emésztett fel; maga az európai utazás közel egy millió angol fontjába került az államkincstárnak, s a régi bevételi források elapadtak, újakra meg sehol semmi remény nem volt.

A mesterségesen is szított elégedetlenség végül is meghozta gyümölcsét. Ellenőrizhetetlen mende-mondák szerint még kívülről is táplálták ezt a forradalmi hangulatot. Amanullah félreismerhetetlen orosz szimpátiái és az egyre jobban erősödő orosz gazdasági befolyás csakugyan jogosan nyugtalaníthatott bizonyos köröket. A kulisszatitkok bennfentesei máig is a legendás Lawrance ezredes kezét sejtik az akkori afgán politika felborításában.

A valóság az, hogy 1928 novemberében egyes, Khaiberszoros környékén tanyázó afgán törzsek nyíltan felkeltek. A mozgalom egyelőre jelentéktelennek látszott, s a kormánycsapatok szervezetlensége, taktikai balsikerei ellenére sem járt volna súlyosabb következményekkel. Azonban ilyen előzmények után a forradalmi megmozdulás nem maradhatott elszigetelt.

Még a keleti lázadókkal sem sikerült elbánni, amikor híre érkezett egy Kabultól északra meginduló, sokkal nagyobb arányú felkelésnek. A forradalom élén nem valami ideális lelkületű, feddhetetlen múltú szabadsághős állott, hanem Habibullah, csúfnevén: Bacsa Szakao, a Vízholdó fiú. Bacsa Szakao, mint szökött katona és kiérdemesült rablógyilkos tevékenykedett egy ideig Afganisztánban, de hamarosan égni kezdett talpa alatt a föld és Indiába menekült. Kitűnő hajlamait itt sem tudta megtagadni, s előbb Pesavarban, majd Paracsinárban gyűlt meg egyre gyakrabban a baja a rendőrséggel. A hatalmas erejű afgán vízholdó fiú lankadatlanul lopott és rabolt, s csak időről-időre vonult be valamelyik kisebb börtönbe üdülni. Végül is, úgy látszik, már nem találta elég jövedelmezőnek indiai vállalkozását, búcsút mondvá hát Pesavarnak, egy szép napon megjelent falujában. Épp a legjobbkor jött. Amanullah uralkodása a végét járta, a fejtelenség javában tobzódott, a közbiztonság részvét nélkül kimúlt, mindenféle rablók, tolvajok garázdálkodtak. Bacsa Szakao is kiszemelt magának egy jövedelmező országot, s régi foglalkozását — egyelőre a saját szakállára — nagy körültekintéssel megint üzembe helyezte. A friss vállalkozás remekül sikerült, Bacsa Szakao rövidesen arra eszmélt, hogy egyedül többé nem tudja lebonyolítani a nagy forgalmat, társakat keresett hát és rablóbandát alapított.

A mollák felfigyeltek, s meglátták benne a nekik való személyt. Megértették vele, hogy voltaképpen nagy ember, nemzeti hős, s kegyes külsőségek közepette a Gházi és a vallás védője címet adományozván neki, rábeszéltek, indítsa meg a szent forradalmi mozgalmat a káflr Amanullah ellen. Bacsa Szakao nem habozott, vállalta a nagyemberiséget. De nem is volt mit megbánnia. Tábora nőttön-nőtt. A toborzásban most már nem volt magára és rablócimboráira utalva, a mollák szava nyomán csakúgy ömlött zászlai alá a sok igazhívő. És a pénz, a *fil* meg a *paisza* úgy dőlt a zsebébe, ahogy még legmerészebb álmaiban sem hitte volna.

Az útszéli rablóból forradalmi vezér lett. A vészedéi-

mes konkurensre idegesen figyeltek fel a kabuli királyi várban. A fenyegető baj elhárítására először is az olcsóbb és könnyebb megoldást próbálták ki. Tárgyalásokat kezdtek Bacsa Szakaóval, brigadéros generális címet ajánlottak fel neki, ha mozgalmát abbahagyva a lázongó Sinvari-törzs ellen vonul. A rablóbrigadérost azonban nem volt olyan könnyű leszerelni; elfogadta ugyan a címet, a királyi barátságot és a rendelkezésére bocsátott kormánypénzt, bandáját hatalmas sereggé fejlesztette, de esze ágában sem volt a sinvarik ellen menni. Nyugodtan otthonmaradt, díszes egyenruhát készíttetett magának, és kikiáltatta magát — Afganisztán királyává. S a királlyá vedlett Bacsa Szakao úgy érezte, hogy új méltóságánál fogva most már megilleti őt a kabuli *arg*, a királyi vár. Ott azonban egyelőre — igaz, hogy egyre nyugtalanabbul—Amanullah trónolt. Bacsa Szakao tehát embereivel mint újdonsült király, de úgy is mint Gházi és az Iszlám védője Kabul ellen vonult.

Jellemző Amanullah kormányának fejtelenségére, hogy ez a be nem jelentett látogatás teljesen készületlenül érte. Helyőrségnek, komoly katonaságnak a közelben híre-hamva sem volt; mikor a maroknyi királyi csapat és testőrség már tűzben állott Bacsa Szakao «felszabadítóival», akkor kezdődött meg csak az észnélküli telefonálgatás jobbra-balra felmentő segédc csapatok után. Kabul népe rettenetes napokat élt át az ostrom ideje alatt. Az idegeneket repülőgépen mentették át Indiába, a bennszülöttek közül, aki csak tehette, elmenekült a fővárosból, a többiek pedig bezárkózva, elrejtőzve várták a zivatarosnak ígérkező fejleményeket.

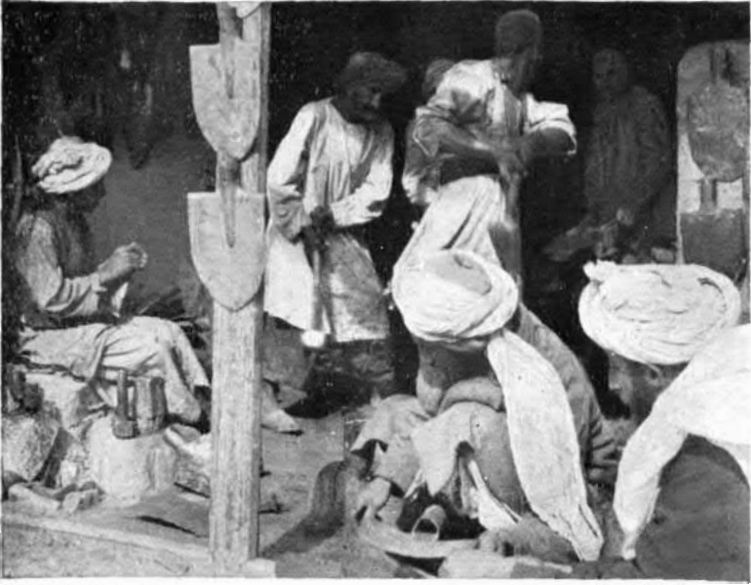
Az ostromot látszólag sikerült is megúszni: a kormánycsapatok Bacsa Szakao embereit kiszorították a Kabul körüli dombokról. Amanullah most végre megértette, hogy Bacsa Szakao kalandos vállalkozása a személye ellen felgyülemlt ellenszenv nélkül nem dagadhatott volna ily óriásivá. Sietve lemondott hát trónjáról bátyja, Inajatullah javára. Maga gépkocsin Kandahárba menekült, ott már váfta családja, hogy örökre búcsút mondjanak Afganisztánnak,

Herat. Kelmefestő dukán a bazárban. Mellette épül már az új ház.

Herat. A fűszeres-dukános elmerengve várja a vevőt, addig is «tisztálkodik».

Herat. Kovácsműhely a bazárban.

Herat. Lajbis afgán kalmár a Kandahári Kapu közelében.

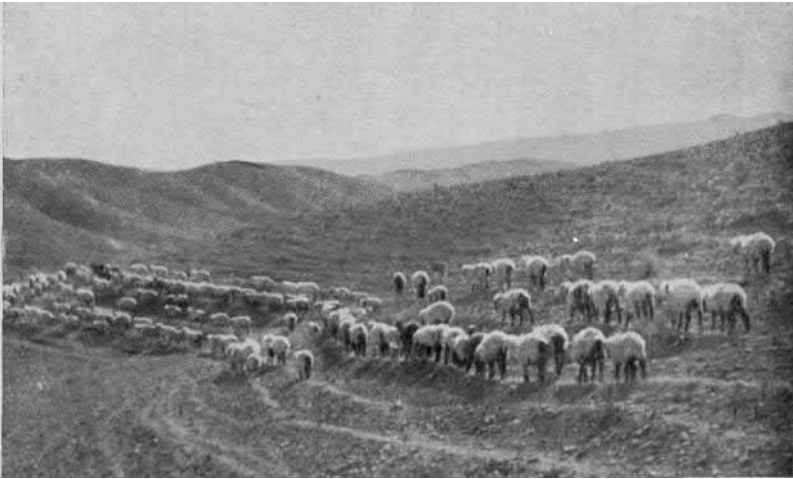
Herat. Üstkészítő mester munkában.

Herat. A kis afgán inas szorgoskodik a dukánban.

Jellegzetes afgán pusztai táj Mir Daudtól délre. A homokos talajon csak a tevekóró terem meg.

Juhnyáj Adrasz kand hegyeiben.

Az új királynak korántsem volt valami rózsás a helyzete. Kabul első ostrománál Bacsa Szakao ugyan maga is megsebesült, de a jóformán jelentéktelen incidens után új rohamra vezette embereit. Megkezdődött Kabul második ostroma. A lázadók elfoglalták régi állásaikat, kezükbe kerítették Dzseblusszaradzstot, a főváros elektromos centraleját. Sötétség borult Kabulra, a telefon és táviró elnémult. A tehetetlen, magáramaradt háromnapos király, Inajatullah kénytelen-kelletlen tárgyalni kezdett Bacsa Szakaoval. Sokat nem remélhetett. És valóban, trónjáról le kellett mondania a rablóvezér javára, aki ennek fejében nagy kegyesen megengedte, hogy családjával repülőgépen Indiába meneküljön.

Kabul elesett. Bacsa Szakao fegyelmetlen hordái előzönlöttek a főváros kihalt utcáit és a silány, útszéli kapcabetyárok megrészegülten kiáltottak:

— Elljen Habibullah, Afganisztán királya, az Iszlám szolgája!

Bacsa Szakao —most már mint Habibullah —híveivel bevonult a királyi várba, és ott ünnepélyesen beiktatták Afganisztán trónjára. A vízfordóból lett király tudta, hogy ilyenkor mi az illendőség, kinevezte kabinetjét. Hét tagból álló kormányának megszemélyesítői közül négy analfabéta volt, éppúgy mint jómaga is, akinek eddigi pályafutása alatt vajmi kevés szüksége volt a betűvetés magas tudományára. A teljesen képzetlen banda vezérek nem tudták, mihez kezdjenek a hatalom birtokában. Első tekintetük az államkasszára esett, ott azonban — talán mondanunk sem kell — egy árva rézfityinget sem találtak. Az óriásivá dagadt lázadósereg kisebb-nagyobb alvezérei már mohón várták a megígért nagy jutalmakat. Pénzre volt tehát szükség, még pedig sok pénzre és gyorsan. Sürgősen megindult a pénzszerzés. Kereskedők, gazdag polgárok megtakarított vagyona, valamit érő ingósága naphosszat ömlött a királyi várba. Persze a sok gazdagság és kincs ritkán indult el kelletlen útjára szépszerével, magától. De az új hatalmasok nem jöttek zavarba, régi szakszerű ismereteikhez folyamodtak: a rablás, kínzás, gyilkosság mindig meg-

hozta a várt eredményt. A nagy halak mellett nem vetették meg még a legkisebb, legszerényebb lehetőségeket sem. Egyforma buzgalommal intézték el a lakásába bezárkózott gazdag kereskedőt és az utcára tévedt, mit sem sejtő járókelőt.

Bacsa Szakao embereit nem elégtették ki a kabuli sikerek, nekik az egész ország kellett. Es ez nem is látszott nehéz feladatnak. Mindenütt akadtak velük rokon lelkek, akik viharosan rokonszenveztek magasztos programjukkal. Ellenfeleik pedig eleinte maguk sem tudták, mit akarjanak. Elszigetelt akcióikból hiányzott minden tervszerűség, az örökké ellenségeskedő törzsek még most sem tudtak szabaddulni a közös gyűlöletről, az apró-cseprő nézeteltérésektől. Eleve valószínű volt tehát, hogy a rablókirály azt teszi majd, amit akar.

Bacsa Szakaoznak egyetlen komoly gondja volt. Amanullah a forradalmi megmozdulást jelentő törzsi felkelés ellen legkitűnőbb hadvezérét küldte keletre a lázadás színhelyére, Vali Ali Ahmed Dzsánt. Ez a különben kiváló katona a rábízott feladatot azonban nem tudta megoldani, mint később kiderült, nem is nagyon akarta. Vali Ali Ahmed Dzsánt mérhetetlen becsvágy fűtötte, s a királynak vele szemben megnyilvánuló korábbi bánásmódját nem tudta feledni. A döntő összeütközést kerülte, csak húzta az időt, tárgyalgatott. Közben a forradalmi mozgalom félelmetes arányokban dagadt, Bacsa emberei már Kabult szorongatták, Amanullah trónjáról lemondva Kandahárba menekült, Vali Ali Ahmed Dzsán pedig a helyett hogy a helyzetet katonailag igyekezett volna tisztázni, Dzelalabádban kis-számú híveivel Afganisztán királyává kiáltotta ki magát. Seregével, saját katonai pozíciójával még akkor sem törődött, hanem királyságát elismerő párthíveket igyekezett toborozni magának.

Bacsa Szakao pedig mihelyst Kabult megkaparintotta, minden erejével az új királyjelölt ellen fordult, döntő mérkőzésben tönkrevverte, az mindenkitől elhagyatva, csak nagy nehezen tudott repülőgépen Indiába menekülni. A veszített királyság után Vali Ali Ahmed Dzsán magába szállt, újra

feléledt lelkében a hűség Amanullah iránt. Az indiai Pesavarból sietve visszatért hát Beludzsisztánon keresztül Afganisztánba, Kandahárba, ahol Amanullah még utolsó kísérleteket tett elvesztett hatalmának visszaszerzésére.

Kandahárban Amanullah egyideig megint megvetette a lábát, az elért sikerek láttára ismét Afganisztán királyává kiáltotta ki magát, s maroknyi csapatával meg is indult Kabul felé. Útközben számos afgán törzs és hazára különítmény csatlakozott hozzá. Túl volt már a feleúton, elfoglalta a Kabul előtti legfontosabb erősséget, Gaznit, de a fegyelmezetlen, hiányosan felfegyverezett seregben Amanullah többé már nem bízott. Gazni elfoglalása után, lát szölag minden különösebb ok nélkül, visszavonulást rendelt el: a királyi had rendetlen bandákban, pusztítva özőnlött vissza Kandahar felé. Bacsza Szakao emberei megneszelve a dolgot, hirtelen ott termettek, üldözőbe vették a szétszűllött sereget és hatalmas mészárlást vittek véghez soraikban. E munkájukban buzgó segítséget találtak az utak közelében lakó rablóhajlamú afgán törzsekben.

Az exkirály hívei Kandahárban akarták a végső ellenállást megszervezni, de Amanullah teljesen reménytelennek látta a helyzetet, cserben hagyta embereit, családjával Bombayba menekült, s onnan kényszerű száműzetésbe Rómába ment.

Bacsza Szakao Kandahar alá ért. A megréműlt város riadtan tárta ki kapuit a rablóvezér előtt, komoly ellenállásra nem is került sor, egyedül Vali Ali Ahmed Dzsán küzdött maroknyi csapata élén. A katasztrofális vég a túlnyomó kabuli erővel szemben előrelátható volt. A dzselalabádi pünkösdi király, Ali Vali Ahmed Dzsán csak nagynehezen tudott elmenekülni, üldözői elől bujdosva ismerőseinél próbált menedéket keresni. Bacsza Szakao emberei azonban nyomára jutottak, elfogták, erős kísérettel Kabulba küldték, ott előbb a királyi vár börtönébe lökték, majd csúfos menetben végighurcolták a város utcáin, aztán afgán szokás szerint ágyúcső elé kötve kivégezték.

Bacsza Szakao tehát valamennyi trónkövetelővel végzett. Forradalmi mozgalma pusztító tűzként terjedt az

egész országban. Heratban a mollák által felizgatott csöcselék megvilkolta a tartományi kormányzót és a katonai főparancsnokot. Az Afgán-Turkesztánban Amanullah menekülésének hírére hívei abbanhagyták egyre több sikerrel járó tevékenységüket, vezetőik Oroszországba menekültek. Szinte az egész ország Bacsa Szakao ölébe hullott.

Afganisztán legnagyobb része őszintén szabadulni akart Amanullah idegen reformjaitól, erőszakos uralmától, de legelkeseredettebb ellenségei is kétségbeesve látták, hogy a kisebb rosszból a nagyobbá csöppentek. Azonban segíteni a dolgon most már bajos volt. Bacsa Szakao rémuralma hatalmas tömegekre támaszkodott, a rabolni, pusztítani akaró, óriási tömegeket jelentő csöcselékkel szemben a jóérzésűek kis tábora egyelőre teljes tehetetlenségre volt kárhóztatva.

Mindenütt másutt a világon reménytelennek látták volna a helyzetet. Afganisztánban azonban, ahol a háború, a véleménykülönbségeknek fegyveres úton való elintézése évszázados hagyomány, s ahol a legvalószínűtlenebb karriererek mindennapos dolgok közé tartoznak, Afganisztánban nem lehetett kétséges, hogy Bacsa Szakaoak előbb-utóbb veszedelmes riválisa támad.

Afganisztánnak ezúttal szerencséje volt. Nem a rablókirályhoz hasonló kalandor irigyelte meg a kabuli királyságot, hanem egy kipróbált, tehetséges, képzett hazafias kis csoport Mohamed Nadir khán vezetése mellett kezdett morgolódni.

Mohamed Nadir khán Afganisztán párisi követe volt, s Franciaországban érték őt a Bacsa Szakao-féle felfordulás hírei. Habozás nélkül haza indult. Indiában, Bombayban az afgán konzulátuson várták már régi hívei, barátai és fivérei. Hosszas tanácskozás után elhatározták, hogy fegyveres erővel lépnek fel a rablók ellen.

És itt egy másik valószínűtlen afgán történet kezdődik. Pénz, fegyver, hívek nélkül vágtak neki a vállalkozásnak, amely minden gondolkozó nyugati fő előtt eleve reménytelennek látszott volna. Azonban az új vezetők nemcsak nyugatias műveltséggel voltak felvértezve, de ismerték

embereiket, s ami még ennél is fontosabb, bánni tudtak velük. Előre kidolgozott terv szerint maga Nadir khan a déli törzsekhez ment, fivérét, Mohamed Hasim khánt pedig a keleti afgán törzsekhez küldte. Mindkettőjüknek régi barátaik és híveik voltak ezeken a vidékeken.

Ha az ember ezeknek a közel hat hónapig tartó eseményeknek a történetét áttekinti, mintha valami homéroszi hadjárat részletei elevenednének meg előtte. Szinte nincs nap, hogy valamelyik törzs vagy nemzetség öregeit és előkelőit gyűlésbe, *dzsirgába* ne hívnák, ahol a hősök nagy szónoki hatású beszédekben buzdítják a hallgatóságot a zsarnokság elleni küzdelemre. Szónoklatok és ellenszónoklatok elhangzása után lelkesen mindig elhatározzák a csatát. Fegyver és lőszer azonban nincsen, csak annyi, amennyi e törzsek mindennapi szükségletére elegendő. Kis sikereket nagy vereségek követnek, elpártolt hívők helyett újabb eszmetársak lépnek a gátra, újabb dzsirgák, újabb szónoklatok, homéroszi hangú levélváltások az ellenfelek között, míg végre egy szép napon a maroknyi csapat kezére kerül Gardéz, a Gazni közelében fekvő fontos erősség. Rövidesen, árulás és lőszerhiány folytán, megint elvész a nehezen megívott vár. A helyzet teljesen reménytelen. Mohamed Nadir khán fivére azonban gyors elhatározással mindent kockáztatva merészen Kabul ellen vonul a keleti törzsek élén. A váratlan lépést még váratlanabb siker koronázza.

Bacsa Szakao rémülten vette észre, hogy a lekicsinyített ellenfél a főváros kapuit döngeti, s elkecseregettnél elkecseregettebb rohamokkal ingatja állásait. A felkelők bent vannak már Kabul utcáin, a rablókirály elszánt testőreivel beszorult a királyi várba. Elindul útjára az utolsó levél is. Bacsa Szakao közli az ostromló Mohamed Hasim khánnal, hogy ha tovább folytatja a harcot, családjának a vár börtönébe zárt mind a hatvanegy tagját lemészároltatja. Mohamed Khásim khán habozik, fivére Nadir khán azonban kiadja a kérésselhetetlen parancsot: még ezen az áron is el kell foglalni az *argot*.

A királyi vár csakugyan elesett, a rablókirály *nyom-*

talaiml eltűnt, csatlósai közül ki erre, ki arra szökött. A kilenc hónapig tartó rémuralom végetért. Mohamed Hasim khán azon vette észre magát, hogy kisded Csapata máról holnapra tízszeresére, százsorosára dagadt, s amikor a felkelők vezére, Nadir khán bevonult a rommá lőtt királyi várba, az utcák népe ismét önfeledten lelkesedett:

— Éljen Nadir sah, Afganisztán királya!

Az új dinasztia helyreállította Afganisztán felforgatott rendjét, előbb a fővárosban végzett nagytakarítást, majd az egyes vidékeken szórványosan fel-fellángoló lázadásokat is elnyomta. Megindult az országrendezés nagy munkája. A hatalom új birtokosai felvilágosult, jófejű emberek voltak, megértették, hogy Afganisztán nem maradhat meg régi primitívségében, reformokra igenis szükség van, de Amanullah nyakló nélküli sietségén okultak, s minden lépésüket szinte túlzott óvatossággal, kínos körültekintéssel végezték. A szemük előtt lepergő közelmúlt események nyomatókusan figyelmeztették őket arra, hogy a fanatikus Afganisztánban eleve halálra van ítélve minden olyan újítás, amely a legtávolabbi vonatkozásban is sértheti a vallás tanait vagy a vallási érzületet. És megértették azt is, hogy a mollák tömege még mindig mekkora politikai hatalom és hogy az ő ellenállásukon könnyen megfeneklik a legjobb szándékú törekvés is.

De bármennyi tapintattal, megértéssel, engedékenységgel próbálta is Nadir sah nehéz hivatását betölteni, mégsem sikerült elkerülnie azt az elkerülhetetlen afgán végzetet, hogy ne támadjanak újabb csoportok, amelyek azt hiszik, hogy ők azt nálánál sokkal jobban tudják elvégezni. Afganisztánban még mindig a legerősebb argumentum a fegyver.

Egy szép napon ehhez az argumentumhoz folyamodott az ellenpárt: a kabuli német főreáliskolának, az ú. n. Nedzsat-iskolának egyik felsőosztályos növendéke agyonlőtte a királyt. Azonban az új kormány most már erősen tartotta kezében a hatalom gyeplőjét, a merényletnek nem lett belpolitikai következménye. A gyilkos diáknak kiszúrták szemét, amellyel célzott, levágták kezét, amellyel

lőtt. Ezek után az «előzetes» fenyítékek után afgán szokás szerint ágyú elé kötve kivégezték a merénylőt. A meggyilkolt Nadir sah helyett fiát, Mohamed Záhír khánt ültették a trónra, a tényleges hatalmat az új király kiskorúsága idejére nagybátyja, Mohamed Hasim khán, mint miniszterelnök vette a kezébe.

De a királyi családdal szemben táplált lappangó ellen-szenv csak nem szűnt meg. A meggyilkolt Nadir sah fivérét, a berlini afgán követet, a Nedzsat-iskola egy másik' növendéke nem sokkal rá--Berlinben a nyílt utcán agyonlőtte.

Az afgán kormányt! az újabb merénylet sem félemlítette meg. Óvatosan, de céltudatosan halad tovább a reformok útján. Az Iszlám persze nebánst-virág. A vallásos élet szigorúságára a kormány a maga hivatalos erejével ügyel. A molla-k visszanyerték régi hatalmukat és befolyásukat. A nagyobb városoknak, így Kabulnak is, külön molla-bírója van. Az ő joguk és kötelességük ellenőrizni, hogy mindenki pontosan eleget tesz-e az Iszlám által megszabott vallásos kötelezettségeknek. A molla-bíró az ima óráiban megállíthatja a járóelőt az utcán, kikérdezheti, hogy a vallás parancsának eleget tett-e már. Ha valamelyik igazhívő erről megfeledezett volna, vagy felszólítására netán nem tudna kifogástalanul elrecitálni a kérdéses ima szövegét, a molla-bírónak állandóan nyomában lévő fogdmegek gondoskodnak arról, hogy a magáról megfeledezett bűnös a helyszínen elnyerje méltó jutalmát.

A nőknek persze újra fel kellett venniök a purdát. A férfiak zavartalanul hordhatják a régi afgán viseletet, azonban nekik megengedték az európai ruha viselését is, azzal a megszorítással, hogy kalap helyett turbánt vagy afgán főveget kell hordaniok. A nyugati öltözet a vezető körökben ma már szinte általános, csaknem minden afgán állami hivatalnok így jár. Követségek és afgán minisztériumok nagy fogadóestélyein a kifogástalan eleganciával frakkba vagy szmokingba öltözött jó alakú, jó modorú afgán vendégeket pusztá látásra senki sem tudná megkülömböztetni a jelenlévő európaiaktól.

Bort, szeszeseitalt forgalomba hozni vagy éppen inni azonban továbbra is tilos, úgy, amint azt a Korán törvénye megköveteli.

A papság kívánságára minden Amanullah idejéből való intézmény, épület tilalmas, *mahúf* lett. A dárulamáni királyi palota és a minisztériumok részére épült óriási palota-tömb évekig befejezetlenül, tető és ablakok nélkül állt és pusztult esőben, hóban, szélben. A dárulamáni kis vasút sínjeit felszaggatták, az állomás környékét felverte a gaz, a vadonatúj kocsik tönkrementek, a nélkül, hogy valaha is használták volna, s csak a környékbeli gyerekek, libák, tyúkok játszadoztak, tanyáztak bennük. A kormány végül is megsokalta az afgán vagyonnak ezt a tisztán érzelmi okokból való pusztulását és merész lépésre szánta magát: megindította a munkát, az egykor *mahúf* épületeket tető alá hozta, s az egykor elátkozott falak közt berendezkedett.

Megalakult az afgán nemzeti bank. A szükséges alap-tőkét jórészt a királyi család és legbelsőbb hívei terem-tették elő. Az új intézmény egyelőre a kabuli szálloda egyik szárnyában húzódott meg, de rövidesen megkezdték az önálló, modern bankpalota építését is és külföldi bank-szakemberek segítségével a modern nyugati bankgazdál-kodást. Afganisztánnak éppúgy mint Perzsiának, Indiá-nak, vagy Kínának ezüst az ércfedezete. Pénzegységük az *afgáni* (kb. 60 fillér). Eddig csak fél afganis ezüstérmék és annál is kisebb értéket jelentő réz váltópénzek voltak forgalomban. A hihetetlenül nehézkes pénzügyi művele-tek lebonyolításának megkönnyítésére bevezették a bank-jegyeket.

Bizonyos keleti országokban a nyugati izlés és az újítások hasznosságát szinte maguktól, észrevétlenül pro-pagálták a betelepedett idegen kereskedők. Afganisztán-ban régen sem volt szabad és ma is tiltja a törvény, hogy külföldi állampolgár letelepedhessen és bármiféle üzleti tevékenységet megkísérelhessen. Afganisztán tehát ezen az úton nem tanulhat a jelenben sem semmit. Pedig magá-nak a reformokért dolgozó kormánynak is szakadatlanul szüksége van gépekre, technikai felszerelésekre. A kérdést

úgy oldották meg, hogy bizonyos nagy külföldi vállalatok képviselőket küldhettek Kabulba, azonban ezek a képviselők kizárólag a kormánnyal köthetnek hivatalos üzleteket.

Máshol a mozi a munkájukban elfáradt, pihenni vágyó emberek szórakozása. Kabulban rájöttek, hogy ez a szórakozóhely nagyszerű nevelési eszköz: hadd lássák az igénytelen, elmaradt afgánok, hogyan élnek, ruházkodnak, viselkednek az emberek távoli nagy országokban. Kísérletképpen megépült az első állami mozi Kabulban, hogy később Afganisztán többi városaiban is kövessék a példáját. Előrelátható volt, hogy a mollák ezt az erkölcstelen újítást viharos ellenszenvvel fogadják majd. Az erőskezű miniszterelnök azonban nem tárgtott. A kabuli mozi kiakasztott reklámképei előtt naphosszat ácsorognak a kíváncsiak. A molla-bíró egy napon megjelent közöttük, nagy erkölcsi prédikáció után megátkozta mindazokat, akik e bűnös helyre beteszik lábukat, s tüntetően letépte a félmeztelen amerikai mozi-csillagok kiakasztott fényképeit. A hatalmas papi személy ellenpropagandájára most már nem hunyt szemet a kormány. Hasonlóhangú ellenprédikáció után megfosztották méltóságától, s a kietlen sivatagi oázisba, Farahba száműzték.

Az ország pénzügyeinek rendezése után a hadsereg reformja következett. A régi, szedett-vedett, egyenruhának nem nevezhető öltözékbe bújtatott banda-sereg eltűnt, helyét modernül felszerelt hadsereg foglalta el, gépfegyverekkel, tankokkal, tüzérséggel, és megkezdték a légihaderő megeremtését is.

Serényen épülnek az új utak és hidak és megszülettek az első gyárak. Afganisztán új értelmiségének képzéséről Kabulban három középiskola gondoskodik, az ú. n. német, francia és angol főreáliskola. Van már képzőművészeti főiskolájuk, egyetemük alapját is megvetették, egyelőre ugyan még csak az orvosi kar működik, de tervbe vették a többi fakultások fokozatos felállítását is.

Ennek a rengeteg újfajta munkának az elvégzésére természetesen hiányoztak a megfelelő szakemberek, a szük-

séges szakértőket igen nagy anyagi áldozatok árán külföldről szerződtették. A mérnökök, szerelők és a többi technikai szakemberek jóformán mind németek, de már megjelentek az első konkurrensok: a náluk jóval olcsóbb japán munkások. Érdekes, de végeredményben egy cseppet sem meglepő, hogy amikor a katonai kiképzők, egyetemi tanárok megválogatására került a sor, akkor a világnézeti, vallási tekintetben hozzájuk minden nációnál legközelebb álló szunnita törökökhöz folyamodtak. Talán mondanunk sem kell, hogy ezek a törökök afgán földön kénytelen-kelletlen újra böjtölő, bornemissza, buzgó mohamedánokká vedlettek.

Amanullah elvetélt reformkísérletei után Afganisztán a rengeteg zűrzavar és belső felfordulás után tehát mégis csak az újítások útjára kanyarodott vissza. Kelet romantikája, de minden tespedése és gyengesége haldoklik utolsó fellegvárában, Afganisztánban is.

Nyugat diadala-e ez, amikor technikai civilizációja jármába hajtotta egész Ázsiát, vagy pedig saját végének egyre közeledő fátuma? Ki tudná megmondani?

VI.

Újra Heratban.

Három heti gondos ápolás után annyira vittem, hogy szabad volt felkelnem az ágyból, s naponta félórát sétálhattam. A szigorú betegség nagyon megviselt, fáradt tagjaimat alig bírtam vonszolni. Amint a szép szeptemberi alkonyatban a kórházi park illatos petúnia-útjain sétáltam, gondolatban már megint moguljaimnál kalandoztam Afganisztánban. Elmerengve töprengtem, micsoda titkos varázs védi Dzsingiszkhán e kései leszármazottait, hogy hosszú évtizedek óta senki emberfiának nem sikerült megközelíteni őket, s még jobban fellobogott bennem a vágy, hogy a buddhista mongolvilágtól elsodort és az Iszlám karjaiba szakadt mongol töredéket megismerjem. A lábadozó beteg minden türelmetlenségével számláltam a napokat,

az órákat, s lestem, hogy orvosaim véleménye szerint mikor kapok annyira erőre, hogy e titokzatos világ kikutatásának megint nekimerészkedhetem. Egy örökkévalóságnak tűnő hét után végre megkaptam az engedélyt. Patikaszerekkel, jótanácsokkal, melyek óvatosságra és egészségem kímélésére intettek, bőven felszerelve megkezdtem az előkészületeket, hogy visszatérjek Heratba, ahonnan a betegség elkényszerített.

Kényszerű meshedi kiruccanásom és betegeskedésem költségei, sajnos, igen érzékenyen megviselték a büdzsémét, úgyhogy személyautó keresésére most már nem is gondoltam. Az afgán lóikkal különben is megbékéltem. Az utazáshoz szükséges újabb vízumok megszerzésének nem kevés mászkálással, magyarázkodással egybekötött művelete után szép csendesen beállítottam hát az Afgán Garádszba, s megváltottam jegyemet a herati útra, még pedig javíthatatlan optimizmussal a soffőr melletti drágább, tehát feltehetően kényelmesebb helyre.

Most kaptam csak igazán ízelítőt abból, hogy mi is az az afgán társasutazás. A jármű, a soffőr, a nagyérdemű utazó közönség, mind afgán volt a javából.

Méltó bevezetésképpen három nap azzal telt el, hogy a tervezett utazást délelőtről délutánra, majd egyik napról a másikra halasztották. Közben lázasan folyt tovább az utasok verbuválása, a teheráru gyűjtése. Egyszer aztán afgán fogalmak szerint is megtelt a kocsi és valóban indulásra szánták magukat. A jelzett időben, reggel nyolc órakor, persze még egy lelket sem találtam a garázsban. Jóval kilenc után kezdtek szállingózni az első utasok, de mikor látták ez sincs ott, az is hiányzik, egymásután fordultak vissza a bazárba valamilyen halaszthatatlanul sürgős ügy elintézésére. Mikor pedig már megint majdnem mindnyájan együtt voltunk, akkor az egyik turbános útitárs kapott hirtelen észbe, hiszen ő voltaképpen ma még nem volt a mecsetben. Türelem, mindjárt itt lesz. Vártam is türelemmel, s ezalatt szórakoztatásomról kitarató, nyomomból tágitani nem akaró koldústömeg gondoskodott. Különösen egy rongyos vén szipirtyó igyekezett mindenáron magára

vonni a figyelmemet. Éles hangjával valamennyit túlsiránkozta, könnye úgy hullott, mint a záporosó. Jó darabig lamentált, de egyszer csak váratlanul elhagyta a türelme, görnyedt, öreg hátát kihúzta és a szív-indító siránkozásból éles, szemrehányó hangba csapva át, mérgezen rámripakodott:

— Már egy félórája kunyerálok neked, mit gondolsz, ráérek én itt veled lopni az időt?

Ekkorára szerencsére a buzgó útitársnak is sikerült bűnét levezekelnie a szent helyen; az utasok fürgén felmásztak az óriási zsákokba gyömöszölt poggyászok tetejére, magam felkapaszkodtam a soffőr mellé.

Járművünk ütött-kopott külseje bizony nem sok jóval kecsegtetett; semmivel sem volt biztatóbb az a kép sem, amely belül, a soffőr mellett fogadott. Mikor megindultunk, azonmód kiderült, hogy a mutató- és mérő szerkezetek nem óhajtanak a vállalkozásban részt venni, s valóban, mindvégig előkelő hidegséggel mozdulatlanul maradtak a helyükön. Ha túlkölni kellett, a soffőr boszorkányos gyorsasággal két csupaszon meredező drótot kanyarított egymásba. Persze túlköltünk ész nélkül mindaddig, míg az összegabalyodott drótokat szét nem sikerült választani megint. A lóri lámpáit szintén csak hasonló ügyeskedéssel lehetett megvesztegetni és a vak szemekbe úgy-ahogy tüzet csalni. De volt ott még egy egész dróterdő, felfelé ágaskodó, bicskával meghegyezett végekkel. Szent borzalommal szemléltem ezt az ördöngös szerkezetet, azonban a soffőr bámulatos tájékozottsággal tudta, melyik két drótot kell összerántania.

A helyemet bizony kissé kényelmetlennek találtam, a kemény, különösképen oda nem erősített deszkapad menetközben egyre csúszkált, minden zökkenőnél feldobott, s a magasból kopogva hullottam vissza vele együtt a helyemre. Sajnos, példáját mindannyiszor követték a lábunkhoz padlózatként odatákolts deszkák is. A magam mellé helyezett apró tárgyakat sürgősen elraktam az útból, nehogy menetközben ezen a bűvös alsó nyíláson búcsút vegyenek tőlem. A fő mégis, hogy fent voltam a lórin, keleti módra gondol-

kodva, előbb-utóbb evvel is majd csak elérünk egyszer Heratba — *insallah*, ha Allah is úgy akarja. Amint a rozoga motor köhögve, fáradtan, tiltakozva megindult, mindjárt sejtettem, hogy Allah fokozott segítségére alighanem nagy szükségünk lesz. A soff ör nagy nekifohászkodással szakállát végigsimogatta, majd önmagának szerencsés utazást kívánt, és a garázs udvarából ügyesen kitornászta a behemót gépet. A fűrtökben lógó útitársak, a sárhányón, a kocsi hátulján féllábbal, félkézzel kapaszkodó turbános afgánok vidáman bíztatták a soff ört gyorsabb tempóra. Az szót is fogadott és ment mint a szélvész, és repült utánunk a sok afgán turbán szabadon lógó hosszú szárnya, mint a frissen eresztett papírsárkány megannyi farka.

A nagy nekiiramodás miatt azonban kár lett volna elbizakodnunk. Alig értünk ki Meshedből, mindjárt a város szélén megállította a sofför a gépet, s aggodalmaskodó arccal körüljárva konstátálta, itt egy fontos szög esett ki, ott egy csavar görbült el, az első kerék gumijára ragasztott bőrdarab pedig, ki tudja, hol maradt. Sőt a gép is egészségtelenül szuszog. Vagy két óráig tartó türelmes repara-túra után azért minden rendbejött, nagynehezen sikerült a szétszéledt ebédelő és imádkozó útitársakat is összeterelni, s végre valahára rákanyarodtunk a Herat felé vezető útra. Most már minden arcon látszott: a dolog komoly, utazni fogunk. Valóban így is lett.

Hosszú, kalandos vergődés után másnap elértünk a perzsa határra, Tajabádba. Itt csodálkozva egyszer csak azon vettem észre magamat, hogy kezdek egyedül maradni. Az útitársak, mintha eszük ágában sem volna továbbmenni, egymásután huzigálják le cókókjukat a zsákok közül és nagy nyugodtan megindulnak a falu felé. A végén sofför meg inasa, a maszatos *ságird* is követni akarta példájukat, de ekkor már nem állhattam meg, hogy meg ne kérdezzem, mi ennek az általános pihenőnek a magyarázata. A kormánykerék ura nagy lelkinyugalommal avatott a titokba: nem mehetünk tovább, mert a velünk hozott teherárúnak csak egy hét múlva fogják Meshedből megküldeni a még beszerzendő vámpapírjait. A tengernyi

insalláhba, már rég beletörődtem, azonban azt tüstént láttam, hogy itt alkalmasint másról van szó, s az egész manipuláció célja egy kis pótvédelem. Estig tartó diplomáciai tárgyalások után tisztázódott is, hogy egy bizonyos *inam* (ez itt a *baksis* finomabb árnyalatú neve) fejében hajlandó a vámházban hagyni az árút és holnap reggel — *insalláh* — mégis mehetünk tovább.

Reggelre az újabb *insalláh* titka is kiderült. A reggeli vámvizsgálat során ugyanis előkerültek a soffőr meshedi «emlékei». Mikor a *reisz* kipakolt vele, hogy ezért meg ezért mennyi vámot kell fizetnie, nem is felelt, kiment, leült az árokpártra és fejét leszegve komoran várta a fejleményeket. Én búskomorságának újabb oka felől kezdtem faggatni, mire sértődötten foghegyről vetette felém, hogy neki pénze pedig nincs. És hogy ígyis-úgyis jobb, ha megvárja a jövőhéten érkező kocsit.

Az újabb *pót-inámot* is megkapta a soffőr, most már jókedvűen kapaszkodott helyére, az útitársak is megneszelték valahogy a fordulatot és teljes számban várták az indulást.

Ezután következett az akadályverseny utolsó állomása, az afgán vámvizsgálat. Velem most is éppoly előzékenyen és udvariasan bántak az afgán vámosok, mint amikor először jártam erre. Éppezért azt hittem, hogy percek alatt végezőnk, hiszen a gatyás, turbános, egyetlen szőnyeggel és takaróval utazó afgán atyafiak szerintem vámvizsgálat szempontjából szóba sem jöhetnek. Nincsen azoknak semmijük. Az afgán vámosok azonban más véleményen voltak, az útitársakat egyenként vallatóra fogták, megtapogatták. Hirtelenében nem tudtam, káprázik-e a szemem, vagy valami bűvészelőadásra kerültem. A toprongyos afgánok lajbizsebéből egymásután kerültek elő az ezüstkanalak, kések, ezüst és arany ékszerek. Ingükből és turbánjukból hosszú selyemdarabok és szövetek kígyóztak elő. A dolog így aztán persze kissé hosszúra nyúlt, főleg, hogy még minden elvámolandó tárgyat külön írásba is foglaltak. Már a nap is elbújt a hegyek mögé, mikor megint befordultunk a herati országútra.

A viszontagságos utazásban a lóri, úgy látszik, módfelett elfáradt, mert most már nemcsak köhögött, lihegett, de meg is makacsolta magát. Csak nagyjából volt hajlandó arra haladni, amerre a soffőr szerette volna. A hajszával való elégedetlenségét már Tajabádban tudomásunkra hozta, amikor ugyanis kikanyarodtunk a vámhivatal udvaráról; a kívánt irány helyett elszántan nekirobgott a szembenlevő kert agyagkerítésének. Nagyobb baj nem történt, csak az orra lapult be egy kissé, erre indulatosan féllábra állt, közben kinyílt az ajtaja, s engem az egyik afgánnal együtt alattomosan kiszórt a porba. Szeszélyes haragját azóta is egyre érezte velünk. Már jóelőre tartottam, mi lesz itt, amikor a Herirúd hídjához, a Pul-i-szanghoz érünk; a szakadékos, keskeny útról ugyanis csak merész kanyarodóval lehet a hídra jutni. A soffőr tőle telhetőleg vigyázott is a berzenkedő gépre, de hasztalan volt minden óvatosság, lassúság, a kocsi csak nem volt hajlandó befordulni a hídra, helyette vad gyorsasággal feliramodott az úttal szemben nyújtózkodó dombra. Mintha csak valami csökönyös, ijedős ló bújt volna a masinába. Nem és nem. Kétszer, háromszor meg kellett ismételní a nekifutást, míg végre sikerült a művelet, de tehetetlen haragjában hátulsó lábával még akkor is lerúgott egy darabot a kőkorlátból.

De ezután sem javult a helyzet semmit, vadul cikáztunk tovább az éjszakában. A soffőr is belefáradt a makrancos gép-paripa csitításába, szelídítésébe, s most már csak egy álma volt: az elhagyott út mentén valahol egy csendes csajhánében megpihenni. De ebben sem volt szerencséje. Pedig éjfél tájban egy csajháne közelébe értünk. A sejtelmesen sötét épület az úttól jó kétszáz méternyire húzódott meg. Megálltunk. A soffőr két vállalkozó szellemű útitárssal bukdácsolva megindult a sóvárgott éjjeliszállás felé. Kiáltásaikra még csak kutyaugatás sem felelt, a düledező, kormos falak közt nem volt egy teremtet lélek sem. Mit volt mit tenni, vissza az ellenségeskedő lórirra! Fél óra múlva újabb csajháne tűnt fel a láthatáron. Ez Eiár valóságos kis erődítés volt, falakkal, bástyákkal, löresekkkel, szeges nagy kapuval. A soffőr dörömbölésére nagy-

sokára egy hang bizonytalankodott ki az udvarból: ilyen késő nem szokás kinyitni a kaput, azt meg mindenki mondhatja, hogy ő a herati *lóri* sofförje. Hiába volt minden kapacitálás, ígéretés, az ör hajthatatlan maradt. Minden reményünk végképen elhervadt. Akár tetszik, akár nem, most már nincs megállás Heratig. Mintha a gép is megértette volna, lázongva, dohogva újra nekirugaszkodott, s vitte tovább fáradt, néma utasait a fekete afgán éjszakában.

Most értettem meg csak igazán, micsoda különbség ugyanazon a vidéken különböző járművel, különböző útitársakkal megfordulni. Első herati utazásom alkalmával valószínűleg páholyból néztem a gyors egymásutánban futó tájakat és embereket; akkor csak elegánsan utazó, előkelő idegen voltam. Most, a benszülött útitársakkal olyan dolgokat is végig kellett élnem, amelyekről először sejtelmem sem volt. Most kezdtem csak valójában érzékelni az afgán föld sajátos ízét és színét.

Éjjel két óra tájban feltűnedeztek a herati minaretek, a poshadt vízű dzsui-árok, a poros, csenevész fák, a kopott házak. Fellelegeztem, hiszen már itthon is vagyok, szinte már ágyamban éreztem magam. De kár volt a nagy sietésért. Ahogy a város szélére értünk, megálltunk az első nyomorúságos viskó előtt, a soff ör döngetni kezdte az ajtót, majd beszakadt, a szorgalmas házörzők tőlük telhetőleg igyekeztek még jobban növelni a lármát, mire nagysokára előkerült egy álmos, toprongyos afgán. Hivatalos ember volt. Kezében viharlámpával sorra betűzgette a sofför iratait, honnan jön, hány utasa van, miféle árút hoz? Ez a herati előzetes vámvizsgálat, bent a városban következik majd a tüzetes számonkérés, a határon már egyszer elvámolt holmikért ugyanis még városi vámot is kell fizetni. Első herati utazásom programjából mindez persze kimaradt. A városban a főutca nyitott pavillonja alatt bóbiskoló rendőrhöz hajtottunk, ez álmából felriadva elszedte útlevelemet és az útitársak igazolványait. Majd a rendőrségen visszakapjuk.

A hivatalos ténykedéseknek ezzel még korántsem

értünk végére. Barátságosan, macskaköves sikátorokon átvergődve egy erődítésnek is beillő ódon épület elé értünk. Ez a herati vámhivatal. Hosszú dörömbölés után innen is előbújt két salváros, turbános hivatalos személy. A soffőr átadta iratait és az afgán határon elvámolt tárgyak jegyzékét. A herati vámos azonban nem volt annyira álmos, hogy ezekkel a jegyzékekkel megelégedve egyszerűen az ott feltüntetett tárgyak után vetette volna ki járandóságát, hanem türelemmel és érdeklődéssel újra kirakatta az ezüstkanalakat, késeket, s végigtapogatta igazhívő honfitársait, hátha még olyasvalamit sikerül találnia, ami a határon elkerülte a figyelmet.

Már hajnalodott, mire a hivatalos érdeklődésnek vége szakadt, s a lóri utasait szélnek eresztették. Ebben a szokatlanul korai órában még minden igazhívő lélek a másik oldalára fordult, érthető, hogy járműnek még csak nyoma sem volt. Szerencsére soff öröm — újabb baksis fejében — hajlandó volt hazaszállítani. A házat ahol laktam, afgán módra magas, széles, de meglehetősen bizonytalan lábakon álló agyagfal védte a kíváncsi szemek elől. A gondosan lelakatolt, eltorlaszolt kapu kitaró dörömbölésemre végre is megnyílt, mögüle sugárzó arccal lépett elém Jákub, a hazára szolgál, Sejtán kutyám szűkölve, örvendezve ugrált, s nyaldosta a kezemet. Valóban haza érkeztem.

Itt voltam tehát újra Heratban, ahol hosszú hónapokra szándékoztam berendezkedni. Első itt tartózkodásomkor a betegség és a velejáró izgalmak miatt nagyon keveset láttam ebből az ősrégi városból. Alig vártam, hogy végre valahára közelebbről is megismerkedjem düledező utcáival, kopott bazárjával, a szürke szegénységben is színesen hullámzó életével, hiszen itt kell majd megkeresnem a nyomot, hogy rajta elindulva megkezdhessem azt a munkát, amelynek a kedvéért a hosszú és fáradságos útra vállalkoztam.

Régi utazók fametszetes képekkel díszített útleírásai alapján Herat képe úgy élt bennem, mint valami középkori váré, ahol a kereskedő, mindennapi életét élő lakosokat utcástul, bazárostul hatalmas falak, bástyák és zárt kapuk védik rablók és ellenség rajtaütésétől.

De egy kissé elkéstem. A herati városfalakat már javában rombolták, a kabuli kormány parancsára el kellett tűnnie a regényes, de haszon nélkül való középkori emlékeknek. A város biztonságáról falak helyett más, korszerű védőintézkedésekkel kívántak gondoskodni. Es, hogy a reform pénzbe se kerüljön, parcellázták a falak környékén elhúzódó területet. Vállalkozó szellemű vagyonos afgánok között ingyen osztották szét a telkeket, azzal a kikötéssel, hogy mindegyikük a legrövidebb időn belül tartozik a rá eső faldarabot lebontani, a törmelékeket elhordatni, és a helyén házat építeni. A herati várfalból már csak édeskeveset láttam, munkások és rabok tömege dolgozott szakadatlanul a még megmaradt részek lerombolásán is. Az alatta futó árkok jórészét is betölték már, s megindult az építkezés.

Az egykor falak közé zsúfolt Herat most már szabadon terpeszkedhetik a szomszédos síkságon. Itt a városon kívüli lapályon emelkedik különben a kormányzósági palota, a *hála* is. Előkelő elszigeteltségében hatalmas kapuk és falak mögül tekint le a városra és a mellette elhúzódó utakra. Ebben a várszerű kastélyban lakik Szardár Golám Faruk khán, a herati tartomány polgári kormányzója, Nadir sah legbelsőbb híveinek és legtehetségesebb munkatársainak egyike. A kabuli kormány rá bízta ennek a távoli, gazdag, de oly elmaradott és valamennyi afgán tartomány közt talán a legfanatikusabb provinciának az újjászervezését.

Ezen a helyen senkinek nem lett volna valami könnyű dolga még akkor sem, ha történetesen nem forgatott volna fejében holmi reformokat. A reformok kérdése meg éppen nehéz sor volt. Makacsul elleneztek a tisztelendő mollák minden újítást. De maguk a heratiak sem igen lelkesedtek, keleti egykedvűséggel mondogatták, minek nekünk a drága új utak, mikor apáinknak, nagyapáinknak jók voltak a régiék; mi nem járunk autón, a szamaraknak és tevekaravánoknak pedig jó az is, ami eddig volt. Golám Faruk khán nem sokat hederített a sok szófia beszédre, de ha kellett, a sarkára állt, és haladt tovább azon az úton, amelyet a kabuli kormány számára kijelölt, és amelyért szívvel-lélekkel maga is lelkesedett.

A segítségére kirendelt német mérnökkel megbeszélte és elkészíttette az új Herat alaprajzát. A pusztai mezőket utcákra szabdalják előbb papíron, aztán a valóságban is. Ezeket a képzeletbeli utcákat kijelölték a fontosabb középületek helyét és csakhamar neki is fogtak a megépítésüknek. Először a villanygyár és a szálloda majd a postapalota készült el, aztán a kórház, a további tervekben szerepelt egy új kormányzósági palota és egész sereg más hivatalos épület. A herati kereskedőket szépszóval, engedményekkel rábírta, hogy az új utcákat saját villaszerű épületeikkel töltsék meg. Csakhogy ez a sok szép terv, jószándék, hasznos újítás a keleti ég alatt legtöbbször bizony igen furcsa módon valósul meg.

A nyugati mintára tervezett épületeket ősi afgán szokás szerint agyagból, vert földből akarták megépíteni. Az építkezéshez szükséges követ, cementet, vasat és fát az oroszoktól kell vásárolni, de az afgán birkáknak nincs annyi gyapjú és bőrük, hogy az e költséges portékák beszerzésére elegendő volna. A vasalkatrészeket hát elaggott lórik roncsaiból próbálták pótolni. A gerendák vastagságából akár lehetett, akár nem, mindig lealkudtak egy-két millimétert, a drága orosz cementből kétszer annyit szerettek volna építeni, mint amennyit lehet. Az eredmény nem is váratott sokáig magára. A postapalota falain az elspórolt vasgerendák helyén veszedelmes repedések keletkeztek, az egyik nagy költséggel épített híd, mikor már teljesen elkészült, beomlott. Az idegen mérnökök élete örökös bosszankodásban, nem egyszer súlyos konfliktusokban telt el, ha nem tudtak beletörődni a kontár építkezésmódba, a pontatlanságba és a különös keleti mentalitásba. Ha hozzáfogtak valamilyen épülethez, véletlenül sem fordult elő, hogy egyszerre minden szükséges építőanyag kéznél lett volna. Ha végre megérkezett az anyag, nem voltak munkások: szétszéledtek, mert nem hitték el, hogy már csakugyan megjött a cement. És így ment ez napokon, heteken keresztül. Megépítették a herati kórházat, felszerelték, azaz berakták az ágyakat. Arra nem is gondoltak, hogy talán orvos is kellene, lelkiismeretüket teljesen

megnyugtatta az, hogy az új intézmény élére odaállítottak egy salváros *mudírt*, igazgatót. A kórház másnap már meg is kezdte a működését. A betegek befeküdtek a furcsa vaságyakba, s várták a jószerencsét, de gyógyulás helyett legtöbbször csak újabb betegségeket szereztek maguknak, ha ugyan rövid úton el nem patkoltak. A kijelölt új bazárban a kereskedők házuk népével maguk építették meg az új üzleteket. Persze afgán módra. A régi vityilókból egyszerre csak annyit bontottak le, amennyi elengedhetetlenül szükséges volt: az egyik oldalon már húzták a falat, a másikon még hozzá sem fogtak a régi romok eltakarításához. Alapzatot sohasem ástak, közvetlenül a törmelékre, utcamagaságban kezdték építeni az új dukánt.

Az Újváros, a *Sár-i-nau* sorsa az érdekelteken kívül különben teljesen hidegen hagyja a heratiakat. Legfeljebb ünnepnapokon vándorolnak az építkezésekhez báméskodni. Az Óvárosban a jó heratiak továbbra is zavartalanul élik megszokott életüket, a zeg-zugas kis sikátorok közé legfeljebb a lórik visznek valamelyes modernséget. Bármennyire is idegenkedtek eleinte a különös járműtől, most már megszokták és megkedvelték, főleg mióta rájöttek, hogy gyorsan utazni evvel sem föltétlenül muszáj.

Mindig az utazási kedvtől függ, de az utazásra alkalmas nyári és őszi időszakban majdnem minden héten indul egy-két lóri Meshedbe, Kandahárba, esetleg azon túl, Kabulba is. A Heratból egyenes vonalban, a Hazardzsáton, vagyis a hazarák földjén keresztül Kabulba vezető út még ma is járhatatlan, kamionok és kisautók számára egyaránt. Erre a nehéz terepen, magas hegyeken és szakadékokon át bukdácsoló útra különben lóháton sem nagyon tanácsos vállalkozni, a régi jó időkből eldugdosott fegyverekkel felszerelt rablók változatlanul megszállva tartják a fontosabb pontokat. Észak felé könnyen elérhető az orosz határ, amíg le nem esik az első hó, rendszeresen járnak is a lórik az orosz Kuskba. Közigazgatási szempontból a herati tartományhoz tartozik Afganisztán legismeretlenebb, leghozzáférhetetlenebb része, a Góor is. Fővárosát, Tajvarát megközelíteni hivatalos személyeknek is kemény dió. A magas hegye-

ken (3—4000 m.), nehéz hágókon keresztül vivő ösvényeken autóról szó sem lehet. Herattól keletre egészen Obéig ugyan elvergődik a lóri is, onnan valahogy el lehet jutni még Khodzsa-csist-ig, de már csak igen erős kisautóval, tovább viszont már csak lóháton lehet boldogulni a tajvarai úton. Télen, kora tavasszal többé a lovasnak sincs erre keresnivalója, hóborította hegyei közt ilyenkor háborítatlanul alussza téli álmát a titokzatos Gór.

Amint beköszöntének az esőzések, vagy amikor megindul a téli havazás, a rokkant lórik többé nem mozdulnak ki a városból, begubózva, türelmesen várják a jó időt, addig legfeljebb ha egy-egy kisebb felderítő útra szánják rá magukat.

Az Óvárosnak szinte egész élete a bazárban zajlik le. Központja a kupolás *Gombaz*, melyet négyfelé vezető útvjáról *Csárszunsk* (Négy oldalnak) is neveznek. A Gombaz alatt sorakoznak szakma szerint a dukánok. Az egyik oldalon mindegyikben afgán cipőt, *kaust* árulnak. A saroknélküli, felkunkorodott orrú, bőrtalpú papucsféle lábbeliben óriási a választék, van ott a legegyszerűbbtől a legdíszesebbig mindenféle fajta. A nomádok kedvelt egyszerű vastagbőr kausai mellett rendre sorakoznak az ízléses hímzéssel díszített, aranyos vagy ezüstös fonállal teleszótt női topánkák. A szomszédos dukánok viszont már idegen áruval büszkélkednek. Az egyik vastagbőrű, vastagtalpú nehéz indiai bakancsokkal van megtömve. Ezt az indiai bakancsot különösen megszerették. Tevehajcsárok, távoli falvak gyalogló parasztjai ebben dagasztják a sarat, csak az a baj, hogy még mindig szörnyen drága, árából kitelnék 3—4 pár afgán kaus is. Európai cipőt alig látni, ami véletlenül akad, az hihetetlenül silány, de meg ezeknek az embereknek egyszerűen megfizethetetlen. Így hát tartani sem nagyon érdemes. A gazdag heratiak cipőjüket különben is Kabulból vagy Meshedből szerzik be. Altalános népszerűségnek örvend, különösen ősszel és télen a mi sárcipőnk, melyet itt csupasz lábra húzva viselnek. Ez az olcsó gumicipő Oroszországból érkezik Kuskon át, éppúgy, mint a szintén kedvelt filléres fehér vászoncipő.

A dukánok egész sora prémes kucsmák megvételére csábítja a járókelőt, szinte nem lehet előttük elmenni a nélkül, hogy erőszakkal meg ne fognák az embert, és fejébe ne nyomnának a portékából egy megfelelőnek ítélt darabot. A választék itt is roppant nagy. Az egyszerű afgános báránybőr süvegtől a legdrágább prémekig egész árnyalatsor található. A Heratban megforduló turkománok számára külön dukánok árulják az óriási, kozák süveghez hasonló *télfagot*.

A szegényebb emberek mégis leginkább turbánt viselnek. Kész turbánt nem árulnak, de erre nincs is szükség, mert elegendő, ha ki-ki ízlésének és vagyoni helyzetének megfelelő hosszú, vagy még hosszabb fehér, esetleg tarka vászondarabot vásárol, abból már maga megcsavarhatja mindennap a turbánját. A turbán alatt még egy kis kobakfedőt is viselnek. Ha csak teheti, még a legszegényebb is aranyos vagy ezüstös díszítésű kis főveget vesz magának. A turbán minden igazhívő féltett dísze, s nem érhet valakit nagyobb megszegényítés, mint az, hogy verekedés közben ellenfele lekobozza fejéről ezt az omlós vászon fejfedőt. Mikor valami nem igaz úton járó afgánt tetten ér a rendőr, első dolga, hogy elszedi a turbánját, az szegényében kezével takarja el az arcát, s büntetését súlyosabbnak érzi, mintha a helyszínen húsz körméről kapták volna le. De bármekkora is a turbán jelentősége, igazi dísz és előkelőséget mégis csak a prémes süveg jelent.

Az egyszerűbb heratiak, a környékbeli *dékánok* (földművesek) és nomádok a bazárban inget, salvárt nem vesznek, legfeljebb a hozzá szükséges vásznat szerzik be, a többi otthon, házilag készül el.

Minden herati afgánnak, aki csak ad magára valamit, van egy fontos ruhadarabja, a lajbi. Nem hazai gyártmány, külföldi jószág ez, csak éppen nem új. Az Európában összevásárolt használt ruhadaraboknak az exotikus tájakon tudvalevőleg nagy a keletje. Afganisztánban európai nadrág, kabát nem kell semmi pénzért, de ezeket a kiérdemesült mellényeket vagonszámra hozatják még ma is. Különösen büszkék arra, amit egyetlen afgán nemzeti ruhadarab sem ismer, a gombra. Ahhoz persze már nem értenek, hogy e

meglazult díszeket megerősítsék, vagy éppen ha leszakad, újra felvarrják. A legnagyobb ritkaság olyan atyafit látni, akinek egy lajbigombja sem hiányzik. Ha útra megy az afgán, vagy ha meghűvösödik az idő, — Heratban esik ugyan hó, igazi téli nagy hideg azonban nincs — akkor rendszerint előkerül valami kabátféle is. Mikor először találkozik az ember ezekkel a kábátokkal, azt hiszi, hogy egyenruhás hivatalos személyekkel vagy katonákkal áll szemben. Egyenruhának egyenruhák, vagy legalább is azok voltak valamikor ezek a mi régi szalonkabátjainkhoz hasonló hosszúságú ruhadarabok, s úgy kerültek ide, mint a mellények: az indiai hadsereg és az angol tengerészet kimustrált egyenruháinak arzenáljából. Egyik-másik még ma is büszkén viseli paroliján, vállán a régi ezredszámot jelző rézlapocskát.

Az élelmiszerbazárt korán letarolják, de különben sem dűskálnak itt sohasem valami sok földi jóban. A fehérlisztet csak hírből ismerik, e hihetetlenül igénytelen embereknek nincs is rá szükségük. Kezdetleges kézimalkon amúgy sem lehetne nagyon finomkodni, de meg gazdaságosabb is mindent beleőrölni a lisztbe, és hát nekik csak az a fő: minél több legyen. Kenyerük, a *nán* lepényszerű, mint a perzsáké, csak jóval kisebb.

A *nán* a szegény emberek legfőbb tápláléka, és bizony rengeteg a baj vele, főleg mikor végetér a gyümölcsszezon s újra nincs más enivaló, csak a kenyér. Lelketlen kufárok jóelőre összevásárolják a gabonát, elrejtik s várnak, míg az árak elérik az általuk kívánt magasságot. De más meglepetések is előfordulnak. A téli hónapokban hányszor jött vissza üres kézzel Jákub a bazárból: nincs kenyér! A dolog rendszerint úgy kezdődött, hogy egy szép reggel megjelentek a katonai autók, ami kenyeret csak fel tudtak kajtatni a bazárban, mind a kocsikra hányták, árát erőszakkal felére, harmadára alkudták, felírták és elrobogtak. A pékek már tapasztalatból tudták, hogy még ezt a pénzt sem fogják látni soha, egyéb orvosság híján hát másnap és harmadnap nem süttöttek. A néma háborúskodásnak persze a szegény emberek itták meg a levét: januárban tízszeresébe került a kenyér annak, amiért még augusztusban árulták.

Az élelmiszerbazarban rengeteg a gyümölcs. Főleg a szőlő- és dinnyepiac gazdag. Magának a dinnyének valami tízféle változatát ismerik, a legízesebb görögdinnyétől, a legédesebb ananászdinnyétől egészen a tökizű fajtáig. A heratiak nem vetik meg ez utóbbit sem, nem is nagyon vetetik, hiszen nyersen, héjjastól eszik az uborkát is, s csak a raffmált ízlésűek dörzsölgetik meg egy cukordarabbal minden harapás után.

A gyümölcs évadja meglehetősen sokáig tart Heratban, még karácsonykor is lehet kandahári dinnyét kapni. Szőlőn, dinnyén kívül sok a dió, pisztácia, mandula, gránátalma, körte, ellenben nem ismerik az almát.

A *Csárszu* egyik utcáján sorakoznak a mészárosok és fűszerek dukánjai. A mészárosok marha-, borjú- és juh-húst árulnak. Sertéshúsnak még csak véletlenül sincs nyoma, élvezetét tiltja az Iszlám. Az állatokat a vallás előírása szerint vágják le, vérüket nem szabad lecsorgatni. Európai háziasszonynak aligha telnék nagy öröme itt a bevásárlásban, ugyanis semmiféle kívánságot nem vesznek figyelembe, a levágott állatot kettéhasítva, szöggre akasztják, aki húst akar, meg kell elégednie azzal a darabbal, amely éppen sorra kerül. A heratiak a halat nem szeretik, nem csoda, mert az apró, pocsolyszagú halak elkészítéséhez nem valami nagyon értenek. Főzéshez birkaanyagút használnak, külön eljárással készítik belőle a drága, de nekünk orrfacsaró illatú, erjesztett *rógant*.

A fűszeres dukánok a mi ízlésünk szerint bizony kissé kezdetlegesek. Az utca felől teljesen nyitott helyiségben felhalmozott árut, a lisztet, babot, borsót, cukrot szünet nélkül lepi az út pora; az egymáshoz tolt, kiszolgáló asztalt jelképező két láda mögött a földön kuporogva ül az afgán kereskedő. Primitív serpenyős-mérlegén különböző nagyságú kövek helyettesítik a súlyokat. Az élelmiszerdukánokban a gyümölcsöt, édességet, húst fenyegető darázs-dandárok dongják körül. Ha a jámbor európai nagynehezen meg is meri közelíteni ezt az ellenséges eleven függönyt, közvetlen közelből bizonyosan elmegy a vásárlókedve a lerakódott névjegyek, por és szenny láttára. A bennszü-

lött heratit mindez nem. zavarja, sőt, úgy látszik, nem is árt neki.

Az Újvárosban néhány dukán felsőbb utasításra tényérok, európai edények és evőeszközök árusításával is megpróbálkozott. A siker egyelőre nem valami nagy. A tehetősebbek is idegenkednek az új móditól, az egyszerűbb embereket pedig előreláthatólag nehéz dolog lesz a földön, közös edényből, kézzel való evésről leszoktatni.

A bazár másik utcájában a kovácsok dukánjai következnek, kormos, nyílt műhelyeik reggeltől napestig visszhangzanak a fülsiketítő pörölyözéstől.

A bazár utcáin báméshkodó, vásárolni akaró bennszülött heratiak és egzotikus viseletű nomádok tömege hemzseg egész nap. Tizenkét órakor ágyúlövés, *tof* jelzi a delet. Este tízkor újabb ágyúlövés adja tudtul, hogy vége a napnak. Ilyenkor minden tisztességes szándékú ember lefekszik. Ha valakinek mégis halaszthatatlanul sürgős dolga támadna, vagy netalán barátaitól térne haza (Heratban semmiféle nyilvános szórakozóhely nincs), akkor csak lámpással a kezében szabad az utcára lépnie, hacsak nem akarja az éjszakát valami barátságtalan herati börtönben tölteni. Erre a célra a törvényes előírás szerint csak messziről is világosan látható jókora istálló-lámpás felel meg, villamos zseblámpát használni tilos.

Nőknek különben már alkonyat után nem szabad az utcán mutatkozniok; ez a mutatkozás egyébként napközben is csak bizonyos feltételek mellett lehetséges.

Felnőtt leány vagy asszony csak úgy teheti ki a lábát otthonról, ha előbb felveszi a *csatrit* vagy *purdát*, ezt az egész termetet, még a fejet is beborító, legtöbbször fehér vagy szürke leplet. A különben bő purda szoroson simul a fejre, elől, szemmagasságban kezdetleges rácsszerű csipke húzódik végig, ezen a rácson keresztül lehet látni annyira-amennyire az utcát és a járókelőket. Asszonyoknak különben otthon a helyük. Csak kivételesen, bevásárlás vagy látogatás céljaira szabad kimozdulniok otthonról, a háremből.

Nyugati romantikus elképzelés szerint a hárem valami csodálatosan érdekes hely, ahol fiatal és szép lengeruhás

bajadérok énekelnek és lejtik a táncot naphosszat. Semmi sem hamisabb ennél a képnél, legalább is ami az afgán viszonyokat illeti. A hárem itt egyszerűen a női lakosztály. Külön háremet persze csak az előkelők és a jobbmódúak tarthatnak. A háremben tölti életét a gazda, a *szaib* két, legfeljebb négy felesége, azok gyermekei, a szolgálatukra berendelt női személyzet és a *szaib* anyja, aki anyósi hajlamait itt aztán szabadjára engedheti. Olyan esetről is tudok, ahol testvéreknek, vagy közeli férfirokonoknak közös háremük volt.

Az új afgán kormány nem győzi hangoztatni, hogy mennyire tiszteli az Iszlám törvényeit, már pedig e szerint minden igazhívő négy feleséget tarthat — ha van rá elég pénze. Éppen ezért nyíltan, hivatalosan nem rendelheti el az egynejséget, bármennyire is szeretné; azt azonban titkos utasításaival máris elérte, hogy a főemberek, miniszterek és előkelők körében egyre jobban terjed az új szokás. Magának a királynak is csak egy felesége van. Azokat persze, akik már régebben beszerezték a négy asszonyt, most már nem zaklatják. Az egyszerűbb afgánokkal amúgy sincs baj, azoknak eddig sem igen telt két asszonyra, hiába engedte meg az Iszlám.

Az új idők szellemének engedelmeskedve a herati kormányzó sem tartott többé két feleséget, csak — másfelet. Az első, teljesjogú afgán feleség már a hetedik volt ebben a tisztségben, hat elődje a *hiszmet* kifürkészhetetlen akaratából egymásután költözött a tubafa árnyékába, alig egy-egy évi boldog háremélet után. Az egész feleség mellett volt még egy hazára asszonya is. A hazarák tudvalevőleg sífcák, s az igazhívő szunnitákkal szemben ők csak fél embernek számítanak. Hazára asszony tehát csak félfeség, mint tréfálkozva gyakran emlegette maga a kormányzó is. Háremének különben egész lakosztályt rendezett be, örökké zárt, erős vaskapuja előtt egy zordon, fegyveres eunuch, a *hodzsa* állt őrt, nehogy a hatalmas épületben eltévedjen valaki, s éppen a hárem felé keresse a kijáratot.

Heratnak különös nevezetessége alig van: a bazár, a kormányzói palota és a néhány karcsú minaret a város

szélén. Az oszlopszerű magas tornyokat az idő is alaposan megviselte már, majdhogy maguktól össze nem roskadnak, egyet pedig közülük az utolsó polgárháború alatt szét is ágyúztak. De meg kell nézni a város legújabb büszkeségét is. A kandahári kapunál egy jól-rosszul összeácsolt ketrecben két láncravert hazardzsáti tigris fogadja barátságatlanul morogva a báméskodókat. Ez a herati állatkert.

Mikor már harmadik napja róttam a gödrös, poros, szélsöpörte herati utcákat, a darazsas, legyes, bfezős bazárt, kimondhatatlanul kietlennek éreztem mindazt, amit láttam. Sehol egy női arc, sehol egy szemet üdítő virág vagy fa. A sivatagi szürkeségben mosoly nélkül, komor arccal jöttek-mentek, kereskedtek az emberek, mint valami fegyencletp vezekelő bűnösei. Furcsa egy keleti város! Se énekszó, se zene.

Csak esténként hallatszott valami hosszan elnyújtott, fájdalmas hahózás, messziről azt hitte az ember, hogy talán a munkából hazatérő fiatalság különös ütemű kurjongatása. De nem, az is csak a város széléig merészkedő sakálok bánatos koncertje volt.

VII.

Nyomozás a mogolok után.

Amikor első alkalommal Heratba érkeztem, s nem tudtam azonnal a mogolok nyomára jutni, azt hittem, hogy csak legyöngült egészségi állapotom miatt nem tudok kellően a dolog után járni. Betegségemből felépülve tehát kettőzött erővel vettem magam a nyomozásba. És amint egyszer-kétszer végigmentem a bazáron, örvendezve láttam, mennyi mindenféle nomád fordul meg naponként a városban. Bizonyosra vettem, nem lesz nehéz munkám. De célravezetőbbnek gondoltam előbb magukat a heratiakat vallatóra fogni, mindennapos vendégeiket ezek biztosan jól ismerik. Kezdtém a herati kormányzóval. A legmagasabb helyen semmiféle hasznavehető útmutatást nem

kaptam, a kormányzó nem rég került ide Kandaharból, s még nem ismerte kellően tartományát. A herati kereskedők már többet tudtak. A környéken csakugyan vannak mogul falvak s naponta is igen sok mogul fordul meg a bazarban.

Mikor azonban e tudás gyakorlati értékesítésére került a sor, akkor láttam csak, hogy ilyen egyszerű dolog megvalósítása körül milyen kavarodás keletkezhetik. Csak azt kellett mondanom, küldjenek hozzám egy-két mogolt, mert meg akarom tanulni a nyelvüket, az addig mindentudó, szolgálatkész dukánosok egyszeriben zavarba jöttek, zárkóztak lettek. Igen, igen, biztosan vannak, hogyne volnának mogul ismerőseik, csak hogy azok mind perzsául beszélnek, és hát különben is honnan tudják, hogy a sok nomád közül melyik a mogul. Aztán meg minek nekem a mogul nyelv, ha csakugyan dalokat, meséket akarok gyűjteni, akkor itt van az ő öccse vagy sógora, nála szebbeket senki sem ismer, igaz, hogy perzsául, de perzsául mindenki tud, mogulul viszont senki. Hirtelenében még a falvak nevét is elfelejtették, ahol a mogulok laknak.

Nem igen értettem, mi ennek a hamar támadt tudatlanságnak az oka. Az afgánok hagyományos bizalmatlansága az idegenekkel szemben? A fanatikus nacionalizmus? Herat Afganisztán jókora darabjával együtt ősrégi idők óta Perzsiához tartozott, lakói máig is egy *tádzsiknak* nevezett perzsa nyelvjárást beszélnek. Afgánul senki sem ért, de ma már a legegyszerűbbjük is tüzes afgán hazafi, s lépten-nyomon mondogatják: mégis csak szégyenletes dolog, hogy ősi nyelvünket, az afgánt elfelejtettük.

Az afgán kormány hajlandó is volt ezen a feledékenységen segíteni. Megérkezett Heratba is egy szál afgán tanító, hogy — három hónap alatt! — megtanítsa egyelőre a tisztviselőket az uralkodó törzs nyelvére. A terv szerint bizonyos idő múlva csak olyasvalaki lehet állami hivatalnok, aki tud afgánul. Talán kellemetlenül érintette őket, hogy éppen a nemzeti felbuzdulás idején firtatom Afganisztán idegen elemeit?

Csakhamar rájöttem, hogy hivatalos segítség nélkül

semmire sem megyek. A kormányzó szívesen meg is ígérte ezt a segítséget, csak arra kért, magam próbáljam megkeresni azt a törzset és nyelvet, amelyet kutatni szándékozom. A tolmács, Mojeddin, lázas sietséggel ajánlotta fel közreműködését. Ennél könnyebb dolog aztán nincs. Ő benszülött herati, mindenkit nagyon jól ismer. Még itt a városban is van egy mogul kereskedő. Nagyhangú buzgólkodása minden nap csenedesebb lett. Kiderült, hogy a kereskedő csakugyan mogul, de már nem tud mogulul. Mogol ismerősei a közeli Belend-i-Mogolán-ból elköltöztek valahová, de hogy hová, nem sikerült nyomára jönnie. Azok a mogulok, akikkel a bazárban véletlenül összeakadt, vagy nagy hirtelenében elfelejtették a nyelvüket, vagy pedig halaszthatatlanul sürgős dolguk támadt. Mikor pedig ragyogó arccal végre elővezetett egy nomádot, kiderült, hogy a mezítlábás, ragyásképzű alak nem mogul, hanem beludzsi.

Hosszas sikertelen kísérletezések után végre mégis célt értem. Éppen Mojeddinnel mentem az egyik sikátorszerű szűk utcában, egyszerre csak arra lettem figyelmes, hogy két, külseje után ítélve környékbeli nomád, vagy ahogy itt hívják, *ajmak* közeledik felénk. Megszólítottuk a rongyos legényeket, de kérdezősködésünkre csak kurtán, riadtan felelgettek, s látszott rajtuk, szeretnének minél előbb kámforrá válni. Mojeddin azonban most már nem engedett. Villámgyors, hadaró módján rájuk mordult, sose siessenek, ő hivatalos személy, a kormányzóság embere. Ekkor szállt csak igazán inukba a bátorságuk. Egy hivatalos ember, mirza, meg egy káfir, ebből semmi jó nem származhatik! Vagy börtön, vagy kényszerű katonáskodás, esetleg az előbbieknél semmivel sem kecsagetőbb kilátás hetekig, hónapokig tartó ingyen közmunkára. A nevüket még csak megmondták, Sír Memet és Abdurrém, hogy azonban ők mogulok volnának, az ellen kézzel-lábbal tiltakoztak. A két megriadt ember most már jámbor csalás árán, szépszerével próbált menekülni a veszedelmes helyzetből. És valóban tehetetlenek voltunk velük szemben. Mind a ketten kifogástalanul beszéltek perzsául, s már-már Mojeddin is hajlandó volt elengedni őket, mikor Abdurrém félhangosan

odaszólt valamit a társának. Mojeddin tanácstalanul nézett rám, nem értette az ismeretlen nyelvet, nekem azonban a pár szó hallatára is felcsillant a szemem. Ezt kerestem én hasztalanul már hetek óta! Megvolt a mogul nyelv! Ekkor kezdődött csak az igazi izgalom. Embereim látták, hogy elszólták magukat. Abdurrém remegő kézzel törölgette turbánja végével az arcáról lecsurgó kövér izzadság-cseppeket. Könyörgésre fogták a dolgot, engedjük el őket, hogy még napnyugta előtt hazaérjenek Kundurba, különben becsukják a falu kapuját, és ők kintrekednek. De Mojeddin vérszomjasán becsukással fenyegette meg őket, ha egy tapodtat is mozdulnak. Magam hasznosabbnak ítélvén a szépszót az erőszaknál, rábeszéltem az egyre izgatottabbá váló tolmácsot, csak bocsássuk el szépszerével a két kétségbeesett mogolt, s inkább magunk megyünk ki a napokban Kundurba, s majd ott a helyszínen keressük meg a megfelelő nyelvmestert. Így is lett.

Megtaláltuk tehát az első mogul telepet. Kundur nincs messze Herattól, gyalogszerrel sem több négy, négy és fél órai útnál. Azonban gyalogosan nem akartam nekivágni ennek az útnak. Autóra nem gondolhattam, igaz, hiába is gondoltam volna, mert nem volt, de meg a kunduri ösvény, legalább is utolsó szakaszán, autó számára járhatatlan. Így hát mindjárt lovaskocsi mellett döntöttünk. Heratban kétféle is van belőle. Az egyik négykerekű kétlovas kocsi, a *gadi*, ez nagyjában azonos a perzsiai *droskével*. Azért nagyjában, mert a herati droske-gadi elképzelhetetlenül rozoga és szennyes. Meshedben és Teheránban az utasnak szánt ülőhelyet kicserélhető, gondosan mosott fehér lepel borítja. Heratban ezt felesleges fényűzésnek tartják, sőt a viharvert bőrülést is mintha bicskával hasogatták volna össze, a hasadékokon szomorúan kandikál elő gyomrából a széna és az elszabadult rugó. Amikor az ütött-kopott, örökké sáros gadiba beleül az elszánt utas, nagy gyorsan rálódítja térdére, lábára a nagy füveszsákot a kocsis, aztán végighúz a csupaborda lovakon. Azonban az igazi afgán jármű a *bogi*. Ennek csak két kereke van, és egy lovat fognak elébe. A tengellyel egyvonalban helyezkedik el rajta az előre- és

hátranéző kettős ülőhely. Az előbbinél gyorsabb, rázósabb, azonban pontosan megegyezik vele abban, hogy ez is szakasztott olyan kopott és szennyes, mint a másik. Hosszas tanakodás után a bagi mellett döntöttünk, kiadós alkudozás után a viteldíjról is megegyeztünk a tulajdonosával, és másnap kora reggelre odarendeltük a ház elé.

Azzal eleve tisztában voltam, hogy a kirándulásra magammal kell vinni a tolmácsot, Mojeddint. Hivatalos ember megnyugtató biztatása nélkül különben úgy jöhetek vissza, ahogy mentem. Mojeddin készségesen vállalkozott is a kunduri kiruccanásra. Magammal akartam vinni Jáku-bot, a szolgámat is, arra gondolva, hogy esetleg megtelepedem a faluban, hadd lássa, mi mindenre van szükségünk a konyhához. Jákub illően kihúzta magát, fejére kötötte zöldesszínű, fakó turbánját és felkapaszkodott elől a kocsis mellé. Magam hátul Mojeddinnel foglaltam helyet. Az utazás simán ment, igaz, hogy most már nagyon szerény lettem. A hegyes, árkos, gödrös úton kínlódva baktatott a szegény pára, nyikorgott a gadi, rázott, majdhogy ki nem estünk a helyünkről. Már nem voltunk messze a céltől, de jobbnak láttuk leszállni. A kocsisnak lelkére kötöttük, hogy ugyanott várjon meg, s gyalogosan folytattuk utunkat. Csakhamar el is értük Kundurt.

Szakasztott olyan volt ez a falu, mint a többi környékbeli, perzsa időkből származó település vagy útszéli karaván-szeráj. Magas falak és bástyák, lőrések, egyetlen nagy kapu. A kapun túl, belül az udvaron, a fal mellett sorakoztak a perzsa módra szorosan egymáshoz épített házak. Minden agyagos földből, *gil*ből készült. A *gil* ezen a vidéken, ahol oly kevés a csapadék, rendkívül hálás építőanyag, minél jobban tüzi, szárítja a nap, annál ellenállóbb, keményebb lesz. A nedvesség persze halálos ellensége, s hogy mindjárt az első eső el ne mossa a házat, a falakat előrelátóan jó vastagra rakják. Huzamosabb esőzés ellen ez sem elegendő védekezés, s ha véletlenül hosszabb ideig tart az esős szezon, bizony egymásután dőlnek be az épületek. Kelet-Afganisztánban laposra építik a házak tetejét, itt a perzsa határ közelében, Herat környékén, de még Kandahar vidékén is,

változatlanul megmaradt a perzsa stílus: minden egyes lakószoba fölé kupolaszerű boltozat borul. Ezek a kis kupolák kívülről fedetlenek. Mintha perzsa tájból szakították volna ki, olyan ez a nyugati afganisztáni falu, amelyből csak szürke agyagfalakat és sok-sok apró kupolát látni.

Kundurban a falusi bírót, az *arbábot* kerestük meg először. Noha maga is mogul volt, hivatalos elfoglaltsága miatt az ő nyelvmesterségére nem gondolhattunk. Megkezdtuk hát a tanácskozást, melyben a falu kíváncsi aprajánagyja is résztvett, hogy ki is volna tulaj donképen a legalkalmasabb nyelvmester. A jelenlevők versengve ajánlgatták — egymást. A kilátásba helyezett pénz ellen nem is lett volna kifogása senkinek, csak abba nem tudtak beletrödni, hogy annak fejében egész nap Heratban kell tartózkodni, már pedig mindegyiknek felesége, tehene, földje van, azokat nem hagyhatja itt senki. Hosszú tanakodás után aztán oda lyukadtak ki, hogy a kívánt munkát leginkább mégis Id Gul, a molla tudná elvégezni. Igen ám, csakhogy addigra Id Gulnak nyoma veszett, pedig az előbb még itt hangoskodott, s osztogatta a tanácsokat. Hiába tették tüvé érte az egész környéket, csak nem került elő. Bele kellett hát nyugodni, hogy csakugyan valami sürgős dolga kerekedett.

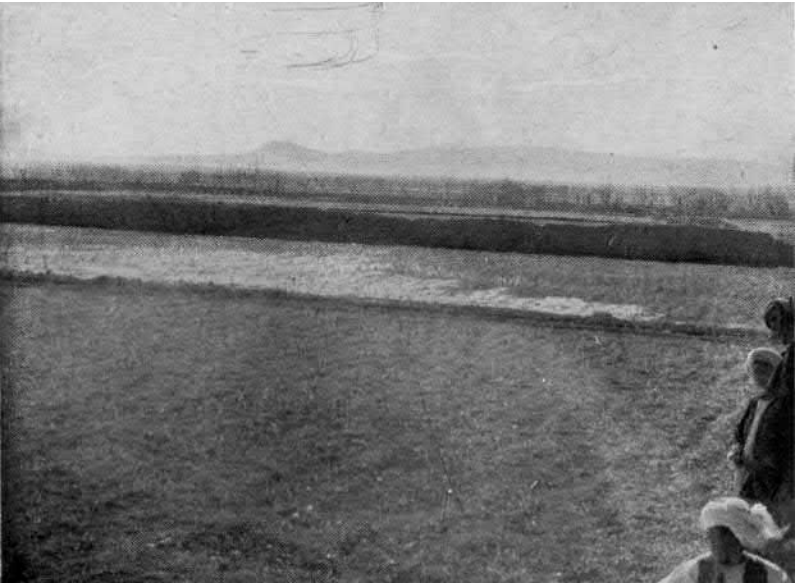
A Kundurban való letelepedés körül is bajok voltak. Mindenütt lakott már valaki, ahol lakni lehetett. Arra gondolni sem mertünk, hogy valamelyik gyerek- és asszonynéppel telezsúfolt házikóban húzódjunk meg. Távoli, bizonytalan ígéretet mindazonáltal kaptam, hogy majd az udvarban felállítanak nekem és szolgálóknak egy sátor, vagy ha jobban tetszik, legközelebb beküldik hozzám Id Gult.

Kirándulásom eredményét jelentettem a kormányzóknak, s türelmesen vártam a megígért néhány nap elteltét, és hogy talán végre mégis megjelenik a kiszemelt mogul. A napok teltek-múltak, Id Gul azonban nem jelentkezett.

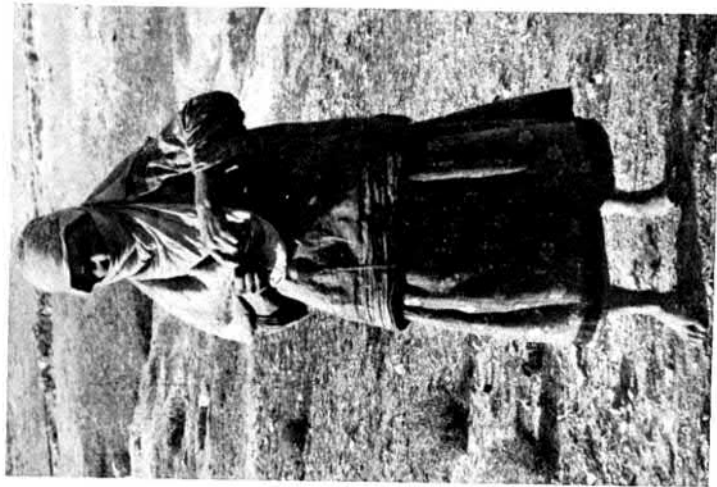
Amint így a keleti lassúság és a nyugati türelmetlenség közt hánykódtam, egy szeptembervégi szép reggelen nagy dörömbölés az ajtómon. Kiráncigáltam, a már dagadó

Nomádok Herattól északra.

Túl Mir Daudon. Árszántotta sovány termőföldek.

Nómád asszony orsójával bajol,

Nómád asszony főzi az ebédet,

Molla Szarvar, egyik mogul nyelvmeesterem.

Csuli baj, a kártyamatador és a nagy mesemondó.

Mir Daud közelében. Szőlőskert tavasszal.

Termőföldek Herattól délre (30 km). Oldalt a *dzsui-árok*.

ajtószárnyat, hát ott állt előttem egy fegyveres afgán csendőr, mögötte pedig egy minden ízében reszkető, sovány, turbános alak. A hagyományos afgán ruhadarabok fölött még egy gyűrött, sárgás köpönyegfélét, *csapant* is viselt. Hóna alatt valami könyvfélét szorongatott. A csendőr tisztelettudóan üdvözölt, s jelentette, hogy ez az Id Gul. A kormányzó szaib rendelkezésére elhozta, s minthogy a rend Afganisztánban is rend, elővett egy szolgálati lapot. Közelebről szemügyre véve az írást, csak látom, hogy egyszerű, elismervényt forgatok a kezemben, mely arról szól, hogy egy darab mogolt hiány nélkül átvettem. Persze örömmel kanyarítottam nevemet a furcsa papírra. A derék csendőr a «nyugtát» gondosan összehajtogatva, a megérdemelt borralalóval együtt vidáman elrakta, és tisztelettudó *szalem alejkum* köszöntéssel eltávozott.

Magam maradtam Id Gullal, a mogul mollával. Egy ideig még riadtan nézgelődött a fehérre meszelt, számára hihetetlenül elegáns szobában, s a világ minden kincséért sem volt hajlandó az eléje tolt székre leülni. Lassanként mégis megbarátkozott velem, letelepedett, és a nyelve is megoldódott. Főleg, mikor látta, hogy a csendőr hetedhathatáron túl van. Hajlandó is engem a mogul nyelvre megtanítani, hogyne, mert látja, nem lesz belőle baja, hiszen a kormányzó szaib maga rendelte ide. Azonban volna *egy* kérése. Van neki is egy darab földje, tehene, meg miegymás otthon Kundurban, mert hát nem olyan ágról szakadt ember. De nem bírta a munkát egyedül, beszegődtetett tehát egy szolgát, a *nokert*. Az dolgozik nála már vagy másfél éve. Eddig nem is volt vele semmi baj, most azonban hirtelen előállt, adja ki az egész bérét, mert neki is szüksége van a pénzre. Pénze pedig Id Gulnak most nincs. Rossz volt az esztendő. A noker pedig most már nemcsak követelőzik, hanem fenyegetőzik is, hogy elmegy, és bepanaszolja a *kakimnak*, akkor pedig elveszik mindenét, még talán be is csukják. Szóljak hát a kormányzó szaibnak, csukja be a *nokert*, legalább akkor csendben lesz, és vele sem történhetik meg az a csúfság. Ezért a kis szívességért hajlandó volna engem akár egy évig is ingyen tanítani, s minthogy

írni és olvasni is tud, — hiszen molla — szívesen megtanít az írásra is, és majd együtt olvassuk a mogul költők verseit, meséit.

Annyi nehézség, akadály után végre hozzájutottam az első eleven mogul nyelvemesterhez, akinél szemmel láthatólag a legszerencsésebb esetben sem találhattam volna megfelelőbbet. Dehogyan is mertem volna neki mondani, hogy nem csukatom be a nokerjét. Becsukatom én, be én, csak maradjon. Titokban abban reménykedtem, hogy Id Gul nagy baját, adósságát majd csak sikerül valahogy másképp, békés úton is rendezni. Az ingyen tanítás ellen azonban tiltakoztam, ebbe viszont nagyobb ellenkezés nélkül bele is nyugodtam, s illő havibérben egyeztünk meg. És hogy az egészért előre ki nem fizettem, attól is csak Mojeddin figyelmeztetése tartott vissza, szerinte, ha soha többé az életben nem akarom viszontlátni Id Gult, akkor ez a legbiztosabb módszer. Id Gul viharos helyesléssel fogadta az ehelyett kieszelt másik megoldást is, hogy tudniillik nagy pénztelenségére való tekintettel, minden nap kiadom havibérének aznapra esedékes részét. Megállapodtunk abban is, hogy Id Gul nyelvemesterkedése alatt egyik rokonánál (most derültek ki a herati mogul rokonok!) fog lakni, mert a mindennapos kunduri oda-vissza való séta nemcsak hogy neki volna kissé fárasztó, de magam sem tudnék komoly munkát végezni, hiszen naponta alig pár órát tudna nálam időzni. Az örökös Heratban való tartózkodásba Id Gul sem tudott belenyugodni, odahaza jószágán kívül még fiatal felesége is várta. Ezen a bánatán is sikerült enyhítenem, mert megengedtem, hogy minden héten egyszer, a mohamedán ünnepen, pénteken hazamenjen Kundurba.

Elképzелhető, mekkora gyönyörúséggel írtam le az első mogul szavakat, és milyen áhítattal fogtam hozzá az első mogul nyelvű mese lejegyzéséhez. Id Gul szavát állta. Alig pirkadt, minden reggel megjelent nálam, s a rövid ebédidőt és az előírt imádságokhoz szükséges perceket leszámítva, késő estig nálam dolgozott.

Hövekedő izgalommal láttam, hogy ez a nép, amelyről

senki semmit nem tud, még Heratban sem, itt él körülöttünk szétszóródva, nehezen megközelíthető hegyekben, félreeső völgyekben. Vannak köztük tádzsik módra letelepedettek, földművelők és állattenyésztő nomádok. De leghíresebbek valamennyiök közt a Herat környéki szénégető mogulok. Vad hegyekben apáról fiúra hagyva a mesterséget, égetik a faszenet, és hordják szorgalmasan a herati bazárba az afgánoknak a tüzelőt. Még mielőtt szert tettem volna Id Gulra, mennyi ilyen szénégető nomáddal találkoztam a herati bazárban! A legtöbbször ugyanolyan csapánt viselt, mint Id Gul, s még a képe is olyan mongolos volt, mint az övé. Reménytelenül mogulok után futottam, s közben köztük jártam-keltem. Hogy történhetett ez meg? Erre mogul mollám adta meg a feleletet.

A mogulok egyre jobban felejtik az ősi nyelvet. Nem egy törzsük teljesen elirániasodott már s csak távoli, ködös hagyományként él bennük a mongol leszármazás tudata. Különbözik ugyanazt a nyelvet beszélik, mint a körülöttük lakó tadzsikok. Mongol nyelvész számára az ilyen törzsek-nél nincs többé kutatható. A többiek, akik még értik, beszélik az ősi idiómát, azok is valamennyien úgy tudják a tadzsikot, mintha anyanyelvük volna. Ezek a kétnyelvű mogulok a bazárok kereskedőivel, a tartományok hivatalos embereivel kizárólag ezen a nyelven érintkeznek. Pusztán beszédjük, kiejtésük alapján többé senki emberfia nem tudná megkülönböztetni őket a több perzsa-tádzsiktól. Azok, akik a nagyvárosok és falvak iráni lakóival érintkeznek, nem is igen figyelték többé mogul mivoltukat. Nem akarnak tőlük különbözni, haszon helyett ebből úgyszólván csak kárunk lenne.

Munka közben Id Gul figyelmeztetett, hogy a mogulok nem mind beszélnek úgy, mint ő és a kunduriak, hanem beszédjükben vidékek szerint kisebb-nagyobb eltérések vannak. Ezt könnyen elhittem neki, mert az a mogul nyelv-járás, amelyet már több, mint három hete tanulmányoztam, távolról sem volt azonos azzal az anyaggal, amelyet Leech és Ramstedt sovány közléséből ismertünk.

Gondosan feljegyeztem magamnak a sok kis mogul

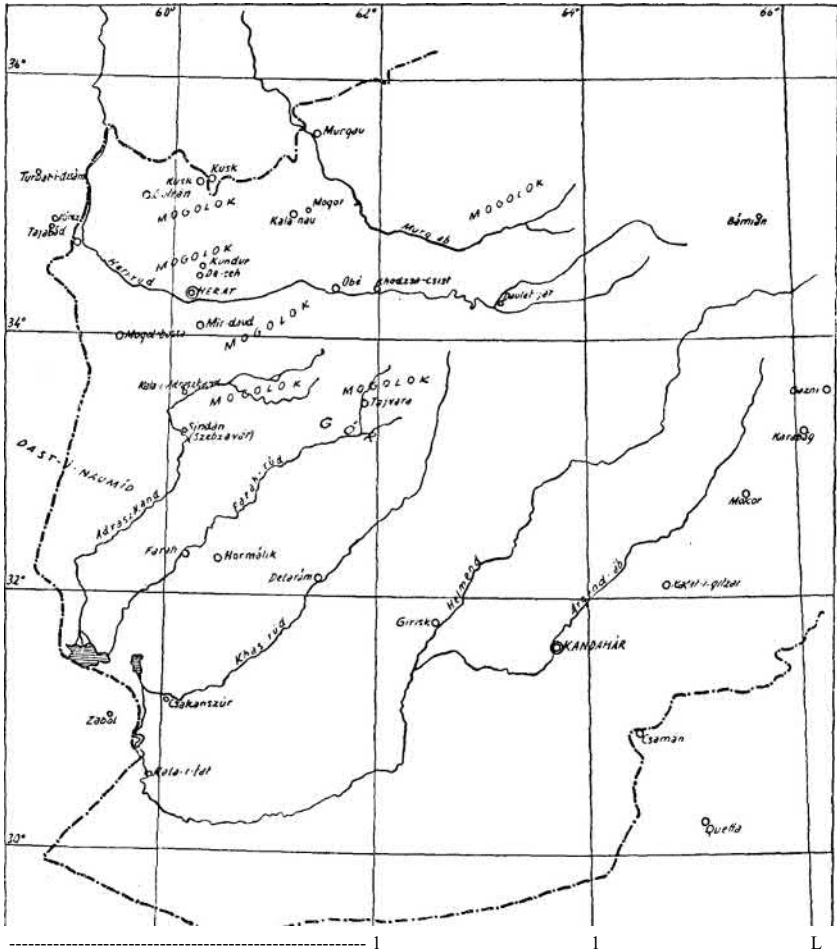
törzsnek a nevét, amelyeket Id Gul ismert, megjelöltem azt is, hogy melyek beszélnek még a régi nyelvet, és hogy melyik merrefelé lakik. Id Gul és a kunduri mogulok a Marda-törzshöz tartoznak. A Marda-törzsbelieknek más falvaik is vannak, bizonyos helyeken pedig vegyesen telepedtek le a tádzsikkal. Rövidesen sikerült megállapítani azt is, hogy a Herat környéki mogulok még egy nagy nyelv-járás-típust beszélnek, a *mangutot*; ezzel a mogul nyelv-járással közelebről csak később ismerkedtem meg.

Meglepő, hogy a moguloknak mily kevés a régi időkből való hagyományuk. A mohamedán vallás és az új környezet mintha mindent elfeledtetett volna velük. Még költészetükben, meséikben sem találtam semmi olyat, ami a régi hazából való lett volna. Csupa perzsa mesécskét, perzsa dalt mondott tollba Id Gul és valamennyi későbbi mogulom. Dzsingisz khán mongoljainak hősi tetteiről csak azoknak volt valamelyes halvány sejtelmük, akik ismerték az írást és a perzsa történetet, ilyen pedig egy-egy törzsben alig akadt egy-kettő.

Id Gul tudásával és munkájával nagyon meg voltam elégedve. Hamarosan hozzám szokott, gyorsan megtanulta, milyen tempóban kell mondania a meséit, hogy minden szavát pontosan lejegyezhessem, a nehezebb helyeknél magától adta meg a szükséges felvilágosításokat, s ha tösgökeres mogul szavakra akadt, ő lelkesedett a legjobban. Id Gul különben ama kevesek közé tartozott, — családjában nem is volt olyan új keletű az érdeklődés — akik szenvedélyes buzgalommal vetették magukat a mogulok nyelvére, történetére vonatkozó írások gyűjtésére. Mint molla, szorgalmasan tanította a kunduri mogul gyerekeket, s elszántan próbálta élesztgetni a fiatal lelkekben az érdeklődést a pusztulásra ítélt nyelv iránt. Egyik bátyja költő volt, s ha verseinek heve nem is ragadt magával, számomra mégis kinyilatkoztatás volt minden egyes sora, mert belőle egy írásban sohasem használt nyelvnek talán utolsó szavai beszéltek hozzám.

Egy ideig ment is minden a maga rendjén. Id Gul szorgalmas és pontos volt. Egy napon mégis búcsúszó nélkül

faképnél hagyott, az az átkozott noker-ügy, úgy látszik, kiújult. Minden kutatás, követküldés eredménytelen maradt, a mollának nyoma veszett. A Kundurba menesztett

A mogulok elhelyezkedése Afganisztánban.

újabb csendőr-örjárat is csak azzal tért vissza, amivel eddigi embereim: Id Gul nincs.

Csak hónapok múlva, mikor már ki tudja, hányadik nyelvmesteremmel dolgoztam, hozta meg a hírt az egyik mogul, hogy Id Gulnak csakugyan a nokerrel gyűlt meg

a baja, az fenyegetését beváltva valóban panaszt tett ellené a bakimnál, mire a derék molla feleségestül, gyerekestül búcsút mondott Kundurnak, elbujdosott. Egy időre a nomádokhoz csatlakozott, majd pedig a noker és a hákim szeme elől kellő távolban, Obéban telepedett le.

Tévedés volna azt hinni, hogy nagyszámú mogo] ismerőseim közül most már gyerekjáték volt újabb nyelvmestert választani. Mikor tetre került a sor, valamennyinek inába szállt a bátorsága. Jó, jó, Heratban nem lesz semmi baj, a kormányzó is tudja, hogy egyenes járatban tölti nálam az idejét, de mi lesz otthon, ahol ellenségei és a rosszakaratú tadzsikok bevádolják majd a hákimnál, hogy egy külföldi káfirral összeszúrte a levét, és ki tudja, milyen fontos hadititkokat árult el neki. Még mielőtt védekezhetne, becsukják. És még ha Heratból ki is szabadítyják, jó ideig ülhet a hűsön, ha ugyan közben el nem teszik láb alól.

De persze akadtak könnyelmű mogolok is, akik a leelkedő veszedelmeket semmibe vették, vagy talán abban bizakodtak, hogy távoli falujukban a kutya sem tudja, mit művelnek ők Heratban, jó fizetségért maguktól vállalkoztak a nyelvmesteri munkára. Sajnos, az elszánás vagy éppen a jóakarát nekem nem volt elegendő. Csak olyasvalakinek tudtam hasznát venni, aki a mogul nyelv ismeretén kívül még mesét is tudott mondani. Azt hihetné az ember, hogy ez aztán nem nagy kívánság, írni-olvasni nem tudó nomádok csak értenek a mesemondáshoz. Valóban, perzsák és afgánok között keresgélés nélkül is szinte százával botlik az ember az ilyenekbe. Mindegyikük született mesemondó és énekes. De a mogolok mintha megnémultak volna, a daltalan tájon maguk is elfeledtek dalolni. Egyikük-másikuk emlékezett csak valami régi, nagyon régi ének csonka rímére.

Mogolj aim töredelmesen megvallottak, hogy ők ezen a nyelven többé nem mesélnek, nem is énekelnek. Valóban igazuk lehetett, mert ha valamelyikük mégis neki-merészkedett, a kényszerű mesemondásnak, látszott rajta, hogy — fordít. Vergődve, izzadva, ügyetlenül botladoztak

a két nyelv rengetegében, míg végül menthetetlenül elnyelte őket valamilyen alattomos hínár.

De nem adtam fel a reményt, fáradhatatlanul kutattam újabb és újabb munkatársak után. És ha népmese-anyagom csak sovány erecskében csörgedezett is, a mogul nyelvjárások tarka változatosság a, az idegen elemektől ellepett mogul szókincs csodálatos gazdagsága bőven kárpótolt fáradságomért.

Persze fokozott mértékben kellett ügyelnem, hogy lelkes érdeklődésemet látva, lépre ne csaljanak ügyes kalandorok, mint az szinte minden nyelvész-kutatóval megesik. Kám is kivetette hálóját egy ilyen kiváló «nyelv-mester». Szolgálatkészen magától ajánlkozott, tud ő ritka szavakat, közmondásokat, meséket, csak győzzem leírni; szolgálatainak fejében azonban jó borsos bért kötött ki magának, örömmel fogadtam, mert hetven évesnek mondta magát, és csakugyan nem látszott már mai gyereknek. Nyelvi anyag gyűjtésénél nyelvésznek mindig az idősebbek a legbecesebb munkatársai. Itten, ahol a nyelv szinte napról-napra pusztul, az ember éppen az öregebbek régi, kipróbált tudásától várja a csodát; és főleg, hogy eddigi nyelv-mestereim között ilyen öreg még egy sem akadt. Megnyerő külsejű, őszhajú, nagyszakállú öreg volt Mahmut khán, az ajánlkozó. Keresztül-kasul magára kötözött történelmi szalagaival, tekintélyt parancsoló egyenes járásával inkább rablóvezérnek látszott, mint nyelv-mesternek. Valamikor arbáb, falusi bíró volt a közeli Szar-i-pul melletti Dzsegárebán. Szokásom szerint tőle is megkérdeztem, melyik törzsből való. Erre a kérdésre eddig minden mogul habozás nélkül, világosan felelt, az öreg azonban csökönyösen egyre azt hajtogatta, hogy ő — mogul. Nem elég az nekem? Lassan azonban derengeni kezdett benne, hogy itt, úgy látszik, kötelező valamilyen törzset vállalni, hát Isten neki, jól -van, ő is a marda törzshöz tartozik.

A munkát mindjárt megkezdtük, s álmélkodva füleltem, miféle különös, eddig sohasem hallott, sem mogulnak, sem perzsának nem hangzó szavakat tud Mahmut khán. De gyanút fogtam. Feljegyeztem, és félretettem a

ritka szavakat. Másnap aztán újra elővettem a gyanús kincseket. Valóban, helyes nyomon jártam, az öreg nem ismerte meg saját szavait, s helyettük más, még furcsább, még exotikusabb «mogol» szavakkal traktált. Most már tisztában voltam a manipulációval, de nem akartam megfosztani magamat még egy utolsó élvezettől. Halljunk csak valami mesét! Eddigi mogoljaim csak hosszas huzavona, rábeszélés után állottak a kötélnak, Mahmut khán viszont egy percig sem habozott. Szemrebbenés nélkül olyan sikerült halandzsát diktált perzsa és magagyártotta szavakból, hogy a végén nem tudtam, bosszankodjam-e, nevessek-e? Persze most már békében elbocsátottam az öreget, s megsemmisítettem három nap alatt gyűjtött különös anyagát. Csak hetek múlva derült ki, hogy a jó öreg Mahmut khánnak bizony soha semmi köze nem volt a mogulokhoz és hogy a vállalkozó szellemű afgán megfelelő pénzért még ezt a nem mindennapi fejtöréssel járó munkát is vállalta.

De az igazi mogulokkal is nagy fáradsággal ment a munka. A kecsegtető anyagi ellenszolgáltatás reményében sokan megpróbálkoztak ugyan a nyelvmesterkedéssel, de egy-két napi kísérletezés után egymásután adták fel a meddő küzdelmet s hagytak faképnél, rendszerint búcsúszó nélkül.

A legeredetibb valamennyiük között kétségtelenül a ferdeszemű Aszan volt. A decemberi térdig érő hóban valami ötven kilométert gyalogolt, hogy a hírből hallott jövedelmező foglalkozásra ő is jelentkezzék. Apró mogul szemei vidáman csillogtak, amikor a jó meleg szobában megkötötte az előnyös alkut, hát még mikor megtudta, hogy nem is kell dolgoznia, csak beszélnie, beszélnie. Legtöbb emberem napközben, a munka idején tartózkodott nálam, éjszakára a bazárban keresett szállást valamelyik rokonánál vagy ismerősénél. Azonban Aszan különös kegyképpen azt kérte, hogy éjszakára is itt maradhasson. Már ki is nézte magának a fekvőhelyét a pincében. Sikertörténet néhány heverő deszkát, gondosan egymás mellé illesztgette a lapokat, leborította az egészséget viharvert csapánjával, még egy nemezszőnyeget is adtam neki, s úgy berendezkedett, mintha sohse akarna elmenni tőlem.

Eleinte nem is volt baj, buzgólkodott Aszan, s még a napi munka elvégzése után is besomfordált szobámba, a földre telepedve tovább traktált a mogulok életéről szóló meséivel. De persze perzsául. A mogul meséknél még nem tartottunk. Mielőtt ebhez a munkához fogtam volna, valamennyi emberemmel átvettem egy bizonyos szóanyagot, hogy lássam, melyek a fontosabb szókinszbeli és kiejtésben mutatkozó eltérések. Csak azután fogtam szövegek gyűjtéséhez. Aszan az előkészítő részben fáradhatatlannak, kiadhatatlannak, és ami a legfontosabb, megbízhatónak bizonyult. Még a kis példamondatokat is csakúgy ontotta magából. De amikor szövegekre, s dalokra került a sor, mintha kicserélték volna. Nem bírt egy épkezláb mondatot kinyögni, s ha valamelyik rövid mesécskéjében négy-öt személy szerepelt, lakonikus rövidséggel mindegyiket «ő»-nek titulálta. Törhettem a fejemet, miféle ő vert meg, vagy magasztalt egy másik rejtélyes o-t. De Aszan is érezte, hogy itt alighanem baj van a kréta körül. Egy este aztán előállt, hogy nem maradt semmi ennivalója, elmegy a bazárba, de mindjárt jön. Jákub türelmetlenül várt, lesett a kapuban, de Aszan nem jött. Csak most derült ki, hogy Aszan hazára szolgáltnak már napok óta panaszkodott, mennyire fárasztja a mesemondás, és hogy ha ez így megy tovább, akkor a *holla haráb mise*, megzúpul a feje. Úgy látszik, ettől való félelmében inkább otthagya jól jövedelmező állását, sőt bére egy részét is, s nekivágott a havas útnak, Sábit felé. Jákub egész este siránkozott, mi lesz azzal a szerencsétlen emberrel, az elhagyatott, hosszú, havas úton, megeszik a farkasok. Inkább hagyta volna megzúpulni a fejét.

A sok humorosan vidám, olykor bosszantó kísérletezés után, végre megint megfelelő emberre bukkantam. Itt lakott a közelben, alig pár kilométerre Herattól, Belend-i-Mogolánban. Vagy hat éve költözött csak a faluba, amikor már nagyon ráunhatott a kemény nomád életre, amelyet *mangut* nemzetségével együtt Herattól délkeletre a Karucsajárasban gyerekkora óta folytatott. Molla Szarvarnak hívták, buzgó mohamedán volt (legalább is kifelé) csakúgy,

mint a többi mogul testvére, azonban a mollasághoz édeskeveset konyított. A Koránról sem tudott többet, mint hogy az valami szent könyv, s ha véletlenül összeakadt volna a kabuli molla bíróval, még a köteles imádságok elmondása körül is alighanem súlyos bajai támadtak volna. Mikor először lépett a szobámba, szeme vérben forgott, rémülten pislogott egyszerre kétfelé, és értelmetlen szavakat motyogott a bajuszába. Jákub aggódva húzott félre, és úgy súgta a fülembe:

— Szaib, ezzel ne kezdjél, hisz ez *dévána*, örült.

Jákub ijedelme ezúttal alaptalan volt. A *dévána* Molla Szarvar alighogy egy kicsit megnyugodott, mindjárt értelmes ember lett, s kiderült, hogy nincsen annak ég-világon semmi baja, csak a félszemére kancsal. Csodálatos egykedvűségével, háboríthatatlan nyugalomával, szenttelen arcával, amelyet a legtréfásabb helyzetben is változatlanul meg tudott őrizni, számtalan vidám percet szerzett nekem. Monoton hangon, hadarva beszélt. Jó idő kellett hozzá, míg megszoktam, de később már észre sem vettem ezt a fogyatékoságát. Felvette a legrongyosabb ruháját, legócskább kausát, s úgy jött jelentkezni. Mikor megkérdeztem, hogyha nem molla, akkor mégis miért biggyeszti neve elé ezt a címet, a világ legtermészetesebb hangján tromfolt le. Csak, tekintély okából, hiszen itt mindenkinek van valamilyen címe, ami nem dukál neki, és mindjárt feltette a költői kérdést is, hogy akkor miért használja minden második afgán a khán címet? Ebbe persze bele kellett nyugodnom.

Molla Szarvar hamarosan beletanult új mesterségébe. Nem is annyira szerénységből, mint inkább gyakorlati megfontolásból nem hivalkodott ismerősei előtt tanítói, nyelvmesteri szerepével, ellenkezőleg, nem győzte hangoztatni, hogy ő csak egyszerű noker, és szolgálai munkát végez a külföldi szaibnak. Becsületesen ellátta munkáját, de a maga dolgairól sem feledkezett meg. Közös megegyezéssel állapítottuk meg a bérét, de ha hó esett, fagyott, vagy hidegebb szél fújt, minden alkalommal az aznapi óra, hidegre stb. való hivatkozással stájgerolni próbált. Leg-

rongyosabb gúnyáit is csak akkor szedte magára, araikor hozzám jött. Ha a bazárban volt dolga, sokkal rendesebben, majdnem kifogástalanul öltözködött, akár csak a többi afgán. Ezt is szándékosan tette. Ügy látszik, arra várt, hogy magamtól észreveszem a leckét. Mikor azonban látta, hogy ezen a téren nem sok tanulékonytságot várhat tőlem, maga segített rávezetni a dologra. Az első kínálkozó alkalommal végigmutatott rongyain s némi megrovással a hangjában oktatólag megjegyezte, mégsem való, hogy egy külföldi száibnak a nokerje ilyen rongyosan járjon.

Arra is szinte minden héten figyelmeztetett, mennyi veszedelemnek is teszi ki magát azzal, hogy engem a mogul nyelvre tanít, őt is majd kémnek és árulónak fogják tartani, becsukják és talán majd el is emésztik, éppúgy mint azokat, akik meggondolatlanul idegenekkel szóbaálltak. Voltak elrettentő példái is. Régen, van annak már ötven vagy száz éve is, két mogul egy *uruszihoz* (orosz) szegődött be szolgának, s gazdájukat szintén a mogul nyelvre tanították. Mikor visszajöttek Afganisztánba, kitudódott a dolog, még Heratban elfogták őket, megkínozták, becsukták, végül is Kabulba küldték, és ott mind a kettőt felakasztották. Ezt a történetet a többi mogoltól hallotta, de hallottam később magam is. A nevek már nem emlékeztek, de figyelembe véve a keleti emberek sajátságosan rossz időérzékét, lehetetlen volt arra nem gondolnom, hogy talán Ramstedt két mogul járól szolt ez a rémtörténet.

Molla Szarvar őszinteségében nem volt okom kételkedni. Bátorságáért kivételesen nem akart anyagi előnyöket kicsikarni, csak félt, halálisan félt, mint eddig valamennyi mogul munkatársam. Újabb meg újabb meséinek az volt a célja, hogy ne csak általánosságban, de személy szerint is emlékezzem meg róla a kormányzónál, nehogy mégis baja legyen. Hiába nyugtattam meg őt újra meg újra, odahaza Belend-i-Mogolánban, a családi kupaktanács képzeletében a veszedelmek minden este kísértetiesen megdagadtak. Valósággal felragyogott az arca, amikor a bazárban megtudta, hogy a kormányzó és a sógora kétszer, háromszor is meglátogatott lakásomon, de öröme és nyu-

galma akkor sem lett végleges. Kendben van minden, amíg én itt vagyok, de mi lesz vele, ha elutazom Afganisztánból, nem lesz, aki megvédje, azt tehetnek vele majd, amit akarnak. Végül is csak úgy sikerült a munka zavartalanságát biztosítanom, hogy szereztem neki egy pecsétes hivatalos írást, amely kellően tanúsította ártatlanságát és igaz útját. A világ minden kincséért nem vált volna meg ettől a fontos okmánytól, és mielőtt napi munkájába kezdett volna, mindig előhúzta, megnézte előttem a gondosan összehajtogatott papírlapot, ott van-e még a zsebében, ahová tegnap tette.

A mesemondás különben neki is gyenge oldala volt. Ha csak tehetett, kibújt alóla, s legszívesebben mogul szótáramat gyarapította, vagy pedig szólásokkal, apró kis mondatokkal boldogított. Ezekben a példamondatokban különben benne volt egész élete, filozófiája. Persze most is a legkomolyabb hangon, gondolkodás nélkül bugyogtak elő belőle a legfurcsább példák.

Az egyik mogul mesében előfordult a kormány szó, felvettem tehát mogul szójegyzékembe ezt is, s amikor pontos értelmezésére egy példamondatot kértem tőle, komoran ezt hadarta:

— A kormány ingyen dolgoztatja, megveri az embereket, és elszedi a pénzüket.

Példamondatai közül ez még csak az ártatlanabbak közé tartozott, s amikor most utólag átnézem az Afganisztánban gyűjtött mogul feljegyzéseimet, mosolyogva gondolok vissza a derék jó Molla Szarvarra.

Február közepe felé jártunk, amikor egy reggel feldúlt arccal rontott be hozzám Molla Szarvar, a szokottnál jóval korábban, és magával hozta öccsét is. Rettentően fel volt indulva, és nem kis fáradságomba került, míg végre sikerült kivennem belőle, mi is a baj. Kiderült, hogy afgán szomszédjával, akivel pedig eddig igen nagy barátságban állhatott, mert a szomszéd leölt birkája és az ő ottani vendégeskedése még példamondataimba is belekerült, valami rejtelmes okból összezőrdült. A nézeteltérésnek verekedés lett a vége, ennek során a szomszéd Molla Szarvart nemcsak alaposan megkobozta, hanem a nyílt falu előtt árulónak

és kémnek is bélyegezte. A dolog nem maradt még ennyiben sem, a szomszéd a hákimhoz futott és ott ugyanezekkel a bűnökkel megvádolta őt. Ma reggelre a hákim már be idézte az «árulót». Kétségbeesett mogolom és még jobban megriadt öccse tőlem kért most már segítséget.

A hazaárulási vádból, amely a nekem adott mogol leckéből kerekedett ki, közbenjárásomra nagyobb baj nem lett, a verekedésért fizetendő bírságra azonban ráment Molla Szarvar pénze, amelyet épen az előző napon kapott tőlem egy pár új ajándék-kausra.

VIII.

Turkománok és özbegek.

A mogolokkal szerzett tapasztalataim után, főleg pedig a perzsa nyelv rejtelseibe való mélyebb behatolás után, nagyobb érdeklődéssel fordultam szomszédaim és a herati bazár nyüzsgő népe felé.

Kint laktam a város szélén, a szomszédok életéből nagyon sokat nem tapasztalhattam, de az a kevés is eléggé érdekes volt.

A házat magát, melyben laktam, tulajdonosától, egy gazdag, régebben igen befolyásos herati kereskedőtől bérelte a herati kormányzóság. A bérlő és a bérbeadó közt, sajnos, nem uralkodott a legrózsásabb egyetértés. Már a kialakított házbérrel is elégedetlen volt a házigazda, de mint kiderült, még ezt sem kapta meg. Egy ideig csend volt, korábban már említett lakótársam, a mérnök feleségével együtt Kabulba utazott, hogy a kormányzóval támadt konfliktusát tisztázza. Egy szép napon azonban engem is felfedezett a gazda. Az udvaron egyre gyakrabban rendezett hangos monológokat, és azt követelte, hogy a lakbéremet ne a kormányzóságnak, hanem neki fizessem. Hivatalos helyen pedig nyomatékosan figyelmeztettek, hogy ezt még véletlenül se tegyem meg, a zavargó öreget teketória nélkül dobassam ki az udvarról,

Azonban az öregnek nem lehetett olyan könnyen túljárni az eszén. Ha már neki nincs haszna az én ottlakásomból, akkor legalább a kormányzóságnak se legyen. Ő ugyan fel nem mondhat nekem, de azért még van mód rá, hogy célját elérje. Majd kiutál.

A telekhez a régi várfal parcellázásakor jutott a kormány ajándékaéppen. A vele járó kötelezettség az volt, hogy a falat elhordatja s helyére házat épít. A telek egy részén az építkezést meg is kezdte, de oly csigalassúsággal haladt a munka, hogy a tartományi kormányzóság már nem bírta kivárni, mikor szánja rá magát az ablak, ajtó és tető nélkül hónapok óta elhagyatottan álló épület befejezésére. Az újonnan szerződötett német mérnök számára lakásról kellett gondoskodni, s egyetlen lehetséges megoldásként ezt a még megépítendő házat bérelték ki tulajdonosától. Minthogy a házigazda a ház körüli viták miatt a befejezésnél megmakacsolta magát, kénytelenek voltak saját költségükön befejeztetni a félbehagyott épületet. Emiatt persze egyideig nem fizették neki a bért.

A tulajdonos amúgy is megbánta előzetes megállapodását, mert maga szeretett volna háremével az új házba költözni. Minthogy ez egyelőre lehetetlen volt, közvetlen szomszédságunkban újabb építkezéshez fogott. Az építő munka persze kezdettől fogva a mi udvarunkon keresztül folyt. Most azonban, hogy a tulajdonos szemében szálla lettem, újabb átcsoportosításokat rendelt el. Az építkezéshez szükséges vályogot eddig az udvar túlsó, elhagyatott végében készítette valami tíz-tizenöt munkás. Utasítására ezek most mindenestül az ablakom alá költöztek. Ebédelni, imádkozni ezentúl csak az én szememláltára volt szabad. A teherhordó szamarak déli pihenőjüket hangos iázással, szintén az én kedvemért, ajtóm és ablakom alatt végezték. Ám a gazda nem tartozott a könnyen megelégedő emberek közé. Sebtiben hozatott négy zsák cementet. Az egészet az ablakom alá szóratta, neki állított három embert, hogy a szürke port hatalmas cséphadarókkal látástól vakulásig puhítsák. Ez már nemcsak zaj volt, de az ablakok is táncoltak, repedeztek. A keleti fifikával kieszelt kellemetlen-

kedésre keleti módszerrel válaszoltam: nemcsak hogy nem panaszkodtam, de úgy tettem, mint aki hálás is ezért a kis szórakoztatásért. A különös gyönyörűségtől azonban váratlanul megszabadultam. Leesett az első decemberi hó, munkások, teherhordó szamarak eltűntek, csend lett az udvaron, az építkezés abbamaradt. Téli hidegben, fagyban, hóban nem építkeznek az afgán, megvárja, míg beköszöntének újra a barátságos tavaszi napok.

Ez volt a leendő, új, hátsó szomszéd.

Jobbról senki sem lakott, csak pusztá kertek, telkek húzódtak, egészen az országútig. Erről az oldalról eredetileg magas agyagkerítés védett bennünket a hivatlan látogatók és az okvetetlenkedő kíváncsiak ellen. Minthogy a kerítés közvetlen közelében egy bővizű tócsa terpeszkedett, amelyet állandóan táplált az egyik *dzsui*, az agyagkerítésnek ebbe a részébe beleágyazták a házépítésnél megmaradt téglákat is, nehogy a nedves talaj miatt mindjárt beomoljon. De éppen ez volt a vesztünk. Élesszemű afgánok csakhamar felfedezték a haszontalan agyagkerítésben az értékes építőanyagot. Fáradtságot és éjszakai nyugalmaikat nem kímélve, kitartó szorgoskodás után titokban elhordták csaknem az egész kerítést. A szorgalmas téglahordók maguk is jól jártak, de meg azoknak az igazhívő testvéreiknek is sikeresen egyengették az útját, akik éjszakánként előírásos lámpa nélkül vagy éppen tilos kézivillanylámpával szerettek észrevétlen látogatásokat tenni. Még kapaszkodniuk sem kellett nagyon, a megmaradt romokon kényelmesen átléphetek.

A betörő-idény beálltával meg is kezdődtek a látogatások. Eleinte megelégedtek az építkezésnél talált ásókkal, lapátokkal, később egyikük már szemet vetett a mérnök lezárt elsőemeleti lakására is. Feszítővassal próbálta a belülről különben előrelátóan beszögezett ablakot kinyitni, de buzgólkodásában váratlanul megzavarta hűséges házörzőm, a Sejtán, mire az okvetetlenkedő zajtól némileg elkedvetlenedve mégis jobbnak látta sietve kerekét oldani.

Balról lakott Memet Ádzsiz. Szintén új, de földszintes házát falak, torlaszok és örökké zárt kapu megközelítke-

tétlen rejtélyességgel őrizte minden kíváncsi szem elől. Olyan volt ez a ház, mint egy feje búbjától cipője orráig lepelbe borított afgán asszony, semmi sem látszott belőle. A titokzatos szomszédságból esténként, néha éjnek idején velőtrázó női sikoltozások szűrődtek át hozzám. Hiába voltak oly magasak Memet Ádzsiz falai, Jákub oldalát fúrta a kíváncsiság, kit is nyúznak odaát és hát afgán módon mégis rájött a dolog rejtélyére.

Memet Ádzsiz élve igazhívót megillető jogával, s kelően meg is unva a régi feleségét, újabb, egészen fiatal asszonyt hozott a házhoz. A vallás megengedheti az új feleséget, azt azonban már nem tilthatja meg, hogy ez rosszul ne essék a réginek. Memet Ádzsiz első, nyugalombahelyezett neje sem tudott beletörődni a dologba, hiába volt ez náluk évszázados asszonysors. De persze mit sem segített többé a sírás és méltatlankodás. A jeleneteknek egyelőre saját férji hatáskörében maga Memet Ádzsiz vetett véget a házi fenytéknek itten szokásos és bevált módszereivel. Mikor pedig ez sem vezetett célra, egy sötét éjszakán valamilyen ürüggyel kicsalta az elégedetlen asszonyt az udvarra, s ott *dzsín* képében úgy elpáholta a szerencsétlent, hogy az még igazi dzsintől sem kaphatta volna jobban meg a magáét.

Memet Ádzsiz házán túl szomorú szomszédok következtek végig az egész utcason. Az ő kapujuk örökké tárva-nyitva maradt, nem is volt mit féltetniök, minden vagyonukat, gazdagságukat magukon hordták.

Turkománok voltak. Még nem vetették le régi nomád gúnyájukat, asszonyaik sem viseltek fátyolt, fejükön még ott volt a régi, szinte királynői dísz. Némán jöttek-mentek, csak gyerekeik futkároztak, játszadoztak gondtalanul, tarka csüggőkkel-függőkkel teleaggatott kis ruháikban. Odaát, túl a határon, gazdag emberekként éltek, tevéik, juhnyájak és nomád gazdaságuk nyugodt birtokában nem is gondolták, hogy ez valaha másként is lehet, míg aztán egy szép napon arra ébredtek, hogy mindenüket elszedték, s mint politikailag megbízhatatlan számkivetettek mehettek, amerre két szemük látott. Az afgán kormány megnyitotta

(Dr. Ibbi Hükmet jétü.)

Hazardzsát, Bészüt-törzs. Hazara asszonyok szőnyeget szőnek.

Mir Daud karavánszerája.

Pihenő Farah közelében. Háttérben az egyik előkelő afgán útítárs.

Girisk. A Helمند folyó déli partján.

Szebzavár (Sindán). Afgán útítársak s szélén a nászvározó feketeturbános soffőr.

(Dr. Wuck felv.)

Kenyérsütő katonák.

Girisk. Átkelés a Helmeden. Balra az épülő híd pillérei.

kapuját a földönfutók előtt, s Heratba is jutott belőlük vagy százhusz család. Egy részüket itt telepítették le a város szélén az új házakban. A sátorélethez szokott nomádok eleinte bizony furcsán érezték magukat a kőfalak között, s nagynehezen szoktak bele az új környezetbe. De akkor is csak úgy, hogy a kő- és agyagházból előbb valóságos sátrat csináltak. Az ablakot, ajtót leszedték, nagy szegénységükben talán el is tüzelték. A szoba közepén a földön újra felállították a tűzhelyet, úgy mint otthon a sátorban, s a népes nagy család, a sok asszony, férfinép és a rengeteg gyerek ugyanúgy helyezte el szegényes vackát, mint azelőtt régen a füves Turkesztán jurtái alatt.

Hihetetlen szegénységben tengették napjaikat turkómán szomszédaim. Ezek a büszke nomádok mindig harcias, független életmód után áhítoztak, s nem vegyültek, még csak közelébe sem jöttek a műveltebb, letelepedett perzsához, tádzsikhoz, nem úgy mint más török testvéreik, a szártok és özbegek. Az ő számukra mindvégig idegen maradt az iráni műveltség, és nem vágyakoztak még az íze után sem. Most, mikor földönfutóvá válva, mégis középük kényeszeredtek, riadtan, gyökértelenül álltak közöttük, még a nyelvüket sem értették. Ez még csak megnehezítette a sorsukat. Eleinte ugyan gondoskodtak róluk, szereztek nekik munkát, de amikor aztán kikoptak az első alkalmi kenyérkeresetből, már magukra voltak utalva, s tehetetlenül ödöngtek a bazár sokadalmában. Kényszerű némaságukban, elesettségükben a többi herati török volt végső bizodalomuk. Így jutottak nagynéha egy-egy végelgyengülésben kimúlt lóhoz, s ha a sors különösen kegyes volt hozzájuk, néhanapján még egy eleven birkával is megajándékozta őket. Egyszeriben vidámság költözött a kősátorba, a férfiakban feltámadt a nomád gazda, sűrögve serénykedtek. A becses zsákmányt kivitték az árokpartra, megölték, szakavatott kézzel megnyúzták, feldarabolták, a többit már az asszony nép végezte el. Az elkészített finom étel pillanatok alatt tűnt el a sok éhes szájból, estére pedig már csak a kiterített, száradó birkabőr hirdette a ritka lakoma emlékét.

És még az a perzsa nyelv is olyan hihetetlenül nehéz volt, Qgy hosszú esztendő alatt is alig egy-két szót tudtak magukévá tenni. Nomád botfűlűk nem tudott, nem akart hozzászokni az új nyelv zenéjéhez, igaz, hogy legjobban még nyomorúságukban is csak maguk közt érezték jól magukat.

A megbízhatatlan turkománok első raját újabbak követték.

Egy kora novemberi napon moguljaimmal bajlódva a bazárba kellett mennem. A Csárszu közelében hatalmas tömeg nyomakodott, ember ember hátán szorongott, mindenki furakodott, ágaskodott, hogy a ritka látni- és hallani-valót valahogy el ne szalassza. A tömeg közepén egy tizenhat év körüli turkomán legényke siránkozott, a könnyektől eleinte alig tudott szóhoz jutni. Közben egyre tornyosodtak az ajándék kenyérlepiények, amelyeket a meghatott muzulmánok szívük megtáruló jóságában odaraktak az éhes teremtés mellé. De az hozzá sem tudott nyúlni a rég látott ételhez, s hol szipogva, sírásba csukló hangon, hol gyűlöletbe csapva beszélte, mint lövöldöztek rejtekhelyükre bévé ve magukat az üldöző katonákra, mint maradt ott holtan az apja, nagyobbik bátyja, és mint jutott ide bujdosva, menekülve, étlen, szomjan. Bánatának, fájdalmának elbeszélésére már kevés lett a beszéd. Kopott kis dombrájába belevágva hangos énekszóval, gyűlöletben égő szemmel kezdett panaszkodni. Némán hallgatták az idegen nyelvet, a furcsa melódiát, a különös dalból csak egy-egy szó jutott el az értelmükig: *urúthiat* (orosz), *muszurmán* (muzulmán), *turhmen* (turkomán)... A többit a kis énekes könnyes, lázas szeme pótolta. Még vége sem volt a dalnak, már versengtek, ki vegye pártfogásába a kis hontalan árvát.

A túlsó oldal nomád törökjei közül pedig egyre jöttek a menekültek. A turkománok mellett megjelentek a nagydarab, nehézmozgású kazakok. Még az ő kemény, igénytelen életük is megnehezedett, ők sem értették a perzsa nyelvet, őrájuk is a herati turkománok sorsa várt.

Valahogy megsejtették a herati idegen furcsa kedvetelését. Napok hosszat ólálkodtak a házam körül turkomá-

nok és kazakok, nagy bátortalanságukban szólni sem mertek, de titkon azt remélték, hátha közülök is felfogadok valakit, hiszen énekelni, mesélni ők olyan sokat tudnának.

Es én valóban nagy kínokat állottam ki, hiszen azért jöttem Afganisztánba, hogy az eddig csak felületesen, vagy egyáltalában nem ismert mongol és török nyelvjárásokat kutassam. Még keresve sem találhattam volna hálásabb, érdekesebb anyagot a kazaknál és a turkománál. Különösen a turkomán csábított. Ez a harcias, nagy török nép, amely három ország területén szétszórva él, Oroszországban, Észak-Afganisztánban és Észak-Perzsiában, etnikailag és nyelvileg a törökségnek abba az ágába tartozik, amelybe a magyar őstörténet hihedt úzai is. És a nyelvükről a mai napig alig tudunk valamit, még mindig néhány kezdetleges, sovány anyagot tartalmazó régi orosz feljegyzésre vagyunk utalva.

Hosszas töprengés után mégis erőt vettem magamon. Afganisztáni időm oly rövid, a tervbevett program oly nagy, hogy azt csak a legnagyobb munkával tudom elvégezni. Mellékvágányokra tehát nem szabad térni, mert ha a kazakok, turkománok nyelvéről keveset tudunk is, az a kevés mégis valami. Az Afganisztánban lakó törökök és mongolok nyelvi és nyelvjárási megoszlása a tudomány előtt viszont teljesen ismeretlen. Tehát mégegyszer szigorúan megfogalmaztam magamban tennivalóimat: csak olyan törökökkel szabad foglalkoznom, akik régen, már évszázadok óta laknak Afganisztán földjén. A moguloknál ilyen megszorításra nem volt szükség. Lelkiismeretes nyomozás után most már világosan állt előttem, hogy ez a nyelv nem húzódik át sem Perzsiába, sem Indiába, amint azt régebben egyesek gondolták.

Az afganisztáni törökök iránt különben már Heratban kezdtem érdeklődni. Mogol nyelvtanulmányaim sokszor nagy tempóban, gazdag eredménnyel haladtak, olykor azonban kátyúba jutottak, mert vagy a kifogástalanul működő nyelvmester szökött meg, vagy pedig azok, akik helyébe jelentkeztek — néha tömegesen — a szükséges munkára alkalmatlanoknak bizonyultak. Ez az idő szinte

magától kínálkozott arra, hogy szétnézzenek a környékbeli törökök között. És valóban, errefelé is vannak nagyon régi török telepek. Normális viszonyok között, kedvező időben, még mindig Herat felől lehet legjobban megközelíteni Majménét. Ez az orosz határ közelében fekvő város valószínűleg középpontja az egész vidéket elárasztó özbekeknek.

Az özbek Közép-Ázsia legjelentősebb, legműveltebb török néprétege. Az ő városuk, Szamarkand, Khíva és Bokhara. Valamikor nagy volt politikai hatalmuk, s még az újabb időkben is sokat beszéltettek magukról: a khívai és bokharai özbek khánság szívós ellenállásán sokáig tört meg az orosz hódító terjeszkedés. Legnagyobb részük ma is Oroszországban, az ú. n. Uzbekisztánban lakik. Azonban a politikai határ itt sem jelent nyelvhatárt, az özbek nyelv azon túl is mélyen benyomul Afganisztánba. A valamikor oly harcias özbekek lassanként megbarátkoztak a letelepedéssel, rákaptak a földművelésre és közülük kerültek ki Közép-Ázsia leghíresebb kereskedői. Ez utóbbiak különösen békés természetűek, s mint már foglalkozásuk is magával hozta, ők jutottak valamennyiök közül legközelebb az iráni műveltséghez. Persze hamarosan megtanulták a perzsa nyelvet is, az özbekek közül elsősorban ezeket nevezik szórtaknak.

Ha valakit a török népek törzsi rendje, kialakulásának módja érdekel, az itt az özbekéknél különösen tanulságos anyagot talál. Így pl. mindenekelőtt világos példán igazolódik be az, amit már régóta sejtünk: a török törzsi szövetség a legtöbbször heterogén elemekből tevődik össze. Az özbek név csak politikai fogalom, s a legkülönbözőbb török törzseket takarja. A nyelvészeti kutatások is igazolják ezt a megállapítást. Özbek nyelv voltaképpen nincs, csak számos kis török nyelvjárás; köztük a különbség sokszor igen lényeges, és mai megfigyeléseink szerint legalább három nagy csoport közt oszlanak meg. Az afganisztáni özbek nyelvjárások kutatásának ebből a szempontból is nagy a jelentősége.

Az utolsó évtizedek nagy felfordulásában a bokharai özbekékből szépszámmal jutott Heratba is. Afganisztán

felé irányuló áramlásuk még ma is tart. Ezek a menekültek korántsem oly elesettek, élehetlenek, mint turkomán vagy kazak testvéreik. Rövid kísérletezés után csakhamar felismerték a lehetőségeket és kitartó szorgalommal, munkával csakhamar gyökeret vertek. Alig egy-két évi tevékenykedés után olyan anyagi helyzetbe jutottak, hogy még a bennszülöttek irigykedését is kihívták maguk ellen.

A közönséges napszám oly olcsó Afganisztánban, hogy abból még a legszerényebb igények mellett sem lehet megélni. Az olyan menekültek, akiknek sem mesterségük, sem kereskedéshez szükséges pénzük nem volt, valóban nehéz helyzetbe kerültek. De még a legszegényebb özbegek is tudtak segíteni magukon. Rájöttek, hogy a gyapjúmosásért többet fizetnek, mint amennyit egy kisebb afgán tisztviselő kap a munkájáért. Valamennyi szegény özbeg elment gyapjút mosni. Ezt a foglalkozást Heratban annyira monopolizálták, e mellett oly gyorsan és ügyesen végezték, hogy a bennszülött afgánokat valósággal kiszorították erről a helyről. És a legtöbbjük addig ügyeskedett, míg csak egy kis dukánt nem nyitott magának. Ízlésükkel, mozgékony-ságukkal itt is veszedelmes vetélytársaknak bizonyultak.

Heratban megérkezésemkor még nem volt olyan borbély-dukán, amely, akár keleti mértékkel is, megfelelt volna bizonyos tisztasági kívánalmaknak. A szűk kis elhanyagolt lyukak a bazár legbarátságatlanabb helyei közé tartoztak, ahová még a legszegényebb perzsa is irtózott volna belépni. Kezdetleges felszerelésük, szennyes rongyaik pedig eleve elriasztották azokat, akiknek a higiéniáról valamelyes fogalmaik voltak. Számukra a tükör, a szék és a tiszta fehérnemű felesleges fényűzésszámba ment.

Egy szép napon feltűnt egy bokharai özbeg. Egy szál ruhában menekült odaátról, akár csak a turkománok. Otthon gazdag kereskedő volt, s legfeljebb magát borotválta. Alig hogy Heratba ért, körülnézett, mindjárt látta, mit kell tennie: borbélyüzletet nyitott. Az elhanyagolt kis dukánt fokozatosan tisztította, csinosította; üveges, függönyös ajtót rakatott a füstös, kopott fészkerkapu helyére és a takaros kis üzletbe maga állt be hajat vágni és borot-

válni. Alig telt el néhány hónap, az afgán borbélyok csak azon vették észre magukat, hogy mindig üres a dukánjuk, az özbegnél meg annyian vannak, hogy inasai és segédei sem győzik már a munkát. De volt ennek a konkurrenciának valami üdvös hatása is. A többi nemtörődöm, piszkos borbély felbuzdulva az özbek sikerén, most már maga is igyekezett az új dukánt jól-rosszul lemásolni, titkait ellesni.

Az özbek borbély különben nagyon szomorú ember volt. Hiába sikerült neki minden a magaválasztotta új hazában, idegenül érezte magát, és rettenetes emlékei ellenére is mindig haza vágyott a kis bokharai faluba, ahol valamikor gazdag volt, s ahol szerettei és rokonai máig élnek. De a menekült özbegek a régmúlt időkről, a közös emlékekről csak összebújva, maguk közt mertek beszélni. Kifelé a múltat megtagadták. Oroszul mindnyájan jól tudtak, de ha valaki ezen a nyelven szólt hozzájuk, csak némán néztek, s ha valami bizalmuk még maradt a nagy hitetlenségben, akkor is legfeljebb perzsaül válaszolgattak a kérdésekre, mert mit szólnak az afgánok, ha megtudják, hogy ők mindig oroszul beszélnek . . .

A herati özbegek között nagy számmal éltek olyanok is, akik a majmenei és a közeli özbek telepekről származtak ide. Ezek persze már régen akklimatizálódtak a környezethez, de még mindig mozgékonyabbak, vállalkozóbbak voltak mint az afgánok. Engem most csak ők érdekeltek. Látszólag mi sem volt könnyebb, mint valakit kiválasztani közülük a magam számára. De csak látszólag, mert mint az özbek borbély is mondta, a rendes embernek megvan a munkája, akinek pedig nincs dolga, az haszontalan, és avval én sem megyek sokra.

A haszontalanok között mégis sikerült találnom egy nagyon is nekem való embert, Csuli Bajt. Csuli Baj Majmenében látta meg a napvilágot, s nemzetsége, a Kúhi törzs, évszázadok óta ott él a városban és a környező falvakban. ő maga is sokáig ott tevékenykedett, míg egyszer aztán megszállta a szerencsepróbálás ördöge (ki tudja, miért?), otthagya házát, feleségét, három gyermekét, s átkelt a másik oldalra. Egyideig, úgy látszik, jól ment a sora, de

hogy, hogy nem, őt is elérte a végzet, s ha nem is politikai nézetei miatt, szűk lett neki Bokhara.

Az új feleséggel, néhány atyafiával megjelent ismét az ősi földön, de Maj ménével még mindig nem tudott kibékülni, s inkább Heratban ütötte fel tanyáját. Ott lakott kinn a város szélén, a minaretek szomszédságában. Persze, hogy nem volt nála most jobb mohamedán egész Heratban! Egész idejét azzal töltötte, hogy imádkozott, arra azonban mindig gondosan ügyelt, hogy ilyenkor minél többen lássák. Hangos kegyeskedése mellett, ami ideje még maradt, azt a bazárban sétálta el, minden egyes ismerős dukánba beült, és napszámba szidta azokat az istentelen káfirokat, meg az oroszokat. Hogy semmittevással töltötte volna a napjait, azt mégsem állíthatta senki, mert esténként a dús program után mindig talált magának ismerősöket és barátokat — amint azt előttem különben minden alkalommal külön nyomatékosan hangsúlyozta, mohamedán barátokat, akikkel házában összeült, akarom mondani egy szőnyegre kuporodott, s a nap-nap mellett megújuló kártyacsatákban napi tevékenykedésére feltette a koronát.

Csuli Baj nem hiába volt nagy kártyás, csodamód ismerte az ördögös lapok járását. Nem is termett ott többé fű, ahol ő kártyázni kezdett. Lenyerte vendégeinek még a sárvárját is. De bármilyen kitűnő szakember is volt Csuli Baj a maga mesterségében, egyszer őt is elérte a végzet, s összehozta egy még nála is nagyobb matadorral, ez aztán valósággal két vállra terítette. A többi özbek ekkor szörnyen megneheztelt rá, mert nemcsak hogy elnyerték tőle a keserves kártya-munkával megkuporgatott kis tőkét, hanem a nagy csapás miatt elvesztve fejét, a legtöbbet Ígérőnek hirtelenében eladta a lányát is, s az érte kapott, itt hatalmas összeget jelentő 12,000 afgáninak (kb. 7,500 P.), egyetlen éjszaka szintén a nyakára hágott.

Ez bizony akkora könnyelműség volt, hogy nemcsak honfitársai nem tudták megbocsátani, de még az afgánok is rosszalólag csóválták fejüket. Hogyne, hiszen az itteniek szemében nincs az életnek nagyobb, jelentősebb eseménye, mint az asszonyvásár. A legszegényebb apa is úgy vigyáz

leánygyermekére, mint valami drága vagyontárgyra. Mikor a rengeteg bajon, egymást érő betegségeken átevicckélve végre felcseperedik egy ilyen leánypalánta, valóban pénzt ér, sok pénzt. A házasság megkötése külső formáiban közönséges adás-vétel.

A házasulandó nemcsak hogy nem kap hozományt, de drága pénzen kénytelen megvásárolni az apjától jövendőbelijét, akit maga nem is láthat, legfeljebb nővérei és az anyja. Azok tudnak felvilágosítással szolgálni csak, hogy a kiválasztott megéri-e az érte kért pénzt, nem púpos-e vagy sánta. Ha pedig véletlenül még szép is az eladó leányzó, akkor van ám csak magas ára! A többnejűség miatt nagy a nőínség, s a feleségvásárlás mindenkor igen nagy anyagi gond a nőülendőnek. Az a szegény legény, aki családjá támogatására nem számíthat, asszonyról még álmodni sem mer. A mi fülünknek persze kissé szokatlan, amikor valamelyik afgán azzal dicsekszik, hogy: eladtam a lányomat, és ennyit meg ennyit kaptam érte. Vagy amikor a tolmács hűségesen beszámol, hogy megnősült, és mennyit fizetett az asszonyért.

A különös szokást eltörölni nem lehet, a mai viszonyok közt ez valóságos gazdasági megrázkódtatást jelentene. A kormány kénytelen tehát megelégedni azzal, hogy a dolgot szépíti, ahogy tudja: az asszonyért fizetett összeg nem vételár, hanem biztosíték válás vagy a férj halála esetére. Persze ez csak üres beszéd. Az apa a kapott pénzt kénye-kedve szerint fordítja a maga céljaira, s ha történetesen csakugyan elhalálozik a férj, akkor újra áruba bocsátja a lányt az apa, vagy a törzs.

Hogy mennyire megingathatatlan ez a szokás, s hogy vele szemben mennyire tehetetlen maga a kormányzat is, azt a legjobban bizonyítja ez a közelmúltban történt eset.

Egy ifjú, jóképű afgán diplomata európai útján szerzett magának feleséget. Persze ezúttal nemhogy nem fizetett semmit, de még ő kapott hozományt. A kötelesség nemsokára visszazólította Kabulba a diplomatát, az ifjú pár itt élt tovább zavartalan egyetértésben, mikor váratlanul meghalt a férj. Az asszony vissza akart térni hazájába, a férj

Családja azonban hallani sem akart a dologról, hanem ősi szokás szerint megfelelő árért tovább szándékozott adni az özvegyet. Követségek és hatóságok tehetetlenül állottak a merev törzsi szokással szemben, és a reménytelen helyzetből az európai asszony csak úgy tudott szabadulni, hogy a követség, persze közvetítők útján, túligérte a legmagasabb ajánlatot is, és — megvásárolta magának.

Afgán apának tehát féléletre szóló jóüzlet a lánya férjhez adása, Eis Csuli Baj életének még e fontos pillanatát is kártyán elkönnyelműsködté! Igényei persze most már megszerényedtek. Más képességet hirtelen nem tudván magában felfedezni, megelégedett azzal is, hogy majd *áspaz*, szakács lesz. Szakácsi szakértelmét saját bőrömön nem mertem volna kipróbálni, de azt hiszem más is aligha, hiszen Csuli Baj eddig csak a maga számára áspazkodott. Új szakértelmével különösen nehéz volt boldogulnia itt, ahol mindenki érezte magát legalább annyira áspaznak, mint ő.

Pár heti elméleti szakácskodás után mégis jobbnak látta, hogy a bizonytalan kimenetelű foglalkozás helyett inkább valami teás-dukánt nyisson a bazárban. Persze ehhez is szükséges volt valamelyes pénz, és a megint kártyával keresett garasok csak nehezen akartak gyűlni.

Tehát kapóra jött neki, hogy éppen mesemondó özbeget kerestem. Magam is szívesen megpróbálkoztam új emberrel az egy-két napig dolgozó majmeneiek után.

Csuli Baj felfüggesztve teás-dukánja megnyitását, be is szegődött hozzám. Koppant méltósággal viselkedett, mikor első nap megjelent nálam. Bozontos fehér szakállával, impozáns turbánjával, szép tiszta ujjas özbeget csapanjával valóban más benyomást tett az emberre, mint az ütött-kopott, rongyos mogolok. Mindjárt az első alkalommal sietve azt is megmagyarázta, hogy nevében a *Baj*, körülbelül annyit jelent mint nálunk az *úr*, és az özbegek között csak előkelő, gazdag emberek viselhetik.

A tekintélyére annyi gonddal örködő Csuli Baj-jal csakhamar megbarátkoztam, s rövid egy-két napi munka után azt is láttam, hogy jobb mesemondót még álmomban sem kívánhattam volna magamnak. Igaz, az özbegeknek gazdag

népi irodalmuk van, nem úgy, mint a moguloknak. Meséiket nemcsak a gyerekeknek tartogatják, maguk is élnek velük. Az özbek szereti a dalt meg az éneket. A rövid kis szerelmi dalocskáik mellett népi hagyományuk nagy gondal őríz számos hősi eposzt is. Hivatásos mesemondóik és igriceik vannak. Énekmondóik nemcsak a bazároknak, lakzikon, ünnepeken gyönyörködtetik az összegyűlték szívét-lelkét, de művészetükkel saját maguknak is gondatlan megélhetést és közmegebecsülést tudnak biztosítani.

Csuli Baj nem tartozott a hivatásos mese- és énekmondók közé, tudásával és mesemondó készségével mégis valósággal elkápráztatott. Kora reggel kezdtük meg minden nap a munkát, s késő estig mesélt egyfolytában, szakadatlanul. Alig hagyott időt arra, hogy délben egyem valamit. És látszott rajta, hogy nem kenyérért, kényszerből beszél, hanem a maga gyönyörűségére. A szerint szomorkodott vagy örvendezett, ahogy a mese kívánta, nemcsak elmondta, de valósággal el is játszotta azt, amit a mese diktált. Eleinte félénken még meg-megkockáztattam egy-két kérdést, ha valamit nem értettem, vagy nem hallottam jól, Csuli Baj azonban megsértve, szigorúan leintett, ne zavarjam a mesét. Később magam is beláttam, hogy valóságos szentségtörés a mesemondás művészen kiszámított menetét, hullámzó ritmusát okvetetlenkedő kérdésekkel zavarni.

Elsőnek egy hősiéposzszerű mesét, ú. n. *dasztánt*, mondott. Megállás és gondolkodás nélkül ömlött szájából a mese, egész falura való szereplővel, a végén már annyian voltak, hogy külön papírra kellett felírom a neveket, hogy el tudjak köztük igazodni. Azonban Csuli Baj sose zavarodott össze, feje és emberei mindig a helyén voltak. Az írni-olvasni nem tudó mesemondó helyenként valósággal megrészegetett saját szavaitól, és hangosan rikkantott, jelezve, hogy ennél a résznél a majmenei bazárban mindig tombol a hallgatóság, zúg minden hangszer és ömlik a pénz az énekesek felé. Csuli Baj első dasztánja két hétig tartott, s a leírt özbek szöveg magában megtöltené egy vaskos kötetet.

Mikor a végére értünk, megkérdezte, hogy a hat másik

dasztán közül, amelyet ismer, melyikbe fogjon. Sajnos, nekem nem sok két hetem volt, s a látóhatáron már újabb mogolok mutatkoztak, megkértem hát, inkább rövid mesékkal szórakoztasson. Ezúttal sem csalódtam benne. Kis meséivel is négy álló hétig traktált. Az apró történeteket igen szellemesen, fordulatosán mesélte el, csak az bántott, hogy egyre borsosabb históriák következtek. Végre is, hogy a veszedelmes irányból kizökkentsem, állatmeséket kértem. De nem gondolhattam ki a népi irodalomnak olyan fajtáját, melyből Csuli Bajnak ne lett volna egész arzenálja. Csuli Baj özbec meséi bizonyára nemcsak engem gyönyörködtettek, de a török nyelv kutatói és a népmesék kedvelői is érdeklődéssel fogják lapozgatni, amikor egyéb özbec szövegeimmel és szótárommal együtt kiadása majd elkészül.

IX.

Jákub, a hazára szolgál.

Ha nyugati ember Keleten valahol megtelepedik, akár azért, hogy kereskedjék (már ahol ezt megtűrik), akár pedig azért, hogy ott hivatalos minőségben ténykedjék, rögtön látja, ha nem látná, a többiek nem mulasztják el figyelmeztetni rá, hogy első kötelessége kisebb-nagyobb szolgálhadról gondoskodni. Keleten szolgák nélkül élni egyszerűen lehetetlen. Nemcsak azért, mert az utánjárás apró-cseprő, keleti lassúsággal elintézhető dolgaiban egész idejét elrabolná, hanem, mert mindez a tekintély rovására menne. A tekintély, már mint a hatalmon és gazdagságon, vagy annak látszatán nyugvó tekintély, minden sikerre vagy eredményre számotartó európai ember keleti életének első feltétele.

Maguk a keleti előkelők és gazdagok felelősek ezért a különös szokásért, a nyugatiak mítsem változtathattak rajta, kénytelen-kelletlen követték a nemes példát. Különösen Távol-Keleten és Indiában ölt veszedelmes méreteket a tekintélyt védeni, ápolni hivatott szolgasereg tartása.

Perzsiában, főleg pedig Afganisztánban már jóval szerényebb keretek közt mozog a szokás, igaz, hogy maga az ország is jóval szegényebb,

De régebben azért még Kabulban is megkívánták, hogy legalább két-három szolgáló lebzseljen a ház körül, még akkor is, hogyha a munka elvégzésére egy is utig elégendő lett volna. Mindez a múlt idők zenéje, és a szolgálószemélyzet száma itt most már csak az avatatlanokat tudja megtéveszteni. A bennfentesek tisztában vannak azzal, hogy Afganisztánban a diplomáciai kar tagjain kívül csak azok az idegenek tartózkodhatnak, akik a kormány szolgálatában állnak. Ezeknél viszont többé már nem arra kíváncsiak a minden hájjal megkent afgánok, hogy hány szolgáljuk van, hanem hogy — hány font a havi fizetésük. Szemükben persze az a nagyobb úr, aki több fontot mondhat havonta a magáénak. Kabulban tehát a szerelők sokkal tekintélyesebbek, mint a mérnökök, mert ők havonként ötven angol fontot kapnak, míg azok csak negyvenet.

Akár törődik az ember a furcsa keleti előítéletekkel, akár nem, ha egyszer utazásra adja a fejét, bizony kénytelen magával vinni legalább egy-két szolgálót. Mert Keleten az utazás valóban nehéz sor. Igazán kényelemben utazni itt csak az angolok és amerikaiak tudnak. Nemcsak a tekintélyt jelentő szolgálókat viszik magukkal, hanem egy egész úti-holmi tábor is, mert gondjuk van rá, hogy a legsivatagibb környezetben se hiányozzék megszokott fekvőhelyük, ezüst evőeszközük vagy éppenséggel ötórás teájuk.

Szerény anyagi erőim eleve visszatartottak a túlzott tekintélykifejtéstől, de nem is nagyon sajnáltam, mert hamar rájöttem, hogy ennek is megvan az előnye: nem gátolja az embert kutatói munkájában, a bennszülöttekkel való közvetlen, hamisítatlan érintkezésében a maga anyagi előnyeit féltő szolgálóereg. Afganisztánban sem volt egy szakács-mindenesnél több szolgálóm soha. Az is csak akkor, amikor valahol hosszabb időre megtelepedtem, vagy pl. mikor Herat környékén a mogulok közt kisebb-nagyobb kirándulásokat tettem. Úton azonban, ahol ló, öszvér vagy tevekaraván helyett afgán lórin közlekedhettem, meg-

elégedtem azzal, hogy az utazás tartamára az útitársak közül fogadtam fel valakit a legszükségesebb teendők elvégzésére.

Heratba érve is első gondjaim közé tartozott a szolgálkérés. Mojeddin, a tolmács kezdettől fogva úgy buzgókodott körülöttem, hogy nem szavam, de még gondolatom sem maradhatott titokban előtte. Szolgára, szakácsra van szükségem? Csak szóljak neki. Ajánlhat is mindjárt egy kitűnő embert, különbet még otthon sem találnék. Egész véletlenül kiderült, hogy a kitűnő ember is — rokona. Mert nem volt olyan munka, vállalkozás, amelynek elvégzésére Mojeddin a közelébe sodródó európaiak számára ne mindig a saját kiterjedt, díszes rokonságában lelte volna meg a legmegfelelőbb egyént. Tejre volt szükségem? Majd küld az ő egyik rokona. Küldött is, méregdrágán, valami megtisztíthatatlan, szennyes lötytyöt.

Megjelent a melegen ajánlott kiváló szakács. Még mindig az a fekete turbán gyászoskodott a fején, amelyben régi gazdájánál, a villanygyári munkálatokon dolgozó német szerelőnél tevékenykedett, az pedig már jó esztendeje Kabulba költözött. A gyászos fejfedőnek története volt. Turbánja fehér vásznát minden valamirevaló afgán időről-időre kimossa. A jeles rokonnak azonban nem volt szíve idejét ilyen haszontalanságra fecsérelni, inkább behúzódott egy meleg kuckóba, és aludt naphosszat. Minthogy pedig turbánja lelógó szárát felváltva használta zsebkendőnek és tányértörlő ruhának, az hol tapadt, ragadt a szutyoktól, hol pedig kemény lett, mint a szárított tökhaj. De akár így volt, akár úgy, mindig beláthatatlan légy-raj felhőzött utána. A szaib végül is megunta a mindennapos dorgálást, és ráripakodott, hogy reggelre most már vagy kimossa a légyfogóját, vagy pusztul a háztól. De a jeles szakács most sem hagyott túljárni az eszén, hanem rögtön elment a bazárba, feketére festette a turbánt, és másnap gyászoló fejjel jelent meg a hüledező német előtt. Főzőművészetéről is legendák keringtek Heratban. Semmi kedvem sem volt hát magamra szabadítani ezt az embert.

4 feketeturbános rokon helyett a német mérnök

korábbi szolgáját, Jákubot, a hazarát fogadtam fel, bárhogy is méltatlankodott, ellenkezett Mojeddin.

A hazarak siíták, a szunnita afgánok már csak ezért sem nagyon szívlelik őket, a vallási ellentéteket meg még csak jobban elmérgesítették azok a kisebb-nagyobb lázadások, felkelések, amelyekkel egyes hazára törzsek időről-időre kellemetlenkedtek az afgán uralomnak. Persze Mojeddin előttem inkább Jákub személyén talált kivetni valót, hogy: nem tud főzni, nem becsületes és — piszkos. Főzni csakugyan nem tudott Jákub, de ha túlzott igényeim lettek volna, akkor mindvégig hasztalan keresgélhettem volna Heratban. Becsületességéhez azonban szó sem férhetett. A hazára szolgák e téren általában sokkal jobb hírnek örvendenek, mint afgán kollegáik. Mint később tapasztaltam, Jákub maga volt a megtettesült becsületesség és hűség. Ha véletlenül rászántam magamat, s valamit személyesen vásároltam a bazárban, tövéről-hegyére kifaggatott, hol és mennyiért vettem, fogta és visszavitte a vásárolt portékát, s feleannyiért másikat hozott helyette. Az adott körülmények között még a tisztasága ellen sem lehetett súlyos kifogásom, főleg mikor láttam, mennyi buzgalommal és tanulékonyással igyekszik betölteni új tisztét.

Jákub alig lehetett több húsz évesnél; hogy pontosan mennyi, arra maga sem tudott feleletet adni, mint a legtöbb afgán. Az apjától sem hallott soha mást, mint hogy a nagy kolerajárvány idején született. Az útkaparó napszamosok közül került az európaiak alkalmi szolgálatába. Másoknál is megbecsülhette magát, mert már európai ruhában, cipőben járt és csak munkaközben vedlett vissza afgánná, ekkor herati szokás szerint kihúzta ingét a nadrágjára. Kissé mackósán mozgott, de nagy serénységében mindig talált valami munkát, keze egy percre meg nem állt. Mikor napi főtevékenységének, a főzésnek nekifogott, gondosan kezet mosott, turbánját letette, hogy a munkában ne zavarja, s ő már a világért sem nézte volna konyharuhának a sok mosástól egészen megfakult zöld vászondarabot.

Fiatalos arcát himlőszerű nagy sebhelyek borították.

Igen restelte ezeket az alig behegedt foltokat, riadtan nézegette magát a tükörben, mikor azt látta, senki sem látja. Jákub múltó nagy betegsége a *szalek* volt, ahogyan másként hívják, az aleppói vagy bagdadi kiütés. Egész közelkeletnek egyiptomi csapása a szalek. Okát máig sem sikerült kellően felderíteni, egyesek szerint a víz, mások véleménye szerint a sok fertőzött légy terjeszti a bajt. Előbb gennyes seb keletkezik a fertőzés helyén, rendszerint a fedetlen testrészeken, az arcon vagy a kézen. Lassanként leszárad a seb, helyén olyanféle nyomok maradnak vissza mint a himlőnél, csak terjedelmesebbek. Sajátságos, mennyire általános ez a betegség: Perzsiában jóformán alig láttam férfit vagy nőt, akinek ne csúfította volna szalek az arcát.

Jákubnak szépen felvitte Isten a dolgát, de mindig bánatosan lógatta a fejét, bármennyire sikerült is neki minden, amibe belefogott. Éjjel-nappal szorongva gondolt a falujabeli mollára, aki koponyacsontjaiból világosan megjósolta neki, hogy az életben sohasem lesz szerencsés. Kisebb-nagyobb balesetek érték persze őt is, mint minden más emberfiát, ilyenkor fejét lehorgaszta ismételve, hogy a molla előre megmondta.

Már javában szakácskodott nálam, mikor egy reggel nagy kavarodás támadt az udvaron. A bazárból beszabadult hozzánk egy veszett kóbor kutya, egyenest Sej tannak tartott. A hatalmas állat idegen kutyát máskor még a közelében sem tűrt, most ösztönszerűen hátrált, hallani sem akart az egyébkor elkerülhetetlen marakodásról, és csak nehéz mancsával próbálta ellökdösni magától a lábán állni már alig tudó veszett állatot, amint az újra meg újra megkísérelte, hogy a közelébe férközzék. Jákub éppen faaprítással szorgoskodott az udvaron, hirtelen felkapta a fűrészt, és a szorongatott Sejtán segítségére sietett. De bármint is ügyeskedett, a veszett kutya, mielőtt még leüthette volna, belekapott a lábába. Aggódva vizsgálgattam a harapás nyomát, hiszen orvosi segítségről nem is álmodhattunk. Szerencsére sem nyílt seb, sem karcolás nem látszott, sőt, úgy látszik, még csupasz lábához sem tudott hozzáférni a dög. Jákub megint a mollát emlegette, pedig a balszerencse

itt is inkább csak a fogát vicsorította rá, mert később sem történt semmi baja.

A herati klíma különben bőségesen gondoskodott arról, hogy Jákub a molláról és jóslatáról egyhamar meg ne feledkezzék. Veszett kutyán kívül bővében voltunk skorpiónak, tarantellának és kígyónak is, nem beszélve kisebb kellemetlenségekről, mint a darazsak és vadméhek inváziója. És Jákubot csakugyan mindenütt elérte a végzet.

Elment meglátogatni a nővérét, akit apja itt adott el Heratban; egy különben nem túlságosan gazdag afgán volt a férje. Amint Jákub belépett a füstös és kormos kis sötét szobába, megállt az ajtónál és nagy kényelmesen nekitámaszkodott a falnak. És mivel már a molla is megmondta, hogy ebben az életben sosem lesz szerencséje, — most is egy kövér skorpióra tapasztotta tenyerét. Hiába volt a fürgeség, később a jajgatás, az undok állat már megcsípte. Napokig hevert keserves kínok közt, hatalmasra felpuffadt tenyérrel, segíteni most se tudtam rajta, skorpiócsípés ellen nem volt patikaszerem. Mint később bevalotta, annyira szenvedett, hogy elhívatta a mollát, az el is végezte a szokásos ráolvasást és bekente valamivel a csípés helyét. Néhány nap múlva Jákub kiheverte a betegséget s kissé fanyar képpel megint elfoglalta birodalmát a fazekak és tányérok között. A fiatalság itt is legkülönb ír minden bajra, egy hét múlva már el is felejtette az egész kalandot.

Heratban a skorpió nem tartozik a ritka állatok közé, s szinte alig találni házat, ahol néhány jól megtermett példány ne rejtőznék. E kellemetlen háziállatnak egész sereg fajtája van. Kevésbé veszedelmesek a kisebb méretű szürkés és zöldes színűek, a nagy fekete skorpiók csípése azonban még az edzett afgánokra is halálos. Eleinte azt hittem, hogy új, többé-kevésbé ápolt házban biztonságban érezhetem magam ellenük. Annál kellemetlenebb volt a meglepetésem, amikor Rumeau emlékezetes látogatásakor Jákub sasszeme feldezte, hogy a falon egyenesen a vendég felé tart a veszedelmes állatka. Szerencsére tanakodás és habozás nélkül azonmód agyonnyomta. A skorpió

különben a heratiak hite szerint nem támad ok nélkül, csak végső szükségben, védekezésüképen lép fel ellenségesen.

De nem így a tarantella vagy ugrópók!

Ez valósággal vadászik az emberre, messziről észreveszi már, s hatalmas, repülésszerű ugrásokkal közeledik feléje. Védekezni ellene igen nehéz, csaknem lehetetlen. Olyan gyors, hogy mire a megtámadott észbekap, rendszerint már késő. A tarantella csípése még a bennszülöttekre is majdnem mindig halálos, pedig ők a mérges csípek ellen valósággal meg vannak edzve.

A rengeteg kígyótól a városokban nem igen kell tartani, mert legszívesebben a romok közt, kövek alatt tanyáznak, itt aztán alaposan meg kell gondolni, hová lép vagy ül az ember.

Jákub szolgálai és szakács-szerepében kifogástalanul megállta a helyét, nem volt okom megbánni, hogy rá esett a választásom. Amikor felfogadtam, örömmel vettem tudomásul, hogy előreláthatólag nemcsak megfelelő szolgálára teszek szert benne, hanem hogy olyan törzshöz is tartozik, amelynek a nyelve engem különösképpen érdekel.

Afganisztáni mogul kutatóutam előkészítése közben pontosan utána jártam annak, hogy mit is mondanak az eddigi utazók és kutatók az itteni mogul vagy mogulgyanus törzsek nyelvéről. Mindjárt kezdetben megakadtam a hazaráknál. Az eddigi értesítések meglehetősen ellentmondók voltak, csak az az egy látszott bizonyosnak, hogy a hazarák valamelyik mongol hódítás során kerültek Afganisztán földjére.

Perzsiába érkeztemkor nem minden meglepetés nélkül azt láttam, hogy bármilyen törzsbeli hazarával hozott is össze a véletlen, bármennyire jellegzetesen mongol is volt az arca legtöbbszörének, valamennyien perzsául beszéltek. A perzsák meg, akikét megkérdeztem, azon bizonykodtak, hogy a hazarák perzsa beszéde még az afgán tadzsikok nyelvénél is tisztább és régiesebb.

Nem volt vigasztalóbb az sem, amit Heratban hallottam. Itt is egyöntetűen mindenki azt ismételte, hogy a hazarák valamennyien perzsául beszélnek, más nyelvet

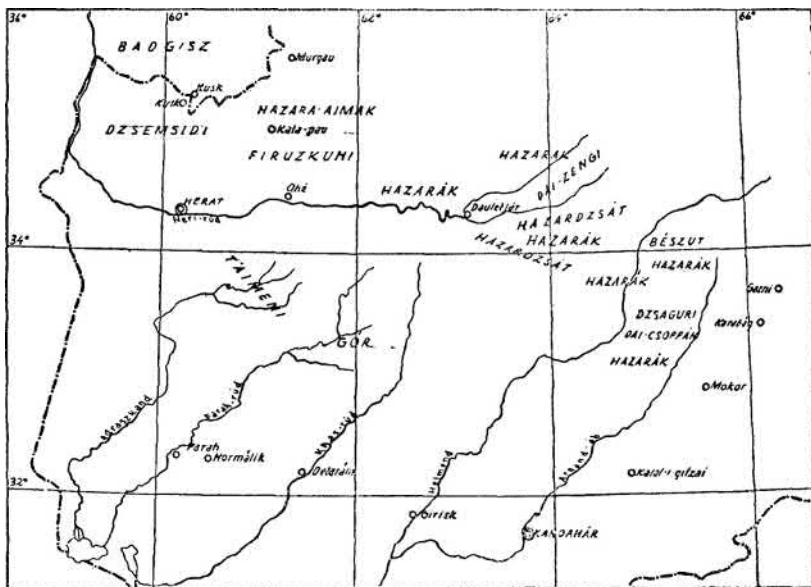
nem is tudnak. Ebbe kénytelen-kelletlen bele is nyugodtam, egyedüli törekvésem most már csak az volt, bogy értesítéseket gyűjtsék törzsi megoszlásukról, s arról, bogy merrefelé is laknak. Ezen a téren maga Jákub is megbecsülhetetlen forrásnak bizonyult, az ő adatait kiegészíteni és ellenőrizni sem volt valami nebéz vállalkozás, Herat tele volt a legkülönbözőbb vidékekről és törzsekből származó bazar ákkal.

Valamennyien tudták, s mondogatták, Hogy őseik Emir Timurral (Timur Lénkkel) meg Báburrall, a Nagy Mogullal, jöttek Afganisztán földjére. Egyesek még Dzsingisz kbán nevéről is hallottak, de e tudományuknak persze nem valami régidőkből megőrzött hagyomány volt az alapja, hanem az, hogy a mongolok iráni történetéről szóló perzsa történelmi munkákat szorgalmasan forgatták írástudóik. Sajátosságos, ennek ellenére sem vállalták, hogy bármi közük is volna magukhoz az afganisztáni mogolokhoz. Határozott állásfoglalásukat csak azzal a lekicsinyléssel, megvetéssel lehetett magyarázni, amelyet minden hazára és afgán érzett a kezdetleges életmódot folytató, hihetetlenül szegény mogolok iránt.

A hazarák Afganisztán legjelentősebb népelemei közé tartoznak. Számuk a legpesszimistább becslések szerint is több százezerre tehető, de vannak, akik szerint a milliót is meghaladják. Annyi bizonyos, hogy nincs Afganisztánnak egyetlen városa, valamirevaló nagyobb faluja, ahol ne élénének hazarák, sőt még a határokon túlra is bőven jutott belőlük; különösen nagy tömegekben vándoroltak ki Perzsiába és Indiába. Valamikor kisebb területen, zárt törzsi határok között éltek, csak a vallási és politikai üldöztetések nyomása alatt indult meg szétszóródásuk.

Egyrészüik ma is a régi törzsi hazában él: a Górnévű tartomány északkeleti részétől a Hindukus nyugati lejtőjéig, Bámian vidékéig félköralakban húzódó hatalmas sávon, az ú. n. Hazardzsátban. A Hazardzsát — Górral együtt — Afganisztánnak földrajzilag jóformán ismeretlen területei közé tartozik. A Hazardzsátot hozzáférhetetlen hegyek barikádozzák körül. Nehezen megközelíthető hegyeik közé

maguk az afgánok sem igen merik betenni a lábukat, főleg régebben féltek, legfeljebb akkor merészkedtek idáig, ha erre valamilyen politikai szükségesség szorította rá őket, de erős katonai fedezet nélkül még így sem lépték át a vidék határát. A gyűlölködés kölcsönös. Nemcsak az afgánok nem tudnak kibékülni a siita vallású, afgán főség ellen örökösen berzenkedő hazarákkal, de hazarának sem tanácsos meg gondolatlanul bemerészkednie szintiszta afgán faluba.

Hazarák és ajmakok.

Számos törzsük közül Jákub a magáét, a Dajzengit ismerte a legjobban. Otthon csak a szomszédos Dajcsoppán, Dajkundi, Dajmirdat, Dajpulat törzsről hallott még egyet-mást, a többiekről már csak akkor értesült, amikor később elkerült Heratba. A hazaráknak az előbbieken kívül még egész sereg híres nagy nemzetségük van, hogy csak a legismertebbeket említsük: Orakzaj, Bészut, Dzságuri. Ez utóbbi törzsek a régi Hazardzsát szűk határait szétfeszítették, és egymás szomszédságában sorakozó településeikkel lassanként valósággal megszállták a Herat—Kabul közti

utat, az Afgán Turkesztán déli részét. Tovább, a Kabulból Gaznin keresztül Kandahárig húzódó sávon újabban még az afgán törzsek közé is befurakodtak.

A hazarát külsőleg ma már alig lehet megkülönböztetni az afganisztáni tádzsiktól vagy magától az afgántól. Falvaikban, bent a Hazardzsát mélyén még valamennyire élnek a régi szokások és az ősi hagyományok. Sajnos, ott is egyre sorvadnak. Jákub is sajnálkozva emlegette, hogy a falujában már csak a legöregebbek viselik a jellegzetes prémes-kalpagot és a díszes hazára ünneplőt, a fiatalok teljesen rákaptak a Heratból, Kabulból beszivárgó új divatra. Az öreg szokások becsülete is kezd megkopni.

A hallottak és látottak után nagy szomorúsággal bár, de letettem arról, hogy a hazarák nyelvével foglalkozzam. Csakugyan perzsául beszéltek valamennyien, ha kissé különösen ferdítettek is el minden szót. A vak véletlen vezetett rá, hogy mégis megváltoztassam első elhatározásomat, s firtatni kezdjem az elperzsásodott hazára nyelvet.

Egy alkalommal ráspolyra volt szükségem, szóltam Jákubnak, hozzon a bazárból egy *szuánt*. Ahhoz már hozzászoktam, hogy a Perzsiában használt perzsa szavakat itt nem mindig értették, azonban a ráspolyt Heratban is mindenki ezen a néven ismerte. Nagy volt hát a csodálkozásom, amikor Jákub értelmetlen arccal bámult rám, s csak hosszas magyarázkodás után kapiskálta, hogy miről is van szó. Dadogva védekezett, mint mindig, mikor «falusias» beszédén rajtacsípték, csak az vigasztalta valamennyire, hogy nekem úgylis bogaram minden beszéd-furcsaság. Restelkedve vallotta meg, hogy az átkozott szerszámot ő bizony *haurei* néven ismeri, úgy, mint a többi hazára otthon a falujában. Kissé furcsállottam, hogy mongolul nevezték el a hazarák a ráspolyt, különösebb jelentőséget azonban nem tulajdonítottam a dolognak, hiszen minden nyelvész tudja, hogy a mongolokkal való érintkezéseik során a perzsák is, még inkább az afganisztáni tadzsikok, egész csomó szót vettek át a nomád hódítók nyelvéből. De persze most már figyelni kezdtem. Csodálkozásom nőttön-nőtt, kérdezősködésekre újabb meg újabb mongol szavak

kerültek elő. A végén meglepetéssel láttam, hogy a tiszta perzsának mondott hazára nyelvben tömegével élnek mongol elemek, mégpedig nemcsak az ú. n. műveltségyszavak, állatok, növények nevei, hanem a legkezdetlegesebb fogalmak és testrészek elnevezései is.

Ez pedig valóságos nyelvészeti rejtély. Közfelfogás szerint, ha valamelyik nép nyelvet cserél, — ez esetben tehát amikor a hazára a régi mongol nyelv helyett a perzsára tért át — akkor az átvett nyelvben nyoma sem marad a régi anyanyelvnek. És itt mégis az ellenkezője történt. Gyorsan próbát tettem, nehogy félrevezettessem magamat egyetlen törzsnek, a Dajzenginek esetleges mongolos jellegétől; kutatni kezdtem a többi hazára törzs nyelvét is. De a megvizsgált öt-hat egyéb törzs egybehangzóan vallott: közös mongolos sajátságokról van szó.

Hirtelenében még arra is gondoltam, nem térek el a régi felfogástól, és úgy magyarázom a hazarák mongol szavait, hogy azok nem is az ő elfelejtett anyanyelvükből kerültek mostani perzsa beszédjükbe, hanem hogy az a perzsa nyelv, melyet átvettek, már akkor tele volt zsúfolva a mai mongol szavakkal, amikor ők még nem is ismerték, következésképpen nekik maguknak semmi közük sincs az egész dologhoz. Bármennyire is tetszetősnek látszott ez a magyarázat, eleve el kellett vetni, mert ha csakugyan ez volna a helyes megoldás, akkor ugyanazokat a mongol elemeket meg kellene találnunk az afganisztáni tadzsikok beszédjében is. Erről pedig szó sincs. Érdekes különben, hogy a hazarákéhoz hasonló esetet máshol is találunk így pl. a ma törökül beszélő karataj-mordvinok valamikor finnugorok voltak, s máig megőrizték régi mordvin nyelvük számos szavát testrészek, ruhadarabok, stb. neveiben.

A herati ráspoly tehát rávezetett a hazára nyelv mongol eredetének rejtélyére, és hozzásegített a sokat vitatott nyelvcserekre vonatkozólag egy nagyjelentőségű, nyugtalanító példához is.

A hazára nyelv körül tett váratlan felfedezés most már arra ösztökélt, hogy a többi nomádok beszéde iránt is fokozott érdeklődéssel forduljak. Elsőnek ott voltak az

ajmákok. Leech nyomán az a nézet terjedt el a tudományos irodalomban, hogy maguk az afganisztáni mogulok is közéjük tartoznak. Ramstedt ugyan már megjegyezte, hogy az ő két mogolja erről mit sem tudott, azonban kellő értesülések híján a megfelelő magyarázattal adós maradt. Még azt sem tudtuk biztosan, hogy miféle törzsek tartoznak az aj mákok közé.

Rövid utánjárással ez volt az első, amit Afganisztánban tisztáznom sikerült. Az Ajmak, másként Csár Ajmak, vagyis Négy Törzs kötelékébe tartozik a Timúri, Dzsemsídi, Firuzkúhi és a Tajmeni. Valamennyiök Afganisztán északnyugati részében lakik: a dzsemsídi az afgán-orosz határon Badgiszban,* a firuzkúhik Kalanautól keletre, a tajmenik a herati úttól délre, be egészen a Górba, a timúrik pedig Perzsiában az afgán határ közelében. Amikor a timúrik az új perzsa-afgán határ kijelölése következtében Perzsiában maradván elszakadtak afganisztáni testvéreiktől, kiestek a Csár Aj mákból. Ekkor került helyükre, Kalanau környékére, újabb negyedik törzsként a hazarák egy töredéke. Meg kell jegyeznünk, hogy a Csár Ajmak valamennyi ága szunnita. A Hazardzsátból kiköltözött, negyedik törzssé alakult hazarák odahagyva régi siíta felfogásukat, szintén szunnitákká lettek. A kétféle hazarák között a gyűlölség — már ha ez lehetséges — még nagyobb, mint a hazarák és az afgánok között. Egymást kölcsönösen gyaúrozzák, és ha alkalom adódik rá, egymást alaposan meg is bicskázzák.

Még Jákub is méltatlankodva mesélte egyszer, hogy a bazárban az egyik dukánban véletlenül összekeverült egy hazarával, aki történetesen szintén a Dajzengi törzsbe tartozott valamikor. Persze kölcsönösen örvendeztek egymásnak. Azonban az első pillanatok örvendezése nem tartott sokáig, mert kiderült, hogy a távoli rokon — kalanai szunnita-hazara. Jákubban feltámadt az ősi gyűlölet a renegát rokonnal szemben, s alaposan megmondta neki a magáét, persze az sem rejtette véka alá érzelmeit és a —

* Itt *Baigesz-nek* mondják.

szintén szunnita afgán dukános helyeslése közben — valóságos prédikációt rendezett neki:

— Te csak hallgass! Mi már jó muzulmánokká lettünk, ti pedig rosszabbak vagytok a káfirnál.

Herat valósággal gyülekező helye az aj mákoknak is. Egy részük ma is folytatja a régi nomád életmódot, ezek tömegesen keresik fel a bazárt, ott értékesítik feleslegeiket, ott szerzik be a szegényes életükhöz szükséges városi holmit. Más részük letelepedett, ezek az aj mákok oly hamar beletanultak az új élet ízébe, hogy egy-kettőre közülük kerültek ki a leggazdagabb, legbefolyásosabb heratiak. Ajmak származású Herat leggazdagabb embere, Doszt Mohamed khán is, aki ma nemcsak Herat gazdasági életében viszi a főszerepet, de a kabuli Afgán Nemzeti Banknak is egyik legkomolyabb pillére. De lapokat tölthetnék meg a többiek pusztá felsorolásával is, azoknak az aj mákoknak pedig se szeri, se száma, akik békés polgárokként vagy kereskedőkként beolvadtak Herat városi népébe.

Mikor az aj mákok nyelvi sajátságának kutatására szántam magam, tisztába voltam azzal, hogy a letelepedetteknek semmi hasznát nem vehetem, csak azok jöhetnek számításba, akik még a régi nomád életet folytatják. Keresgélni sem nagyon kellett utánuk, mindennap valósággal nyüzsgött tőlük a bazar. Mikor azonban azon a ponton voltam, most pedig nekifekszem a munkának, akkor láttam csak, kár volt a mogolok féltékenysége miatt panaszkodnom, mert bizony könnyebb vállalkozás lett volna a herati völgyben szabadon futkározó gazellák közül valamelyiket kezesbáránnyként pórásra kötnöm, mint egy aj mákot megkönyvékezni, hogy kötélnak álljon és nekem ajmak nyelvlecekét adjon. Ha magam közeledtem feléjük, űzött vadként még a tájmról is elmenekültek. Ha kérésemre valamelyik afgán az egyiket látszólag megpuhította, minden lépésnél gyanakodva megállt, körüllesett, mint aki attól tart, hogy törbe csalják, s úgy indult meg nagy nehezen a lakásom felé. De elég volt engemet megpillantania, a káfirból való irtózás annyira erőt vett rajta, hogy futva menekült még az udvarról is. Beszélhettünk neki, nem is hallotta.

Sok sikertelen kísérletezés után végre jelentkezett egy rongyos, kopott afgán, a *csaukidár*. Váltig fogadkozott, hogy — megfelelő fizetség ellenében — hiba nélkül beszerzi a szükséges embereket. Gyanakodva mustrálgattam az embert, de megnyugtattak, a *csaukidár* valóban jól ismeri a bazárt, és az ott megforduló nomádokat, hiszen azért *csaukidár*.

A herati kereskedők ugyanis nem nagyon bíztak a rendőrségben, ezért hatosával-hetesével összeállva fogadtak maguknak egy-egy éjjeli őrt, hogy a tolvajok órájában szemmel tartsa dukánjaikat. Ezt a munkát végezte a *csaukidár*. Szegény ember is csak látszólag volt a *csaukidár*. Rongyosan járt, cipője tátongó orral kémlelte az eget, egész télen fűtetlen dukánban didergett, mégis volt pénze, sok pénze, de még mindig nem elegendő. Fázott, rongyoskodott, koplalt, csakhogy végül együtt legyen mindaz, amivel beteljesítheti élete nagy álmát: feleséget vásárolhat magának.

A *csaukidár* is hiába kötötte az ebet a karóhoz, négyöt csúfos eredménytelen kísérlet után kénytelen volt beismerni, hogy a vállalt feladatot nem tudja megoldani.

Megint nem maradt más hátra, a hivatalos hely segítségért kellett folyamodnom, hogy célt érjek. Csendőrök, rendőrök aztán össze is terelték a szükséges nyelvmes-tereket.

Munkám nem tartott soká. Az aj mákok jelenlegi negyedik törzsét képző kalanaui hazarák nyelve természetesen semmiben sem különbözik a többi, síita hazarákétól. A másik három törzs sem beszél törökül, mint egyes geográfus utazók állították, hanem perzsa-tádzsikul, nyelvüket semmiféle közelebbi kapocs nem fűzi sem a hazarához, sem a mongolhoz. Honnan hát a kavarodás, hogy az afganisztáni mogolt ajmak nyelvnek nevezték a nyugati kutatók régebben is, ma is? Csakhamar sikerült a rejtély kulcsát megtalálni: Heratban és környékén ajmak a neve ma is minden nomádnak, tekintet nélkül arra, hogy milyen nyelvet beszél. Ajmákok tehát a nomád életet élő mogolok is, csakúgy, mint a Herattól délre nomadizáló

pastu nyelvű duránik. Egységes «ajinak nyelv» nincs, a Csár Ajmak tádzsikul, a mogul mogulul, a duráni afgán vagy pastu nyelven beszél.

Pár hónapos heräti munkám után megértettem, miért oly hiányosak Afganisztánra vonatkozó nyelvészeti és néprajzi ismereteink. Tudós kutatók mintha szándékosan kerültek volna ezt a földet.

Tengernyi akadály irdatlan erdején keresztülverekedtem magamat, s végre itt voltam a tudás ígéretföldjén, mégis tehetetlenül vergődtem. Keserves munkámba került a legegyszerűbb kérdés kihámozása is. A titkukra féltékeny hegyeket, az ellenséges természetet sikerült legyőzni, de az egyszerű, tudatlan emberek konokul ellenszegültek, mintha legnagyobb kincsüket akarták volna tőlük elrabolni. S lelkük elszánt konoksága csak még keményebbre fagyott, mikor kísértetiesen fülükbe csörrent a bazárok rab-bilincse...

X.

Az afgán tél.

Ágyúlövés dördült a heräti citadellán, a rozoga ablakok a közeli légnyomásra citerázva rezegtek, az udvaron Sejtán eszeveszett ugatásba kezdett. A lövést hat újabb félelmetes dörgés követte, hirtelenében azt hittem, földrengés ráz bennünket, vagy valami nem várt ellenség ütött rajtunk. De nem! November tizenötödike volt, délután öt óra és a hangos ágyúszó csak az igazhívő muzulmánoknak szólt: megkezdődött az év négy álló hétig tartó böjtje, a *ramazán*.

A város képe hirtelen átalakult. A kereskedő, ügyesbajos dolgaik után futó salváros afgánokból fanatikus vallásos tömeg lett. Háttérbe szorul az életnek minden baja-gondja, öröme, s a napjában eddig is ötször imádkozó emberek szemében most valósággal gigantikus méretűvé növekedik a vallás. Föld, dukán és hivatal most mind maradhat, és tudomásul kell vennie, hogy elsősorban *rama-*

zán van, és csak azután kerül majd rá is sor, ha marad még hozzá idő és kedv.

A ramazán fenekestül felforgatja az igazhívó megszokott életét. Egy álló hónapig kell naponta megújuló erővel gondolni a vallás szigorú törvényeire és ellentmondást nem tűrő parancsaira. Minden nap hajnali öt órakor végigzúg a város felett az ágyúlövés moraja, figyelmeztetve minden mohamedánt, hogy megkezdődött a nap, és megkezdődött a böjt, s hogy egészen naplementéig, délután öt óráig, míg el nem hangozik újra a felszabadító ágyújel, nem szabad ételt vennie magához. Ellenszegülni senki sem mer, de a vakbuzgó tömeg terrorjának ki is merne ellenszegülni?

Növekvő kimerültséggel és ingerlékenységgel már délután négykor körülveszik a földre megterített «asztalt», s melléje kuporodva, hajlongva, kegyes imákat mormolva várják a megváltást jelentő ágyúlövést, hogy vércse-módra csapjanak le az éhségüket és szenvedésüket még csak jobban felcsigázó párologó ételekre. Megindul a féktelen lakmározás, amely belenyúlik a késő éjszakába. Akik tehetik, az egész éjszakát ébren töltik. Az irigyelt gazdagok megfordítják napi életüket, az éjszakát varázsolják nappalukká: ekkor bonyolítják le szokásos két vagy három étkezésüket. A reggeli ágyúszó ezeknek a lefekvés jele. A szegényeknek a ramazánban is dolgozniuk kell — persze itt is ezek vannak többségben — és nem tölthetik alvással a napot. Nekik korán hajnalban, még az ágyúlövés előtt talpon kell lenniök, hogy még egy utolsó étkezéssel készüljenek az egész napi böjtre. De az ő napi munkájukon sem sok az áldás. A kevés pihenés, a fogyatékos táplálkozás egyre jobban megviseli őket, csigalassúsággal mozog a kezük, nem fülük a foguk a munkához. S ahogy közeledik a ramazán vége, úgy nő a böjttőlök nyugtalansága, izgatottsága; egyre gyakoribb a véres civakodás. Indiában legtöbbször ilyenkor, a ramazán idején törnek ki mohamedánok és hinduk között a kegyetlen zavargások.

A herati dukánok délelőttönként zárva maradtak, csak amikor a nap túlhaladt a delelőn, akkor kezdték álmos

kapuikat nyitogatni, hogy aztán öt órára már teljes üzemből várják az ágyúszót. Még a hivatalok is csak tessék-lássék munkát végeztek. A bazárból végkép elmaradtak a nomádok és a falusiak. Aki eddig nem gondoskodott magának fűtőanyagról, az reménytelenül didereghetett, és várhatta, mikor lesz már vége a ramazánnak. Az élelmiszerek máról holnapra megdrágultak, a vidékről alig hoztak valamit a városba, pedig az emberek az önkéntes éhezés idején a mindennapi felszabadulás óráiban sokkal többet fogyasztottak mint máskor.

Amint beköszöntött a ramazán, Jákubot is mintha kicserélték volna. Éjszakánként mint valami kísértet járt-kelt, teát főzött, ebédet kotyvasztott magának. De minden oka megvolt rá, hogy így tegyen, még akkor is, hogyha különben nem sok kedve volt hozzá. Igazhívő hitsorsosai szinte ellenségesen lestek, hogy a hitetlen káfir szolgáltatá-banteljesíti-e a vallás parancsait. A nap legkülönbözőbb óráiban a legfurfangosabb ürügyekkel vadidegen arcok tolakodtak a konyhába, mit csinál a mohamedán áspaz, véletlenül nem magának főz-e, vagy éppenséggel nem étkezik-e tilalmas időben. Jákub vigyázott is, hogy gáncs ne érje, de végül is megunt a örökös bábáskodást, lezárta a nagykaput, s akárhogy dörömböltek, oda sem hederített.

Eamazán közepén jártunk, amikor az enyhe herati klímát meghazudtolva szokatlanul korán megjött az első hó. Az elnéptelenedett város most aztán meg éppen elcsendesedett, napközben olyan Volt, mint egy temető. Vastag, makulátlan hólepel borított mindent, csak a bazárban gázolták sáros latyakká az esti és éjszakai nagy jövés-menésben. A hó pedig esett, esett, napokig, szakadatlanul. Végre mégis elállt, kisütött a nap, s megindult az olvadás. Az eddigi nyugalmat és csendet egyszeriben nagy sürgés-forgás váltotta fel. A herati házaknak lapos a tetejük, — régieké, újaké egyaránt — s a tetőt cement vagy más szigetelő anyag helyett egyszerű agyagból, sárból tapasztották meg. A nedvesség halálos ellensége az ilyen háztetőnek. Minden afgán háztulajdonos kapkodva kapkodott, hogy az olvadó hó házáról minél előbb lekerüljön.

Lapátos hóhányók serege nyüzsgött a bazárban. Nagy konjunktúra következett el rájuk, mert nem is annyira tisztogatásnak, mint vagyontmentésnek érezték szerepüket és csak drága pénzért vállalkoztak az alkalmi munkára.

Bennünket a város szélén csaknem betemetett a hó. Jákub ismerte a helyi szokásokat, első dolga volt hólapát-ról gondoskodni. A korán, szokatlan erővel meginduló hőszezonban azonban kevés lett a lapát, s magas az ára. Jákub addig ügyeskedett a bazárban, míg megtalálta a nélkülözhetetlen szerszámot, a nagysága is megfelelő volt, az ára is, de vesztére a véletlen útjába vitt valami őrmester-féle katonát, aki erőszakkal összefogdosott ingyen munkásokkal az utcai hó takarítását végeztette. Az alkalmi robottól valahogy nagy nehezen megszabadult, de újonnan vásárolt lapátját már nem tudta megmenteni, az őrmester elkobozta, s hogy eszébe ne jusson ellenkezni, ráadásul még ellátta a baját is, és lehordta a sárga afgán földig. A legnagyobb afgán káromkodás a *féder nálat*, átkozott az apád! Jákubnak ugyancsak kijutott a jóból: az ütlegek tetejébe még peder nálat káfir-szolga lett.

Váltig biztatott, jelentsem fel azt a «peder nálat» őrmestert; még a nevét is tudta, úgy látszik, nem először zördült vele össze. Afgán barátságom érdekében szemet hunytam az erőszakra, lassanként Jákub jogos méltatlankodását is lecsillapítottam, új lapátot vétettem a bazárban, s hagytam veszni a régit. Végül már ő is beletörődött a dologba, s nevetve, vidáman állt neki, hogy leszórja a háztető vastag hóbundáját és hozzáférhetővé tegye az ajtótól kapuhoz vezető utat.

A havazást nagy hideg követte. Az ekkora fagyhoz, hideghez nem szokott heratiak fázósan húzódtak össze. Egy okkal több volt arra, hogy senki se mozduljon ki otthonról. A dukánok még este is zárva maradtak.

Az afgánok csak újabban ismerkedtek meg a kályhával, annak is a legkezdetlegesebb fajtájával, a bádogkályhával. Most már maguk is gyártják, csak kissé még azt is leegyszerűsítik, nincsen sem rostély, sem hamutartó fiókja, fűsteresztő csövet pedig nem az oldalába, hanem a

tetejébe illesztik. De még ez is drága nekik, leginkább a fűtőanyag miatt, s szívesebben megmaradnak a régi *kurszi* mellett.

A kurszi jókora vasserpenyő. Színültig megtöltik faszénnel, az udvaron lassan, gondosan kiszelelik belőle a széngázt, s amikor már nem marad más hátra, csak az izzó parázs, leborítják valami viharvert szőnyeggel, -s készen van a jó meleg kályha. A fázékony afgán bedugja a szőnyeg alá a lábát, ha nagy a hideg, a kezét is, és most már oda se neki, akármilyen csontrepesztő a fagy körülötte. Egyetlen kurszi körül vígan elfér az egész család.

A herati dukánosok végre mégis rászánták magukat, s kinyitották a boltot. De nem is gondolhattak arra, hogy európai kályhával segítsenek a hidegen, hiszen a dukán egyik oldala az utcára néz és teljesen szabad, nincs azon se ajtó, se ablak, se fal. Ilyen helyen a mi kályháinkkal csak az utcát lehetne fűteni. Viszont a kurszi pompásan beválik. A kisebb méretű, egy-két személyes alkalmatosságot odaállítják a «pult» mögé, a ringy-rongyokra letelepedik a dukános, a szőnyeg alá dugja a lábát és vígan dacol a legnagyobb hideggel akár egész napestig. Csak arra nem lehet rávenni, hogy felállva szolgálja ki a vevőjét. Ha valakinek véletlenül olyasmire van szüksége, ami egy távolabbi polcon húzódik meg, akkor maga mehet érte, ő ugyan a világ minden kincséért sem húzza ki a lábát a kurszi-takaró alól.

A hideg még javában dühöngött, mikor egy hét elteltével a megszokott délutáni órában megint hét ágyúlövés dördült, utána petárdák ropogtak, hirdelve, hogy végetért a mohamedán nagy böjt, a ramazán és megkezdődött a felszabadulás nagy ünnepe, a *hajrá*m, melyet itt egyszerűen csak *id-mok*, ünnepnek neveznek. Az egész mohamedán világban, még a szegény Afganisztán egyik-másik városában is, hét országra szóló ünnepségek, fékevesztett lakmározások indulnak meg ilyenkor. Az emberek ünneplőbe öltöznek, nyüzsögnek a bazárok, megtelnek a szórakozóhelyek. Még a falu is egyetlen ujjongó sokadalommá változik. Előkerülnek a régi nemzeti- és haditáncok

és a népies multságok. Nőket persze most sem látni, csak egy-két purdába burkolt asszony vagy lány suhan végig az utcán dolga után sietve, éppúgy mint máskor. Férfiak és nők párostánca szemükben oly erkölcstelenség, hogy még szóbahozni is bűn volna.

Heratban az *id* nagy ünnepi örvendezéséből alig lehet látni valamit. Csendes, néma volt minden, az ünnepet is legfeljebb a bazár elhagyatott, lelakatolt dukánjai sejtették és az, hogy a mecsetek körül talán valamivel nagyobb volt a jövés-menés, mint máskor. Ám mindez hozzátartozott valamennyi péntek ünnepi külsejéhez is.

Minden héten egyszer, a *dzsuma* napján, pénteken ugyanígy szünetel a munka, ugyanígy körülrajzzák az emberek a mecseteket. Az utcát egymással kézenfogva sétáló férfiak, civilek és katonák lepik el, rokonok és ismerősök bámészkodva, lödörögve, egymással szót is alig váltva töltik el a napot. Akinek családja van, az a családjával végzi a szinte rituális jellegű pénteki sétát. A szegényebbek számárhátra rakják a háremet asszonyostul, gyerekestül, a tehetősebbek gadira kapaszkodnak házuk-népével, s kétszer-háromszor körülnyargalják a várost, vagy meglátogatják a közeli faluban lakó ángyot, anyóst. Az előkelőknek és néhány nagyon gazdag kereskedőnek már saját autója van, de a régi szokásról ők sem feledkeznek meg, s a purdával gondosan lefüggönyözött asszonyt meg a gyerekeket ők is felpakolják minden pénteken és szorgalmasan megkocsikáztatják.

Az idegent az első pillanatra megdöbbeníti az a szürkeség, az a nyomornak is beillő szegénység, amely Heratnak még ünnepnapjaira is ráfekszik. De hosszabb tartózkodás után meglepetve látja, hogy ez a nagy szegénység csalóka látszat csupán és határtalan igénytelenséget, fegyelmezett takarékoságot leplez. Afganisztánnak nincs még egy másik városa, amelynek lakói, kereskedői oly gazdagok volnának, mint Heratéi. Ez a vagyon és gazdagság azonban félve lapul meg a ládafióban, s az itteni viszonyok közt milliomosoknak számító emberek is éppoly szegényen, — felfogásunk szerint nyomorban — élnek, mint a legágról-

szakadtabb napszámosok. Hiába gyűlnek az ezresei, a herati kereskedő továbbra is rendületlenül abban a kormos, füstös, ablaktalan, levegőtlen vityillóban tanyázik, akol filléres dukánját elkezdte. Ugyanígy igénytelen a ruházókodásban és étkezésben is. A végsőkéig kitart az olcsó afgán gúnya mellett. Üzleti összeköttetései már megkívánják, hogy különös alkalmakkor magára búzza az európai pantallót és kabátot, de a munka hétköznapjaiban változatlanul hű marad a maga salvárjához. Az afgán konyha amúgy sem közelíti meg gazdagságban, változatosságban a perzsát. A fogások-fogása itten a *palau*, a rizses hús s legalább tizenöt változatát ismerik. A húson leggyakrabban birkahúst kell érteni, de a tizenöt változat közt persze a többi, mohamedánoknak megengedett húsok is terítékre kerülnek. A palau általánosan kedvelt és drága étel. Ha az afgán valakinek a vagyoni helyzetéről elismerőleg akar nyilatkozni, akkor azt mondja:

— Olyan gazdag, hogy mindig palaut ehetnék.

Csak ehetnék, mert hiszen azzal maga is tisztában van, hogy a józanság és takarékoság ilyen esztelen pazarlást senkinek sem enged meg. És valóban, a leggazdagabb, legelőkelőbb emberek is megelégszenek a naponként egyszeri *palauval*. Délben az ő asztalukra is az az egyszerű leves kerül, amivel a legszegényebb afgán napszámos tengeti életét, a róganos, hagymás lébe legfeljebb kenyeret aprítanak, s csak este jöhet a nagy étel, a *palau*.

Az *id* tehát nagyon csendesen, nagyon szerényen folyt Heratban. Az embereket inkább a nagy hideg foglalkoztatta. Mindenki az ujján számolgatta, hány nap van még hátra a herati tél első szigorú nagy szakából, a negyven napig tartó *csilléből*. Valósággal ragyogott az arcuk, mikor már csak tizenöt, majd csak tíz nap maradt. Heratban a negyvennapos csille* után jóval enyhébb periódus következik, a kis csille, ez már csak húsz napig tart.

* A *csille* tádzsik nyelven tulajdonképpen negyven napos periódust jelent. Eredetileg a kis csille is negyven napig tart, csak Herat enyhe éghajlata alatt zsugorodott húszra.

A nagy csille az idén alaposan próbára tette a heratiakat. Olyan hideg köszöntött be, amilyenre a legöregebbek sem emlékeztek. A szokatlan időjárást, a nagy hideget és fagyot nemcsak a város érezte meg, hanem a hegyekből és a pusztából a vadak is riadtan közeledtek a lakott helyek felé. Fényes nappal gazellát fogtak az utcán, esténként pedig sakálok és farkasok koncertjétől visszhangzott a környék. Amikor különösen hidegre fordult az idő, a havas éj szakákon a kiéhezett ordasok bemerészkedtek a városba is. Az álmukból felriadt kereskedők közülük nem egyet a bazárban vertek agyon, a többiek annál kiadósabban garázdálkodtak a város szélein. Hol itt, hol ott tettek kártékony látogatást. Aggódni csak akkor kezdtünk, amikor az egyik egész közeli szomszédnak a szamarával bántak el. Egy éjszaka aztán ránk is sor került.

Hajnal felé járhatott az idő, egyszer csak arra ébredtem, hogy Sejtán eszelős ugatással rohan fel-alá az udvarban, mintha valami félelmetes ellenséget üldözne. Egy pillanatig füleltem, Jákub izgatott hangja szüremlett hozzám, amint magánkívül biztatja megvadult házörzönket:

— *Sejtán, bigir! Sejtán, bigir!* Fogd meg, Sejtán!

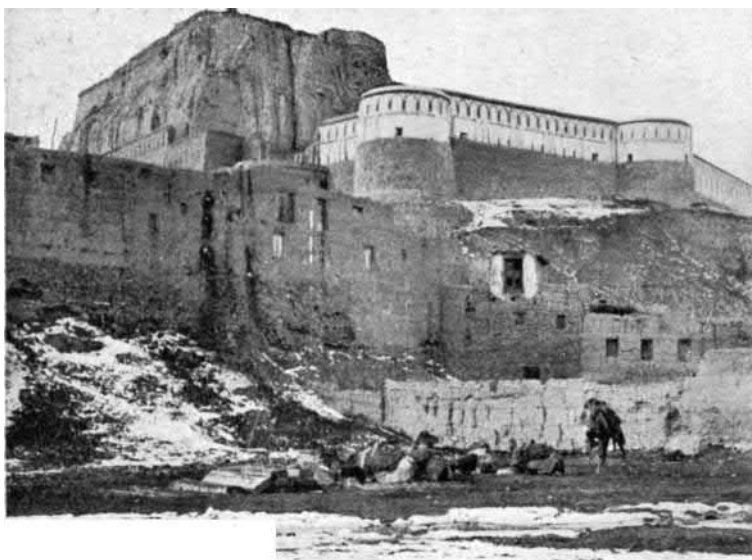
Kiugrottam az ágyból, valamit magamra kaptam, s kint termettem az udvaron. Különös látvány fogadott. A villanylámpa sovány reflektorfénye bizonytalanul világította be a hómezőt, vagy tíz lépésre tőlem ott állt Jákub úgy, ahogy a veszélyre felriadt. Hétrét görnyedve, hatalmas dorongot szorongatott kezében, s csak egyre biztatta Sejtánt. Hirtelen ütésre kapta a dorongot, s minden erejével lesújtott, de csak szikrázva porzott a csontkeményre fagyott földön a vakító hó, s az üldözött, egy szürke, villogó szemű állat villámgyorsan, sértetlenül száguldott tova. Farkas volt. A hajszolt vad a nagy zűrzavarban, a szokatlan fényben sem feledkezett meg kiszemelt zsákmányáról, Sejtán kicsinyéről, az pedig kétségbeesetten jajgatott, valahányszor a körben űzött, lihegő ordas közelébe érve félelmetes agyaraival feléje kapott. Az izgalmas jelenet nem tartott sokáig. A minden oldalról szorongatott dög végre is abbahagyta a reménytelen vadászatot, az

Havas út Vardak felé.

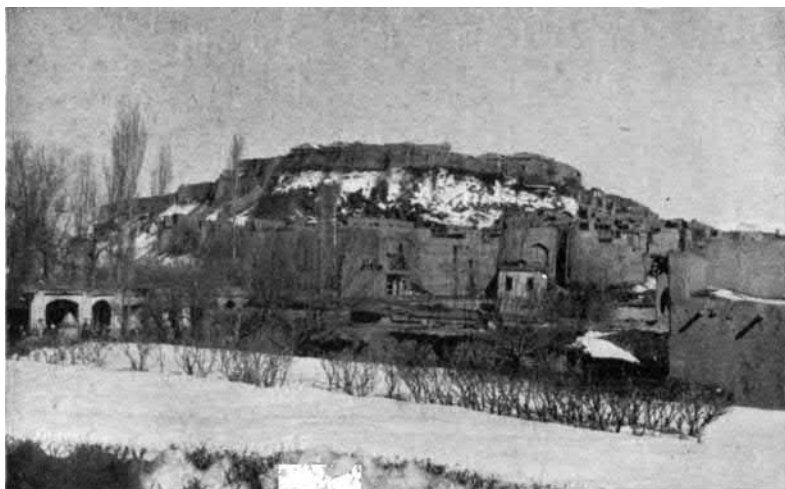

Elakadt a posta-lori. A mirza szorgalmasan hordja a köveket.

(Dr. Wuck felv.)

Gardéz vára.

Gazni vára hó alatt.

Kabul. Alamgancs, az épülő modern negyed.

Kabul. Afgán vurstli.

Kabul. Ó-város. Előli Hásim Sáik és Ajkarlu.

agyagkerítés rombadőlt oldalán átvette magát és egyetlen ugrással eltűnt a fehér éjszakában.

A tél egyelőre változatlan erővel tombolt tovább, a külvilágtól valósággal el voltunk vágva. A lórik csendesen szunnyadoztak a garázsokban; a nagy hóban az utak járhatatlanokká váltak. A soff örök úgy ismerték a terepet, mint a tenyerüket, mégsem mertek nekivágni a kockázatos vállalkozásnak, sohasem lehetett tudni, hogy a mindent beborító fehér lepel alatt hol húzódik meg a biztonságos út, és hol hordott be a hóvihar nyaktörő szakadékokat.

A nagyobb baj, hogy a téli idény hosszú hetekre megbénítja az orosz határra, Kuskba irányuló forgalmat is. A rövid, de annál változatosabb terepen haladó kuski vonal pedig az afgánok szempontjából is egyike a legfontosabbaknak. Az orosz holmik legnagyobb része innen érkezik Afganisztánba. Ha ez az út meghal, megszűnnek az építkezések, eltűnnek a környező afgán városok legfontosabb árucikkei a bazárokból. És most hetek óta tétlenségre voltak kárhozhatóvá a kuski lórik!

Ha nem is izgatott különösképpen a kuski orosz cement és ablaküveg sorsa, mégis magam is növekedő türelmetlenséggel lestem, mikor szabadul fel már ez az út. Heratban ugyanis az európai posta Kuskon keresztül érkezik. Most már hat hete semmi hírt nem kaptam hazulról, noha eddig alig két hét alatt rendre megjöttek a leveleim.

A hazai lapok és levelek eleinte ugyan napokig heverték diszkrét cenzúrázás céljából a postán, mikor azonban az előttük érthetetlen különös nyelvvel nem bírtak boldogulni, megadással kézbesítettek ki mindent. Igaz, hogy a postás Sohasem tágitott mellőlem, míg el nem olvastam az utolsó sort is és tövéről-hegyére ki nem kérdezett, hogy kik és mit írtak nekem.

Bármilyen nagy város is Herat, s nemrég bármilyen szép és modern postapalotát építettek is (még a rádiogramm állomásról sem feledkeztek meg), postásaik nincsenek, illetve csak egy van: *a* postás. De ez az egy is untilg elegendő. A herati afgánok nem igen leveleznek, ha pedig valaki már írásra vetemedik, az menjen a leveléért maga a postára.

Ami ezenfelül néhány herati előkelőségnek, az orosz és perzsa konzulátusnak, és annak az egy-két odavetődő idegennek érkezik, azt kényelmesen kikézbesítheti az az egy szál ember is. Ki is kézbesíti, feltéve, hogy minden levélért baksist nyomnak a markába.

A herati postás bakancsot és salvárt hordott, mint a többi afgán, hivatalos minőségét csak a zöldes színű blúz és az európai kalap jelezte. Afganisztánban tilos az európai kalap, a postásokon azonban, hogy hogynem rajta ragadt még Amanullah idejéből, s ma már szigorúan hozzátartozik a hivatalos uniformisukhoz.

Valahányszor beállított hozzám, — ez hetenként legfeljebb kétszer esett meg — előbb barátságosan parolázott, majd kiszórta elém az aznapi egész postát. A postán senki sem ismerte a latin betűket, maga az igazgató sem és mindig nekem kellett kiderítenen ilyenkor, melyik levél kinek is szól voltaképpen. Persze saját leveleimet is úgy kellett kihalásznom az élémszórt halomból. Szívesen elkaszinóztott nálam, sohsem volt sürgős az útja. A képeslapok különösen érdekelték és mindegyiket részletesen meg kellett magyaráznom. Minthogy nem volt önállóság nélküli ember, nemcsak csodálkozott és lelkesedett, de bizony kritizált is.

Egy alkalommal aztán szigorúan ki is fakadt. Ugy látszik, már útközben megnézegette az egyik levelezőlapomat. Egy ismert magyar kép reprodukciója volt. A csárdában egy árvalány haj as legény mulat, az egyik sarokban cigányok húzzák a talpalávalót, a boroshordó mellett tarkóra tett kézzel táncol a legény, szabadon maradt kezével borospoharát magasra emeli, szembe vele pedig egy menyecske illegeti magát. Micsoda züllött emberek lakhatnak arra mifelénk, pedig ott is, úgy látszik, ugyanolyan salvárt viselnek, mint itt az afgánok! De a képről is látni, hogy a bor elveszi az eszüket. És micsoda erkölcstelen lehet ott a fehérnép! Nemcsak hogy fedetlen arccal mutatkozik, hanem még táncol is! Alig bírtam lecsillapítani és megnyugtani az igazhívő postást.

A postás máskülönben is igen kíváncsi ember volt. Akármikor jött, mindig talált nálam valakit, vagy mogolt

vagy özbeget. Minden új emberemet tövéről-hegyére kifaggatta, honnan, milyen nemzetségből való, s miféle munkáért kapja tőlem a pénzt. De még akkor sem ment el, lekuporgott a földre, megvárta míg a kellően kivallatott egyén újra belekezd az özbek vagy mogul mesébe, és csak akkor szánta rá magát a távozásra, mikor belátta, hogy csakugyan semmit sem ért abból a különös nyelvből. Vesztemre néha elkapott a mogul meséből két-három perzsa szót, diadalmasan kezdett hangoskodni, hogy megértette ám, miről van szó, s persze alaposan kiforgatva, félreértve magyarázgatni kezdte a hallottakat...

Közben vége lett a nagy csillének, az emberek megkönnyebbülten lélekzettek fel. Felszabadult a kandahári út, a szebzavári hegyekből eltűnt a hó, de a tavaszi nagy olvadás a távoli hegyekben még nem kezdődött meg. A népi meteorológiai jelentéseket egyre nagyobb érdeklődéssel hallgattam, mert az volt a tervem, hogy mihelyst lehetséges, befejezem herati tanulmányaimat, s tovább megyek Kandahárba, onnan meg majd Kabulba.

Január közepe óta szinte bármelyik nap felkerekedhettem volna Kandahar felé. Mogol anyagom azonban nagyszerűen gyarapodott, újra kiváló nyelvmesterem volt, úgyhogy a legnagyobb zavarba jutottam. Elszalasszak egy soha vissza nem térő kitűnő munkaalkalmat az utazás kedvéért, vagy pedig beletemetkezve a munkába, megfedkezem a köteles óvatosságról, amely nélkül pedig a kései nyár és korai ősz kivételével lehetetlenség Afganisztánban nagyobb távolság megtételére gondolni? De minthogy úgyszólván az volt a szándékom, hogy délen csak rövidebb ideig tartózkodom, s onnan észak-keletre kanyarodva megpróbálok az afganisztáni törökök közelébe férkőzni, figyelembe kellett vennem egy másik intést is.

Igaz ugyan, hogy az út Herat és Kandahar között már kitűnően járható, de onnan, különösen Mokortól Gaznin keresztül egészen Kabulig, megint magas hóborította hegyeken keresztül kell utazni: ott pedig még mindig nyoma sincs a korai herati tavasznak. Ha pedig később, de még július vége előtt szánom rá magam erre az

útra, megint csöbörből-vödörbe jutok. Valahol mindenképen meggyűlik a bajom. Mire ugyanis a mokor-kabuli útszakasz járhatóvá válik, addigra megtelnek a hegyipatakok medrei és árvízzel önti el az egész vidéket az olvadástól megdagadó Helمند. Akkor aztán Kandahárt sem tudom többé elérni Heratból. Tehát inkább azt határoztam, hogy megfeszített munkával néhány hétig folytatom ugyan a mogul gyűjtést, de mielőtt még az olvadás megindulna, feltétlenül nekivágok a kandahári útnak.

A kabuli útról különben szinte naponként érkeztek a hírek. Lorissófförök, elszánt téli utasok jelentették, hogy ki húsz, ki negyven nap alatt érkezett meg Kabulból. Ez már magában véve is jó jel volt, hiszen azt bizonyította, hogy a vállalkozás egyelőre nem reménytelen, ha sokáig is tart. Két hónapi szünetelés után megérkezett az első posta is a fővárosból.

Szerencsére nem kellett magamnak utána járnom, mi hír az országutak körül, mert körülbelül velem egyidőben szándékozott ugyanezen az úton Kabulba menni két előkelő herati család tagja is: a kormányzó fia és a *musztaufi* vagyis a helyettes kormányzó öccse. Egyikük a kabuli francia, a másik pedig az ottani német főrealiskolának volt a felsőosztályos tanulója, s valami két hónappal ezelőtt érkeztek herati hozzátartozóik látogatására és az évvégi nagy vakációra. Hol az egyik, hol a másik szalasztott át hozzám egy szolgát a legfrissebb hírekkel.

Az afgánok az iskolai nagy vakációt nem nyáron, hanem télen tartják meg. Abból az okoskodásból indultak ki, hogy igaz ugyan, hogy nyáron nagy a meleg, de télen viszont annál is nagyobb a hideg. És mivelhogy a nyári meleg elviselése nem kerül semmibe, (szerintük csak edzi a gyereket) télen viszont méregdrága fűtőanyaggal lehet leküzdeni a másik nehézséget, célszerűbb, — gondolták — ha állami iskoláik nebulói decembertől február végéig vakációznak. Ezalatt módjában van kinek-kinek odahaza a családi körben melegedni vagy dideregni, ahogy tetszik, vagy ahogy tud. Március elején Kabulban ugyan még jóval hidegebb van mint nálunk, de az afgán tél farkán,

a hátralévő néhány hétre márcsak nem fűtenek be és a fűtetlen termekben, farkasordító hidegben a tanítást — edzés felkiáltással — stílszerű hidegvérrel tovább folytatják.

A vakációja végéhez veszedelmesen közeledő két növendék előkelő hozzátartozói tehát kedvesen gondoskodtak arról, hogy nekem is állandóan friss híreim legyenek a kabuli útról. Ezeknek az értesüléseknek igen nagy hasznát vettem, noha arra nem gondolhattam, hogy akár egyikhez, akár másikhöz csatlakozzam, mert mind a ketten csak az utolsó pillanatban szándékoztak utazni, olyan időpontban, amely az én szempontomból több okból túlkései volt.

Január végén jártunk még csak, de Herat már a tavasz közeledtét érezte. A néhány csenevész útszéli fa téli álmából felébredve bátortalanul rügyezni kezdett, az agyagfalak mögé zárt kertekben felütötték fejüket az első koratavaszi virágok. Az örökké komor arcok is mintha egy árnyalattal vidámbabaknak látszottak volna.

A nagy nekitavaszkodást és megkönnyebülést váratlanul komoly izgalom zavarta meg.

Az egyik herati dukános udvarán volt egy elhagyatott, fedetlen kút. A heratiak amúgy sem kedvelik a vallás szemében *holt* vizet adó kutat, legfeljebb kertek öntözésére használják. Ennek a kútnak azonban a vize is elapadt, s csak néhanapján dobtak feneketlennek tartott mélyébe holmi szemetet meg hulladékot. Most azonban, hogy, hogyan, véletlenül beleesett a mester egyik szerszáma. Nosza hamar kerítettek egy hosszú kötelet, a végét az inasgyerek derekára erősítették. Leeresztették a gyereket a kútba és vártak. Vártak, de hiába, a kötél meg se moccant. Végül is elunták a várakozást, felhúzták a kötelet, de a végéről hiányzott az inas. Rosszat sejtve most már maga a mester ereszkedett le ugyanezen a módon és meghagyta társainak, ne menjenek el, mint az előbb, ne is erősítsék a kötél végét a kút szájához, hanem örködjenek ott és várják, míg jelt ad. A feladás nem is késett. A nagy rángatásra gyorsan kihúzták a dukánost, az levegőre érve eszméletlenül terült el a földön. Csak hosszas élesztgetés és ápolás után tért újra

magához. Borzadva mesélte, hogy a feneketlen kút mélyén kénköves lángok égnek, és hogy gonosz dzsinek tépik, marcangolják, húzzák lefelé azt, aki közelükbe ér. Ez a Sátán kútja!

Nagy riadalom támadt a hírre, még a szomszédok is elköltöztek a veszedelmes közelségből. A megrettent dukános még aznap eltűnt. Családját rokonokhoz vitte, hogy ő maga hová lett, jóidéig senki sem tudta. Eltűnt, de jól tudta, miért. Nem azért bujdosott el, mert attól tartott, hogy jönnek a törvény fogdmegei és gondatlansága miatt lakat alá teszik. Ő nem! Az afgánoknak ennél sokkal súlyosabb íratlan törvényük van, vele szemben még a modern igazságszolgáltatás iránt lelkesedő kormányzatuk is tehetetlen.

Hiába határoz Kabul, az ország e távoli részében elpusztíthatatlanul élnek tovább a régi törvények. Magam is láttam, amint csirketolvajlásért, apró kihágásokért fülénél fogva szegezték a szégyenfához a delikvenst. Akit először lopáson fognak, annak még csak deres és börtön jár. Ha másodszor vetemedik ugyanerre a bűnre, levágják csuklóban a kezét, s úgy vetik börtönbe. Ha a büntetés elől szökni próbál, bokában levágják a lábát. Eleinte nem értettem, honnan ez a rengeteg csonka, béna koldus? Most már magyarázni sem kellett: a sok megcsonkított, munkára képtelen börtönviselt bűnözőnek nyomorult élete tengetésére más mód nem maradt hátra. A szabadságvesztésre ítélt rabok hozzátartozói is súlyosan érzik a büntetés terhét, nekik kell gondoskodniuk a fogoly ellátásáról. Afgán börtönben még vizet sem kapnak a rabok.

De mindez valósággal eltörpül a törzsi szokásjog irgalmat nem ismerő, vérszomjas törvénye előtt: szemet szemért, fogat fogért. A vérbosszú... Ha valaki szándékosan vagy gondatlanságból valakinek a halálát okozza, lakolnia kell érte. Ezt a bűnt nem lehet pénzen megváltani, nincs rá bocsánat. A megölt családjának, nemzetségének minden férfitagja jogosultnak, sőt kötelezettnek érzi magát, hogy a halálos sérelemért halálos elégtételt vegyen. A vérbosszú láncszemszerűen következő gyilkosságai sokszor

erős nemzetségeket tesznek tönkre, másokat valósággal kiirtanak.

A dukános-mester is tudta, hogy az ember halálért még akkor is emberhalál jár, ha nem akarta, ha szerinte nem tehet róla. Csakugyan nem sok idő telt bele, jelentkeztek a Sátán kútjában maradt inas férfirokonai. Nem mentek a rendőrségre feljelentést tenni: ők maguk akartak igazságot tenni. És a dukános hiába bújt el oly jól üldözői szeme elől, alig pár nap múlva nyomára jutottak.

Oda menekült a szerencsétlen kereskedő, ahol a legnagyobb gyilkos és rabló is menedéket talál az üldözők elől: a vallás oltalma alá. Herat környékén van egy szent hely, egy mohamedán kegyes férfiú sírja, ide nem ér el a törvény keze, kapujában tehetetlenül áll meg a vérbosszú is. De a menekült itt csak a lelkét moshatja tisztára. Nyugalma, biztonsága csak ideig-óráig tart, előbb-utóbb vissza kell térnie a közösségbe. A dukános is így tett. Egy álló hétig vezekelt bűnéért, aztán visszament Heratba, nem abba az elátkozott házba, amelyet a Sátán kútja örökre megfertőzött, hanem messze, a város másik végére. És itt most már őt is elérte a végzet, mint ahogy a többi is el szokta érni. Előbb a rendőrség tette rá a kezét, csak később értették meg, hogy inkább védelmül, mint büntetésül. De a megfellebbezhetetlen, kiirthatatlan szokásjognak a hatóság megint kénytelen volt engedni.

A Sátán kútjának első története a törzsi vérbosszú törvénye szerint rövidesen le is zárult. A következő lépés most már a dukános rokonaié volt...

Alig ültek el lassanként az izgalmak, Herat népét új nevezetes esemény hozta lázba. Európai tanulmányútról várták haza az afgán hadügyminisztert. A szokásos indiai útirány helyett Perzsia felől, Heraton keresztül érkezett a hatalmas személyiség, hogy a kínálkozó alkalmat felhasználva, mindjárt tárcája körébe tartozó tapasztalatot is gyűjtsön a Heratból Kandahárba vezető úton. Herat megbolygatott hangyabolyhoz hasonlított. A bevonulás útvonalán diadalkapukat ácsoltak, mindenféle színes papírokat, istenhozottakat, kis zászlócskákat len-

getett a szél. A város szélétől a kaláig újabb drótokat feszítettek a villanypóznákra, esténként már próbálgatták, miként fog majd hatni a rájuk aggatott sok-sok apró színes körte. Az emberek tömegekbe verődve bámészkodtak, és izgatottan találgatták, mikor jön a *vazir*, a miniszter.

A tartomány katonai és polgári kormányzój a egymással versengve készült a nagy eseményre. A félbemaradt építkezéseket lázas sietséggel igyekeztek befejezni. Minden más munkát abbahagytak, valamennyi kőművest, napszámot a főútvonalra tereltek. A kereskedőknek szigorú parancsban meghagyták, hogy dukánjaikat erre az alkalomra csinosítsák ki, és legalább zászlókkal díszítsék fel.

Igazi sürgés-forgást a *Bála kiszár* és a kaszárnyák táján lehetett ám csak látni. A katonaság az új éra berendezkedése óta többé nem is hasonlított a régi világ szedett-vedett puskásaihoz. Szardár Golám Faruk khán, a kabuli kormány nemes reformterveinek szolgálatában hivatott és helyére való embernek bizonyult. A katonáknak csúfolt szakálás, öreg, hasznavehetetlen zsoldosokat szélnek eresztette, helyükbe sorozás útján erős fiatalokból szervezte meg a tartomány katonai erejét. Gondja volt arra is, hogy a felszerelést és a kiképzést szintén a modern követelményeknek megfelelően felfrissítsék.

Az újonnan épített modern kaszárnyákban napok óta folyt a készülődés, reggeltől estig katonai gyakorlatozásoktól, parádés felvonulásoktól volt hangos a környék. Hangos gépfegyverkattogás, ágyúzás hirdette, hogy méltón akarják fogadni magas főnöküket, a hadügyminisztert.

A bevonulás nagy eseménye is lezajlott. A tartomány vezetői valóban kitettek magukért, mert az európai tanulmány útján kétségtelenül megnövekedett igényű hadügyminiszter elragadtatva szemlélte az ünnepi felvonulás katonás rendjét.

Golám Faruk khán különben tudományos munkám iránt is jóindulatú érdeklődést tanúsított, s jórészen neki köszönhetem, hogy az egyszerű embereknek még a régi időkől megmaradt beteges idegenkedése és rettegése elle-

nére is — nehezen ugyan — de sikerült megoldanom azokat a feladatokat, amelyekre vállalkoztam.

A januárvégi szép idővel megindultak a nagy út- és hídépítő munkálatok. Éppen Herat környékén dolgoztak, azon a vidéken, amely engem különösképen érdekelt. Ezen a környéken voltak megbújva azok a mogul telepek,, melyeknek nyelvét kutattam.

Neki köszönhetem, hogy még elutazásom előtt e mogollakta vidékre, az Adrasz kand völgyébe több kisebb kirándulást tehettem. Ezeknek a kisebb-nagyobb kiruccanásoknak nagyon jó hasznát vettem, mert ha egészségi állapotom nem engedte is meg, hogy a kezdetleges mogul telepeken hosszabb időt töltsék, arra mégis elengedhetetlen szükségem volt, hogy megállapítsam, vajjon mogul nyelvemestereim valóban azt az átlagnyelvet beszélték-e, amely a nyelvészeti kutatásokban használható? Nem volt-e köztük olyan, aki idegen törzsből elszármazva, jövevényként telepedett be egy alapjában más nyelvet beszélő faluba és végül a hallott kiejtésben megbízhatom-e? Ezt csak a helyszínen lehet megállapítani.

Ellenőrző utam a legtöbb esetben csak persze megnyugtatót a gyűjtött anyag és a beszerzett információk helyesége felől, egy-két esetben azonban hasznos új dolgokat is tudtam meg. Heratban lejegyzett marda-mogol anyagom egy része a Mirdaud közelében fekvő Sábit községből származik. Nos, sábiti utam alkalmával derült ki, hogy a körülbelül huszonöt családból álló mogul-kolónia mintegy két hete mindenestől otthagya a falut, ahol most már alig néhány tádzsik család maradt hátra. A mogulok átköltöztek az Obé felé vezető úton fekvő Arzanabádba.

A Herat környékén tett kisebb utazásaim alkalmával láttam először, hogy milyen is az afgán kertgazdálkodás.

Az óriási kiterjedésű kerteket tulajdonosaik magas agyagfallyal veszik körül. Nem is hinné az ember, hogy a környék vigasztalan szürkességébe beolvadó falak mögött micsoda gondozott, virágzó kis paradicsomok húzódnak meg! Már sokat írtak és beszéltek róla, de az ember csak akkor érti meg igazán, ha maga is látja, hogy ezek az egyszerű

emberek milyen ügyesen, valóságos mérnöki tudománnyal vezetik a parcellákra osztott kertek árkaiban az öntözéshez szükséges vizet.

Mert itt gondosan adagolva, vigyázva kell bánni az életet jelentő nedűnek minden kis cseppjével. A föld maga nem érték. Hiába volna valakinek ezer és ezer holdja, víz nélkül nem tudna vele mit kezdeni. A végtelenségbe nyúló gazdátlan földekből a gazdálkodó parasztok szemében csak annyi az érték, amennyinek az öntöztetésére megvan a közelben a szükséges vízmennyiség. Még az adót sem a föld, hanem a felhasznált vízmennyiség után vetik ki.

Herat környéke tele van szőlőskertekkel. Az Iszlám tiltja a bor termelését, nem is kerül a zamatos fűrtök kipréselésére a sor itt soha. Vagy frissen kerülnek forgalomba a többi gyümölccsel együtt, vagy pedig megszáritják és mazsolát, *kismist* készítenek belőle. Az afgán szőlőtermelés eléggé sajátságos módon történik. Azok a szőlőskertek, melyeket láttam, mind sík területen feküdtek. Az afgánok azonban sohasem a sík földbe ültetik el a tőkét, hanem kb. két méter magas, egymással párhuzamosan futó földhányásokat emelnek, s azok lejtős oldalait használják fel a szőlőtermesztés céljára.

Heratban és környékén kutatásaimat február végére befejeztem.

Megkezdődtek a búcsúzkodások. Egymásután jöttek egyszerű afgán barátaim, a dukánosok, a postás, a csaukidár és a ruhamosó *dobi*. Elérzékenyülve kívántak szerencsét a nehéz kabuli úthoz, ölelgetve, kezemet szorongatva búcsúztak a közeli viszontlátásra.

Sosem hittem volna, hogy a derék jó dobi örökre elbúcsúzott tőlem. Évek óta mosta a szerény herati fehérműket, afgán szokás szerint hideg patakvízben, még télen is mezítláb. De a tüdőgyulladás, úgy látszik, nem ismer megszokást, kérgesre edzett bokát. Hideglelősen, fogvacogva húzódtott vissza odújába. Hasztalan mormolta rá a bűvös igéket a molladoktor, hiába igazgatta tudós szemüvegét a kórházi mudir, a lázban vergődő dobin, szegényen, nem segített már mindez. Lázálmában a meleg kandahári

utcákat róttá, ahol annyi a narancs, a datolya, a füge és ahol a dzsui-víz még télen is olyan meleg, mint itt a távol nomád határvidéken a legforróbb nyárban.

Szegény kandahári dobi örökre itthagya a kietlen, poros herati utcákat, az orvostalan kórházat, s elköltözött az égi dzsui-mezőkre, ahol mindig oly barátságos jó meleg van, mint ott lenn délen...

XI.

Heratból Kandahárba.

Jákubot egészen hatalmába kerítette a készülődés láza. Körültekintő, aggódó gondoskodása minden részletre kiterjedt. Naphosszat faggatta a lorisoffőröket, milyen az út Kandahárba. Nem nyugodott, míg végére nem járt, kik érkeztek legutoljára Kabulból és apróra ki nem kérdezte őket a különösen kényelmetlennek és kockázatosnak Ígérkező utazás valamennyi mozzanatáról. Megnyugodva vette tudomásul, hogy Kandahárig simán eljuthatok — insaláh, sem hó, sem víz nem fenyeget. De arról már összeráncolt szemöldökkel referált, hogy Mokor és Gazni táján oly magas a hó, hogy a lórik alig tudnak keresztülvergődni a téli akadályon.

Valóban, Gazni körül még hóturbánt viseltek a hegyek s a lórin való utazás amúgy is telve lehet meglepetésekkel: a kiszolgált, rozoga alkalmatosság a legjobb időben, a legjobb úton is váratlanul felmondhatja a szolgálatot, s hol helyrehozhatatlan motorhiba, hol meg más kinyomozhatatlan üzemzavar kényszerű megállást parancsolhat, Ilyenkor bizony nem igen lehet tenni mást, mint hogy az utasok belenyugodva Allah kifürkészhetetlen akaratába, letelepednek az út szélére és türelemmel várnak, míg valami újabb jármű megkönyörül rajtuk. A várakozásba bizony még gyáron is beletelhetik néha egy hét is. Télen pedig, amikor csak ritka soffőr adja fejét egy-egy ilyen veszedelmes expedíciószerű vállalkozásra, a kilátások még ennél is

rosszabbak. A kopott gépeknek amúgy sem igen lehet parancsolni, de az szinte szabály, hogyha valamelyik valahol megmakacsolja magát, akkor a lehető legrosszabb helyen teszi, ott ahol emberi lakóhelynek nyoma sincsen, ameddig csak a szem ellát. És jeges, havas télben a soff ör sem mer kihült gépe mellett várni a segítségre, hacsak nem akar menten megfagyni.

Az első kötelesség tehát meleg téli ruháról gondoskodni, előre számítva az esetleges kényszerű megállásokra és a hosszú gyaloglásra a hólepte utakon.

Keleti útjaimra sohasem vittem magammal otthonról külön útiruhát. A tapasztalat mindig azt mutatta, hogy a legcélszerűbb a nagy hideghez vagy nagy meleghez szükséges ruhadarabokat ott a helyszínen beszerezni, maguk a benszülöttek tudják legjobban, mire van igazán szükség. Így voltam most is.

A heratiak maguk ugyan alig használnak valamit a téli hidegben, bámulatosan bírják a fagyos, havas időjárást lenge salvárjukban és harisnyátlan kausukban. Csak a fejét védi valamennyi. A rendesnél hosszabb vászon- darabból csavarják meg a turbánt és a máskor hátukra szabadon lelógó végét is előrehúzzák, orrukat, szájukat befedik vele, úgyhogy csak a szemük látszik ki. Mégis bőviben vannak bazárjukban válogatottnál válogatottabb téli ruhadarabok is. A környékbeli nomádok, aj mákok, mogulok, özbegek és turkománok kietlen havas hegyekben és legelőiken nem élhetnének nélkülük.

A legkönnyebben ment a bunda megszerzése.

Egy szép reggel diadalmasan állított be Jákub, vele jött a dukános is, a magukkal hozott bundahegyekből alig látszottak ki. Szakértő válogatás és még szakértőbb alkudozás után Jákub csakhamar elém rakta a nézete szerint nekem legmegfelelőbbet. Mikor magamra húztam, akkor helyeselt csak igazán. A bunda alul a cipőm orráig ért. Ujjai jóval térden alul lityegtek, s bárhogy is erőlködtem, nyúláltam, kezem csak nem tudott szabad levegőre jutni. Sietve erősítették mindketten, hogy ez a divatos szabás, de meg nagyon célirányos is. Készakarva varrják

ilyen hosszúra az ujjakat, hogy ott se mehessen be a hideg. Belül szőrös volt a bunda még az ujjában is, mint valami bozontos jegesmedve, kívül viszont csupasz és sima, még a varrások sem látszottak, a puszta bőrt azonban az elegancia kedvéért sárgára festették. A szegélyén köröskörül szinte magyaros motívumú vörös hímzés díszelgett. Gazni szibériai hidegére gondolva, mindjárt főpróbát tartottam. Előbb felvettem saját télikabátomat, s annak tetejébe húztam fel a bundát. A hatalmas súly alatt csakúgy roskadoztam. A meleg szobában ennyi prémes oltalom alatt kövér izzadságcseppek gyöngyöztek a homlokomon. Embereim elragadtatva gusztáltak körbe-körbe, végül is beadtam a derekam, beláttam én is, hogy jobbat, szebbet ennél már elképzelni sem lehet.

Csak az az egy aggasztott némileg, hogy ennek az impozáns bundának semmiféle gallérja nem volt. Ezen a dukános is sajnálkozott kissé, de figyelmeztetett, hogy voltaképpen nem is úgy kell viselni ezt a bundát, mint én próbálok. Nem szabad ám belebújni az ujjába, hanem úgy, ahogy azt minden rendes ember teszi, magamra kell kanyarítani az egészet, de nem a vállamra, hanem a — fejemre. Így aztán a bunda nemcsak hogy a tarkóját és fülét is védi az embernek, de a földet sem söpri hosszú szárnyával. És végre az sem legutolsó szempont, hogy most majd a kezemet is szabadon használhatom. Ami pedig a lelógó hosszú ujjakat illeti, azokat elől jó erősen össze lehet kötni. Jákub látta, hogy a különös viseletmód iránt csak nem rajongok, ezért leintette a dukánost, s rámhagyta, akkor maradjunk meg csak a régi ujjabujás mellett, s külön szerez majd egy prémes füles-sapkát.

A prémes sapka jó gondolat volt, de megszerzése már nem ment olyan simán, mint a bundavásárlás. Prémes kucsmákban ugyan nem volt hiány, de a herati bazár gazdag raktáraiból még a legnagyobb méretűek is csak a fejem búbjára fértek. A lehajtható füleket meg éppen nem ismerte a helyi divat. De Jákub most már nem hagyta magát, elment a szúcshöz, megadta a méreteket és megrendelte a sapkát is, saját külön elgondolása szerint.

A felszerelés még mindig nem volt teljes. Mikor európai cipőmre esett Jákub tekintete, aggodalmaskodva morfondírozott, hiszen ebben megfagy a lábam. Mivelhogy e téren már kellő tapasztalatai voltak — odahaza a hazardzsáti kemény hidegben az afgán kausok szintén hasznavehetetlenek — nekem is csináltatott egy olyan kívül bőr, belül prémes *mozet*, botost, mint amilyenben a hazarák gyalogolnak. A mesternek külön a lelkére kötötte, hogy akkorára csinálja, hogy cipőstől belebújhassak.

Jákub közben nem feledkezett meg a szükséges ellenőrzésről sem. Szorgalmasan látogatta a dukánosokat és hol kritizálva, hol helyeselve ügyelt arra, hogy az eredeti tervnek mindenben megfelelően készüljenek az utiholmik.

Mikor aztán boldogan meghozta a *mozet* meg a füles sipkát, fel kellett öltöznöm. Magamra szedve ezt a kiadós prémesboltot, olyan lehettem, mint egy ráncbaszedett hóember, csak a pipa hiányzott a számból.

Elintézttem a rendőrségen is az elintéznivalókat: rávezették a tartózkodási engedélyemre, a *dzsevaszia*, a tervezett utazást. Akár rögtön mehettem.

Egyetlen gondom volt most már, a lóri. Sajnos, nem is a legkisebbik. Egy ideje ugyan szinte mindennap indultak Kandahar felé utasokkal, árúval megtömött kocsik, azonban a sok rozoga lóri egyikén sem lehetett már helyet kapni. Pedig veszedelmesen közeledett az újabb afgán ünnep és alaposan utána kellett járni a dolognak, hogy még idejekorán szert tegyek megfelelő járműre, különben magam is Heratban ünnepelhetek. A kéthetes ünneplés pedig már nem volt veszedelem nélkül való. Az olvadás lassan, de feltartóztathatatlanul megindult. A ma még jól járható utak ennyi idő múlva könnyen árvízveszedelembé kerülhetnek. Jákub fáradságot nem ismerve futkosott egyik garázból a másikba, végre is sikerült egy különösképpen megfelelőnek Ígérkező lórit elcsípnie.

A kocsi csaknem vadonatúj volt, harmadszor vagy negyedszer tette meg a herat-kandahári utat. Egy kisebb törést ugyan már kellett rajta javítani, de a sima utazásnak ennyi reményével egyetlen más lórival sem kelhettem volna

útra. Még imádkozó, késedelmeskedő útitársaktól sem kellett nagyon tartani, az egész kocsi pisztáciás zsákokkal volt megrakva, hátul mindössze két *muszáfer*, utas szerénykedett.

Okulva az eddigi tapasztalataimon, az indulás jelzett idejében meg sem jelentem. Magam helyett gadira rakattam poggyászomat, tetejébe ültettem Jákubot, s meghagytam neki, menjen a garázsba és csak várakozzék addig, amíg azt nem látja, hogy komolyra fordul az indulás. Akkor jöjjön vissza és adjon hírt. Jákub még délben elkocsikázott, de már este hét óra lett, mire az indulást jelző hírrel megérkezett.

Most már csakugyan nem kellett sokat várakoznom, minden a helyén volt. A kocsi is kint állott az utcán, csak a papírosokkal, vámlevelekkel bajlódtak még egy ideig. Kellemes izgalomban, vidáman helyemre telepedtem és nyolc óra felé szép csendben megindultunk. A gép egyenletes, egészséges bugása a legjobb reményekkel töltött el, s bizalmam még jobban megerősödött, amikor a soff ór a gyors megérkezés reményében kilátásba helyezett inam Ígéreterére megnyutatóan bólintott: nem lesz semmi hiba.

Amint a város szélére értünk, arra lettünk figyelmesek, hogy a rendőr már messziről integet. Meg kellett állnunk. Csodálkozva fordultam a sofförhöz, ugyan mi baj lehet, hiszen mindent olyan alaposan, megfontoltan előkészített. Leszálltam helyemről, hogy magától a rendőrtől tudakoljam meg, miféle szabály ellen vétettünk. Valóban, az egyik reflektorunk darabokra tört üvegekkel, vakon bámult az éjszakába.

Az afgán hatóságok mindent elkövetnek, hogy rendet teremtsenek végre az országutakon is, ez a szizifuszi munka azonban egyelőre nem sok eredménnyel jár, az emberek régi rendetlenséghez szokott nemtörődömségén megtörik a legjobb szándék is. Mit tehattunk mást, a sárhányóra kapaszkodó rendőrrel együtt, visszatértünk a városba. Itt viszont kiderült, hogy a sofförnek is van valami igaza. Hiába *kell* kivilágítani az autó mindkét reflektorát, Kanda-hárból jövet tört el a lámpa, Heratban pótolni nem lehe-

tett. A rendőr azt kívánta, hogy az autó maradjon addig a városban, amíg megérkezik Kandahárból az új reflektor, tehát kb. két-három hétig. A soffőr tovább replikázott. Nemcsak hogy nem az ő hibája, hogy Heratban ilyen lámpákat nem árulnak, de ha itt marad két hétig, még károsodás is éri őt az elkésett pisztáciák és az elmaradt utasok miatt.

A vitatkozásra előkerült az egyik rendőrtisztviselő, az aztán, megismerve engem, előzékenységből salamoni ítéletet hozott: most kivételesen csak menjen Isten hírével, mert a gép különben kifogástalan, Kandahárból jövet azonban be kell mutatnia az újonnan beszerzett lámpát.

A tárgyalások bizony hosszú ideig elnyúltak, s nyugtalanul töprengtem magamban, hogyan jutunk most már el az este induló autóknak még első szokásos állomására, Adraszkandba is. Adraszkan előtt ugyanis semmiféle megállóhely sincs, s könnyen meglehet, hogy a fáradt soffőrrel az országúton kell majd megvárunk a reggelt.

A soffőr azonban kitett magáért. Gépével csodálatos fürgeséggel mozgott a kanyarodókkal, kapaszkodókkal, mérges szakadékokkal teledobált úton, s nem kérdezgette minden percben, mint a többiek szokták, mennyi az idő, nem kellene-e vacsorázni. Meglepően gyorsan nyelte a kilométereket, s rá sem hederítve az örökösen berzenkedő *ságirdia*, száguldott, mint aki Kandahárig meg sem akar állni.

A *ságird* különben ellenszenves afgán fickó volt, és sehogy sem hasonlított többi kollegájához, mert a helyett, hogy csendben, engedelmesen segédkezett volna a soffőrnek, mint az kötelessége lett volna, örökösen zsörtölődött, veszekedett, civakodott vele. De, úgy látszik, valamilyen elintézetlen üzleti ügyük is lehetett. Mindig számolt, összeadott és kivont, háromszor, négyszer is kifaggatott minden utast, mennyit fizetett a soffőrnek.

A soffőr csendben, jó humorral tűrte az akadékoskodásokat, látszólag észre se vette, csak onnan sejtettem, hogy mégis a begyében lehet ez az ember, hogy — nem adott neki cigarettát, hasztalan ravaszkodott újra meg

újra. Pedig induláskor kapott tőlem egy egész dobozzal, de titokban lajbizsebébe süllyesztve rámkacsintott és intett, ne szóljak valahogy a ságirdnak. Inkább ő maga is egész úton, indiai burnóttal, *nászvárral* kínlódott, míg csak a *ságirdtól* egy újabb konfliktus után meg nem szabadultunk.

Az afgánok a dohányporból készült nászvárt nem az orrukba szippantják, mint ahogy gondolni lehetne, hanem a hosszúkás bádogtubusból, vagy a tükrös kis kerek szelencéből a tenyerükre szórnak valamennyit, a szerint, ki milyen erős nászváros, vagy milyen takarékos és azt egy szakavatott mozdulattal a nyelvükre dobják, öt-tíz percig szájukban tartják a nászvárt, a nélkül hogy lenyelnék, ezalatt állítólag valami mámorító, zsongító érzés fogja el őket, majd mikor úgy gondolják, elég az élvezetből, jól irányított sercintéssel kiköpik az egészet.

Rendes ember, ha nászvározik, nem beszél, nehogy az élvezetét zavarja. Csak a kancsal Molla Szarvar próbált még ilyenkor is szája sarkában érthetlenné torzított mogul szavakkal traktálni, míg rá nem förmedtem, hogy vagy nászvározik, vagy beszél. A ságird is ezek közé a finom-talan, áhitat nélküli emberek közé tartozott. Tele volt a szája nászvárral, de kényszerű fintonba ficamodott szájszögletéből is szakadatlanul mérgeskedett tovább.

Már mogul földön jártunk.

Jobbról és balról szegényes legelők húzódnak, a *dast*. A *dast* Perzsiában sivatagot jelent, itten azonban a köves, sovány legelő neve ez, ahol csak kóro és bogáncs terem. De az aztán olyan változatos gazdagságban, hogy nyugati botanikusnak még a lelke is örülne a láttán. A magas dombok, alacsonyabb hegyek között kavicssal telehordott völgy siklik. Ez a *silla*. A kavicsos, szűk sillában a tavaszi olvadáskor haragos hullámok söpörnek végig. Most még olyan volt, mint egy őskori tenger szárazföldre vetődött mélye.

Éjfél már elmúlt, amikor néhány szegényes épület elé érve, a soffőr halkán megszólalt: Adraszkanban vagyunk. A várt megállás és pihenő helyett azonban a régi tempóban robogtunk tovább. Ha korán akarunk Kandahárba érnei,

akkor még ma éjjel el kell jutnunk Szebzavárba. Innen pedig Szebzavárig még jókora út van hátra. A sietségben jó szövetségesünk maradt a gép, megnyugtatóan duruzsolt tovább, mintegy jelezve, bogy most már csak rajtunk áll a gyors megérkezés.

A sötétben egészen elbóbiskoltam, a hideg sem nagyon bántott, enyhe tavaszi éjszaka volt. Ha meg éppen egyszer túlesszünk a szebzavári hegyeken, egészen megváltozik majd az éghajlat. Csak amikor visszafelé, Kabulból jövet még egyszer végig kellett utaznom az Adraszkandból Szebzavárba vezető gyilkos úton, akkor tudtam igazán értéke szerint méltányolni sofföröm ügyességét és megbízhatóságát. Jóformán még a zökkenőket sem éreztem.

Hajnali három óra lehetett, amikor megérkeztünk Szebzavárba, és behajtottunk a legnagyobb csajháne udvarára.

Szebzavár óriási poros falu, elhanyagolt, kopott, szegényes. Az ember akaratlanul is arra gondol, hogy körülötte csak élettelen sivatag lehet. Az új politikai éra azonban lassan megváltoztatja ennek az álmos porfészeknek a képét is. Az elvásott dukánok helyett újak épülnek. Nemcsak a járási főnök, a hákim, sürgeti az építkezéseket, de maga a herati kormányzó is. Idejének jó részét itt tölti munkában, személyesen vezeti egyik legnagyobb vállalkozását, a herat—kandahári út korszerű megépítését. Csakugyan, kormányzati szempontból is lehetetlen, hogy a közlekedés az évszakok és áradások szeszélyes kénye-kedvétől függjön. A fontosabb pontokon nagy költséggel hidakat emeltek. Közülük az első, az adraszkan di híd, már befej ezetten feszült a helyén. A másodiknak a szebzavári híd következett. Itt még javában folyt a munka, de a pillérek már állottak, és szigorú parancs szólt, hogy el kell készülni az egésszel, mielőtt még a nagy áradás megérkezik.

Az ébredő, erősödő nacionalizmus itt is egyre jobban érezteti szavát. Szebzavár perzsa eredetű elnevezés. A hadügyminiszter nevezetes utazása alkalmával az afgán előkelők a régi nevet pastura fordítva Sindánra változtatták. A régi, idegennyelvű helynevek egymásután tűnnek el

Afganisztán térképéről. Előbb a kisebb falvak kapnak pastu nevet, aztán kerül majd sor a többire. Persze tisztában vannak azzal, hogy a névváltoztatást nem elég hivatalosan elrendelni és hogy a falusiak legszívesebben továbbra is ragaszkodnak a régi névhez. De embereiket is nagyon jól ismerik, s tudják, hogy sem a bezárás, sem a deres nem segít az új nevek népszerűsítésében, ezért a maradiságból ellenkezőket a leghatásosabb büntetéssel sújtják: pénzbírsággal.

Mikor Szebzavárba érkeztem, alig volt pár hetes az új Sindán név, de már mindenki jól tudta a leckét, a legutolsó hamál is olyan megható csodálkozással nézett rám, mikor Szebzavárról beszéltem, mintha sohse hallotta volna e nevet, mintha az örökkévalóság óta mindenki csak a Sindánt használta volna.

A késő éjszakai órában Sidánban a szokott kép fogadott. A csajháne udvarán egymás hegyén-hátán szorongtak a lórik és az egyéb járművek. Az utasok elszállásolására az udvar három oldalán egymás mellett sorakozó, közvetlenül az udvarra nyíló szobák szolgáltak. A kapuval szemben lévő oldalon kezdetleges fedett garázs várta a rossz idő elől menekülést kereső autókat. Még csak február 15-ikét írtunk s a szebzavári hegyekben az éjszaka különösen hideg volt. A herati tavaszról mintha újra belecsöppentünk volna a télbe. Az álmából felriasztott csajháneszolga bevezetett az egyik szobába, a barátságtalanul hideg, kormos, füstös kis cellában leülni sem lehetett sehová. A puszta négy fal közé maguknak az utasoknak kell hozni a szőnyeget, az ágyneműt, ha le akarnak heveredni, vagy pihenni akarnak. De most már magam is el voltam látva a szükséges holmival. Maszív, kényelmes kucsáni tábori ágyamat szolgálatkészzen felállította a soffőr, s maga is sietve visszavonult, hogy a reggeli indulásig hátralevő néhány órát pihe-néssel töltsen. Prémis bumdáimnak már ezen az első éjszakán kitűnő hasznát vettem.

A reggeli kép semmivel sem volt vigasztalóbb, a szenny, a sivatagi szürkeség a reggeli napfényben még visszataszítóbbá vált.

Elfogyasztottam a reggeli teát és még a heratinál is feketébb, szalonnásra sütött, szalmaszállal bélelt afgán kenyeret. Kisvártatva jött a csajhánés. Ugyis sietős az utunk, legokosabb, ha mindjárt fizetünk az éjjeli szállásért. Az alamuszi tekintetű, salváros, turbános gazdának nem volt valami jó híre. A Heraton keresztül utazó európaiak valamennyien panaszkodtak rá, hogy minden káfirt milliomosnak néz, s húsz-huszonöt afgánin alul nem adja a siralmasan kezdetleges éjjeli nyugodalmat. Hogy, hogyan, még a számadás előtt meg találtam kérdezni tőle, merre dolgozik a herati kormányzó az embereivel. Már hetek óta nem tartózkodott Heratban, itt ügyelt fel az új híd munkálataira, most akartam búcsút venni tőle. Most láttam csak, hogy Keleten még mindig van tekintély, s hogy ennek a tekintélynek a fényében milyen hasznos néha az idegennek is megfürödni. A mogorva, zsaroló csajhánés a barátságtól egyszeriben olvadozni kezdett. Noha valóban már indulni készültünk, a berregő lórirra felkapaszkodott a soff ör is, csak még a ságird tett-vett és kényelmeskedett, sebbel-lobbal széket hozatott, hogy el ne fáradjak, míg a kért felvilágosítást megadja. Persze rögtön láttam, honnan fúj a szél. A nyájas útbaigazító magyarázgatás után a szokásos káfirtaksa helyett is csak fél afgánit vetett ki rám az éjjeli szállásért, s még így is aggodalmaskodva kémlelte arcomat, nem sokallom-e véletlenül ezt az összeget.

Útmutatása nyomán meg is találtuk a kormányzót és kíséretét, a lóriral persze nem lehetett egészen megközelíteni a munkahelyet. Megálltunk az úton, s a soffőr szolgálatkészen kalauzolt az árkok, pocséták, homok- és kavics-buckák között a nagyúr elé. Szardár Golám Faruk khánnak megköszöntem a segítségét, és szívélyesen elbúcsúztunk egymástól, azzal, hogyha megint Heratba vezet az utam, nem kerülöm el a házát.

Nem tudom, hogy a kilátásba helyezett baksis, vagy a kormányzó barátsága öntött-e új olajat a soffőr buzgalmára, elég az hozzá, hogy most már meg éppen nem ismert pihenést.

Nyugat felé tisztulni kezdett a látóhatár, keleten azonban csak nem akartak szűnni a szeszélyes vágású láncok és csúcsok. Arrafelé húzódik a minden titkok titkait őrző Kohisztán: a Gór, az erdős-hegyes Hazardzsát és az afgán hegyrengeteg többi része, fel egészen Afgán-Turkesztánig. A lóri lassan kiverekedte magát a szebzavári hegyekből, a farahi zónába jutottunk. Itt a legerősebb téiben sem ismerik a fagyot, a déli részeken szabadon tenyészik a pálma is. Csakhamar beértünk a sivatagba. A homokos, de nem túlságosan puha talajon simán gördült a kocsi. Erre még nem építettek utat, az irányt csak a kb. száz méter szélességben húzódó keréknyomok jelezték. Az egész szakaszon nincs csajháne, nincs egyetlen viskó, de még egy árva fűszál sem: sivatagba dermedt az egész környék. Megállás nélkül, étlen-szomjan robogtunk egész nap.

Látszólag megbékélt egymással a soffőr meg a ságird is. A sík, biztonságos talajon autóvezetési leckéket folytattak. Azonban a ságird avatatlan kezében bizonytalanul kacsáztak a kerekek, mintha tiltakozni akart volna a gép is a kontár vezetés ellen. Ahol valamilyen kisebb gödör vagy árok következett, a soffőr hirtelen mozdulattal félrelökte a tehetségtelen tanoncot és simán, gyorsan jutottunk át a különben veszélytelen akadályokon is. A barátság nem lehetett valami őszinte, a cigarettára mindenesetre már nem terjedt ki. Váltig nászvároztak tovább.

Alkonyat felé megközelítettük következő fontosabb állomásunkat, Faraht. Valami tizenöt kilométerrel a cél előtt feltűnt az első csajháne, s hátul szerénykedő útitársaink kívánságára megálltunk, hogy a szokásos imát elvégezhessek. A soffőr szintén csatlakozott a kegyeskedők-höz, a ságird azonban most is konokul ellentmondott és inkább a kocsi körül pizmogott. Jó félórai veszteglés után újra nekiiramodtunk és csakhamar bennvultunk a városban. Farah a geográfusok szerint sivatagi oázis. Ennél nyomorúságosabb oázist azonban aligha tud valaki elképzelni. Szebzavár-Sindán hozzáképest paradicsom.

Alkonyatkor értünk a városba, a legszebb időszakban,

hiszen a nyári melegben a sivatag pokoli tüzét senki sem bírja elviselni és reménye vesztetten menekül mindenki valami árnyékot adó fedél alá. Az utcák kongtak az ürességtől. A porlepte sivatagi dukánokban magányosan szomorodtak a kalmárok. A néma házsorok közt csak néha bandukolt egy-egy lehorgasztott fejű járókelő. Mintha száműzöttek között járna az ember. Csakugyan megüli a lelket a köröskörül terpeszkedő sivatag, a végtelen messzeségbe húzódó gyilkos homok. Nyugat felé, amerre a szem ellát, az mind a sivatag birodalma, egészen a perzsa határig és még azon is túl. Egy-két szomorú, porlepte oázis, a többi homok, homok, homok. A Dast-i-Naumid, a Eeménytelenség Sivatajja. Ember, állat, ha ide betéved, elveszett, akár a háborgó tengeren.

Pedig Farah nem jelentéktelen város, már a fekvésénél fogva sem. Erre vezetett valamikor a Királyok Út ja, s erre vezetnek ma is az északról délre Kandahar felé nyúló forgalom szálai. De stratégiaileg sem megvetendő a fontossága. Innen, a nagy útról lehet megközelíteni az afgán-perzsa határ másik legfontosabb pontját, ahol az egyik oldalon a perzsa Zabol, a másikon pedig az afgán Csakanszúr néz farkasszemet egymással. Zabolnak vasútja van, amely Beludzsisztánon keresztül Indiával köti össze. A nemrégiben még angol befolyás alatt álló vidék visszakerült a perzsa koronához, gazdasági, politikai jelentősége is megnyirbálódott. Ujabban ugyan ismét erőteljes kísérletek folynak Zabol gazdasági életének feltámasztására. Az afgán oldalon Csakanszúr ma is nyomorúságos porfészek, de Zabol gyarapodása, fejlődése rá is egyre serkentőbben hat. A két városban afgán és perzsa konzul székel, mert Perzsia és Afganisztán a Tajabád-Iszlámkala-i vonalon kívül csak ezen a ponton keresztül érintkezik még egymással. Csakanszúrtól délnyugatra húzódik az Afgán Szeisztán. Ma itt sincs több élet, mint a többi afgán sivatagi oázisban, pedig valamikor hatalmas várak büszkélkedtek, virágzó élet folyt Szeisztánban.

A francia archeológiai expedíció Hackin vezetése alatt, éppen legutóbb végzett érdekes ásatásokat Szeisztán

sivatagában. Kutató ásók alól az elsöpört életnek feltűnően gazdag emlékei kerültek elő. A legmeglepőbb egy tizedik századi «homokba temetett vár».

A geográfusok közt hosszú ideje elkeseredett vita dúl a «homokba temetett városok» körül.

Egy ismert francia földrajztudós legújában megjelent munkájában is a mellett kardoskodik, hogy Afgán Szeisztán elpusztulásában nem annyira Timur Lenk romboló hadjáratait terheli a felelősség, mint magát a természetet. Szárazabb lett az éghajlat, terjedt a sivatag és a hódító homoktenger hullámai alatt tűnt el az emberi élet.

A geográfusok más része — élükön a mi kitűnő Cholnoky Jenőnkkel — viszont azt vitatja, hogy itt, csak úgy mint Közép-Ázsiában, a történeti időkben lényeges klímaváltozás nem történt, és hogy a homok nem városokat, csak lakóitól cserbenhagyott romokat temetett be.

Cholnoky magyarázatát mindenesetre megerősíti az új szeisztáni francia lelet. Nem a terjeszkedő sivatag elől menekültek el a Kala-i-Fat közelében kiásott erődváros lakosai, hanem — mint azt a történeti források is megemlítik, és a romokból kiásott elégett, megüszkösödött törmelékek is bizonyítják — háború, ostrom és vereség kényszerítette az egykori lakosokat más vidékre. Bizony ellenséges rajtaütés, rablás, pusztítás egyengette a sivatag útját Szeisztánban. Az ilyen helyen, ahol mesterségesen, különös ügyességgel kell gondoskodni a település vízellátásáról, erőszakos beavatkozásra egyhamar elpusztul az élet legelső feltétele, a víz és vele együtt a növényzet is. A mesterségesen berendezett vízhálózat, a nagy gondal ápoltság után az elhagyatott romokból most már könnyen lesz «homokba temetett város».

Farah sivatagi oázisában rövidesen végeztünk. Afganisztánban, az ország belsejében szükségtelen az idegennek minduntalan útlevelével igazolnia magát, nagyobb, fontosabb helyeken, mint amilyen Farah is, kerül csak ellenőrzésre a sor, azonban ilyenkor is elegendő az afgán hatóságok által kiállított dzseviz.

Rövid pihenő után felszedelőzködtünk. A soffőr és a ságird közt megint kitört a háborúság. Kiderült ugyanis, hogy a lóri hivatalosan csak pisztáciát szállít Kandahárba, és amit a két afgán útitárs meg jómagam fizettünk az útért, azt a soffőr külön magánjövedelmének szánta. Ezen vitatkoztak egész úton, a váratlanul jött pénzen a ságird is osztozkodni akart. Amikor a kemény ellenálláson megtört minden kísérlete, akkor úgy próbálta magát kárpótolni, hogy Farahban saját szakállára felvett újabb négy afgán muszáfert. Nem tanakodott, nem kérdezősködött, embe-reit nagy lelkinyugalommal felpakolta a zsákokra és persze — sürgősen beszedte tőlük a pénzt. De a soff örrel sem volt könnyű boldogulni! Csendben, veszekedés nélkül, de ellentmondást nem tűrve kitelepítette a jövevényeket, s csak annyit mondott, hogy az ő kocsiján az utazik, aki neki fizet. Márpedig *neki* nem fizettek. A ságird hiába méltatlankodott, nem használt a duzzogás sem, hogy akkor ő is itt marad, s csináljon a kocsival egyedül, amit akar. Soffőrünk szaván fogta, lependerítette az útra a batyuját, s teljes gázzal elrobogott, otthagya az úton a most már kiáltozó és fenyegetőző ságirdot.

A holdvilágos szép estén hegyek közé értünk. A magáramaradt és most már vígan «cigaretázó soffőr biztos kézzel vezette a kocsit. A hegyek és szakadékok közt éjfél tájban elértünk utunk legveszedelmesebb pontjához, Hormálíkba. Megállt, valamennyiünket leszállított. Gyalogszerrel vág-tunk neki a hegyoldalnak, maga pedig óvatosan, lassan kúszott a pisztáciás lóival a tatóngó szakadék mellett csúcsra kapaszkodó szűk úton. A mélységből néma figyelmeztetőül meredeztek felénk a lezuhant kocsik és pórul járt állatok maradványai.

A hormálíki csúcson szerencsésen átjutottunk, lent a völgyben felszálltunk a kocsira. A hegyes vidék sem tartott soká, megint sík területre értünk. A soffőrben még mindig benne volt a buzgóság, szemrebbenés nélkül, robogva hajtott tova a hívogató csajhánék előtt. Már Delarámot is elhagytuk, s félnegy felé járt az idő, amikor odafordult hozzám, hogy igen fáradt és álmos, jó volna egy-két órára

megpihenni. Habozás nélkül ráhagytam, nehogy az erőltetett menet miatt még árokba forduljunk.

A közelben nyoma sem volt csajhánénak, de még emberi fedélnek sem. Azonban ez a legkevésbé sem zavarta emberemet, az út szélére állította a lórit, a mezőn nagy kényelmesen kiterítette vackait, állig betakarózott és csakhamar mély álomba merült. Példáját egymástán követték az útitársak is. Nyári estének beillő idő volt, s a Szebzavár óta nyugalomba helyezett bundák mellé le kellett raknom télikabátomat is. Ott maradtam a helyemen. Egy darabig még figyeltem az egészen az út közelébe merészkedő sakálok különös vinnyogását, majd én is elszunnyadtam.

Pár óra múlva világosodni kezdett az ég alja, megint mindnyájan talpon voltunk. A készülődésre, motorberregésre csomó rongyos alak kerül elő. Most tudtuk csak meg, hogy pár száz méterrel odébb falu húzódik meg. A top-rongyos falusiak előbb körülkoldultak valamennyiünket, majd azzal állottak elő, hogy fizessünk nekik valamit, amiért falujuk közelében töltöttük az éjszakát. A deputáció egyre tolakodóbb, követelőbb lett. A soffőr sem bírt már az erőszakos társasággal, s látszólag beadta a derekát. Várjanak egy pillanatig, megkeresi a pénzt. Egy darabig tett-vett, a kocsi elől elravszkodta a báméskodókat, majd hirtelen a kormánykerék mellett termett, s elszárguldott, csakúgy porzott utánunk az út.

Kora délelőtt Giriskben voltunk. Az utat itt Afganisztán legnagyobb folyója, a Helmend szakítja meg. A mostani legszárazabb időszakban is olyan nagy a vize és olyan mély a medre, hogy még csak megkísérelni sem lehet az ősi afgán átkelési módot, az átgázolást. Ha megindul az olvadás a Gór hegyeiben, akkor tengerré válik az egész környék. Az új hídépítő-programmban kétségtelenül a giriski Helmend-híd a legfogasabb kérdés, de német mérnökök vezetése mellett ebbe a nem könnyű vállalkozásba is belekaptak. Minthogy a folyónak nemcsak a normális szélességét kellett figyelembe venni, hanem az áradások alatti kiterjedését is (szabályozásáról egyelőre szó sem lehet), alapos mérnöki fifikával kellett kikeresni a legelőnyösebb, legszűkebb át-

kelési helyet. A híd így is legalább másfél kilométer hosszú lesz, az építés munkálatai évekig fognak tartani.

A hidat tehát nem használhattuk, de ebben az időben még nem is igen volt rá szükség. A víz meglehetősen alacsonyan állt, egyelőre a hajóhíd is megtette. Megvártuk, míg az előttünk érkezett három lórivál végeztek, aztán megkezdtek mi is az átkelési műveletet. A kezdetleges, deszkákkal, szénával, szalmával beborított hajóhídon előbb áttereltek bennünket, utasokat, majd lerakva minden terhet, üresen átvezették a csikorgó, táncoló csónak-hídon a lórit, utána egyenként áthordták a hamálok a pisztáciás zsákokat és mindent szépen visszaraktak a helyére. Végül ott voltunk mindenestül a másik ponton. Persze a lassú, hosszadalmas eljárás nem kis időbe került.

A nagy áradás idején a hajóhíd használhatatlan. Ilyenkor — hacsak nem olyan nagy a víz, hogy átkelésre gondolni sem lehet — ladikokra rakják az utasokat, az üres lórikat rátolják a kompra és úgy vontatják át a másik partra. A teheráru átszállítása már sokkal bonyolultabb, a ladikokat és kompokat csak óvatosan lehet megterhelni.

A Helmenden való átkeléssel valami öt órát vesztegettünk el, de nem volt okunk panaszkodni, mert így is valósággal rekordidő alatt értünk Heratból Giriskbe. A még előttünk álló szakasz miatt sem kellett aggodalmaskodnunk, a legápoltabb, legjobb afgán autótúrt várt ránk. Valóban, még alkonyat előtt elértük Kandahárt.

Első utunk a vámba vezetett, hogy lerakjuk a pisztáciás-zsákokat. Az afgán utasok már előbb elszéledtek, a pisztáciás-zsákok hátrahagyása után velem is visszafordult a városba a lóri. Hosszas kérdezősködés, ide-oda való küldözgetés és keresgélés után végre sikerült felfedeznünk kandahári pihenőhelyemet, az állami szállodát. A kapu be volt zárva, nagyobb nyomaték kedvéért még egy lakat is fityegett rajta. Dörömbölés, kiáltozás hiábavaló volt. A zenebonára odajött egy salváros nebuló, s felvilágosított, hogy most nincs vendég, és hogy a portás is hazament aludni, de ő majd előkeríti.

Lerakták a földre a poggyászatot, kifizettem a soffőrt,

minden jót kívánva, hálásan hajlongva az is eltávozott. Egyedül maradtam. A zárt kapu előtt leültem a lépcsőre, és türelmesen várni kezdtem a «személyzetet».

XII.

Hólepte utakon Kabul felé.

Reggelre kelve, szelíd eső szemetelt a piszkos felhőkből. Az idő enyhe volt, mint mifelénk a koranyári délelőtt. Kandahárban ez a tél, a havat és a fagyot nem ismerik. A hosszú, égető nyárhoz szokott afgánok azonban fázósan húzódtak össze, olyikuk még a jellegzetes haragoszöld színű, kiérdemesült egyenruhából származó felöltőjét is magára borította.

A szálloda a város szívében feküdt. Hogy ne álljon üresen, feleslegesen a jókora emeletes ház, a földszintet garázzsá alakították át, és az afgán posta pihenő lorijait őrizték benne. Csak az emelet maradt meg szállodának, ott is mindössze négy szoba várta a vendégeket. De, úgy látszik, a szükséglet ellátására ez is untig elegendő volt. Most is egyedül lézengtem az egész épületben.

A személyzet itt is, akár csak Heratban, egyetlen főből állott, s ez az egy ember a hofceldirektortól a portásig valamennyi méltóságot maga személyesített meg. Dicséretére legyen mondva, feladatát becsületesen igyekezett megoldani. Egyetlen gyengéje volt: idejének jórészét otthon, családjával töltötte. Igaz, nem is lett volna valami könnyű dolog kiszámítania, mikor toppan be valamilyen ritka vendég. Lórik és autók előre meg nem határozott program szerint közlekednek, s még az sem tudhatja előre pontosan, aki a saját kocsiján utazik, hogy valahová mikor érkezik meg. Az «érkező vonatok» elé nem mehetett ki tehát mint hotelportás, sőt a szállodában sem várhatta az esetleg odavetődő vendéget mint hoteldirektor. Reggeltől estig, estétől reggelig, napokon, heteken keresztül egyedül rostokolhatott volna az elhagyott, üresen kongó épületben, ehhez pedig

nem sok kedvet érzett. Inkább úgy okoskodott, hogyha egyszer valakinek mégis szüksége lenne rá, majd megkereseti. Nyugodtan hazavonult hát, s amikor más dolga éppen nem volt, be-benézett a szállodába, nincs-e valami újság. Mivelhogy lelkiismeretes ember volt, szorgalmasan kivallatta mindig a környékbeli dukánosokat és a szomszédokat, nem iáttak-e véletlenül valami vendégfélét.

A kandahári szálloda a kormány hivatalos resthouse-ai közé tartozik. A lakást a szálloda úgy-ahogy meg is oldja, azonban az étkezés még mindig a kellemetlen kérdések közé tartozik. Szakács nincs. Igaz ugyan, hogy minden afgán született áspaz, a szokásos afgán ételeket tehát valamennyi többé-kevésbé kifogástalan módon el tudja készíteni. A baj csak az, hogy a különös csemegéhez nem szokott idegen gyomrok ritkán tudnak megbarátkozni vele. A kormánytól valóban nagy áldozat, hogy még ezeket a rentabilisnek csakugyan nem nevezhető resthouse-okat is fenntartja, azt már igazán nem lehet kívánni tőle, hogy még külön, a vendégek gusztusának megfelelő, szakácsról is gondoskodják.

A környezet ugyan egy kissé barátságtalan. A szállodával szemben emelkedik a rendőrség épülete. Valahányszor kitekintettem az ablakon, mindig kezén-lábán összeláncolt rabok vonultak el alattam marcona szuronyos örök kísérete mellett. A végén már úgy hozzászoktam a különös képhez és a még különösebb kísérő zenéhez, hogy papírjaim tanulmányozásából már fel sem ütöttem a fejemet, bármennyire csörgött a lánc. És a lánc reggeltől napestig csörgött szakadatlanul. Bizonyosan itt sincs több bűnös és gonosztevő, mint máshol, de amikor napokon keresztül csak rablánccsörgést hall az ember, akkor már szinte azt hiszi, valami nagy baj lehet és talán mindenkit bilincsbe akarnak verni.

Maga a város ápolt, rokonszenves. Herat után valószággal felüdíti az idegent az, amit Kandahárban lát. Széles, gondozott utcák, az utak szélén fák, csinos épületek, még a kezdetleges dukánok is valahogy gazdagabbak, színesebbek. Kandahar gazdagságát, barátságos arcát elsősorban

éghajlatának köszönheti. A hosszú tél, a fagyasztó sivatagi szélviharok nem fojtják belé az életet úgy, mint az észak-afganisztáni kisvárosokba. A szerencsés délszaki klímán kívül Kandahar sokat köszönhet politikai fontosságának is. Ez már nem olyan mondvacsinált afgán város, mint Herat, Maj méné vagy Mazar-i-Serif.

A kormány reformprogramjának egyik legfontosabb pontja Kandahar gazdasági fellendítése és modernítése. Halálra ítélték a festői kandahári nagy falat, bástyaival, tornyaival együtt, az elaggott utcákat, városrészeket lebontották. Amerre csak fordul az ember, mindenütt építkezés, építkezés. A kandahári fiatal kormányzó, a királyi család tagja, tanulmányait külföldön végezte. Az ő nyugatias ízlése máris érezteti hatását: a város szélén valóságos kis európai villasor épült. Merész újítás ez, az afgánok idegenkednek is még tőle, sehogy sem tudnak megbarátkozni az utcára nyíló ablakokkal. Hogyan rejtsék el mögöttük a tolakodó kíváncsi szemek elől asszonyaikat, háremüket? Azok, akik lelkesednek ugyan az új reformeszméért, de bizonyos hagyományokhoz is ragaszkodnak, már megtalálták a megoldást. A kifogásolt ablakokra olyan vastag színes selyemfüggönyöket aggattak, hogy még a fény sem tud áthatolni rajtuk.

Az új Afganisztán sajátos arca a régi és az új világ konfliktusából alakul ki: az eredmény a legtöbbször kényeszerű kompromisszum.

Már három napja róttam Kandahar utcáit. A legszívesebben másnap tovább utaztam volna, de az afgán ünnep miatt erre nem is gondolhattam. Időmet igyekeztem tehát hasznosan eltölteni. Nyelvészkedésemben váratlanul megzavart a hotel vezetője.

Úgy látszik, megunta már, hogy örökösen engem kell strázsálnia, és nagyon áhítozhatott régi nyugalma után, amelyből oly tapintatlanul kizökkentettem. Magánszorgalomból lankadatlanul bújta a bazárt, hátha sikerül mégis valamilyen járművet előteremtenie, és még idejekorán megszabadulhat tőlem. Buzgólkodását végülis siker koronázta, s ragyogó arccal jött jelenteni, hogy akár holnap

mehetek tovább s aggodalmas arccal figyelmeztetett, hogy a ritka alkalmat valahogy el ne szalasszam, különben két-három hétig is itt ragadok Kandahárban. Mert nemcsak hogy az ünnep miatt szünetel a forgalom, de nyugtalanító hírek is érkeztek: az út járhatatlan, s Kabul felé a lorissófförök semmi pénzért nem vállalnak utast.

Valóban, a csajhánék már hetek óta tele voltak fővárosba készülőkkel, és reménytelenül egyre várták az idő jobbrafordulását. A nagy, nehéz afgán lórik nem is gondolhattak indulásra. Az afgán posta is csak kísérletképpen szánta rá magát egy kisebb postalori küldésére. Hely ezen is csak igen kevés volt, jelentkezők pedig egymásra licitálva csakúgy tülekedtek. Emberem szabadidejében mindig a postán lebzselte és barátkozott, s úgy látszik, ennek köszönhettem, hogy annyi más ajánlkozó mellőzésével nekem adták a sófför melletti helyet. Igaz, hogy a rendkívüli előzékenyséért háromszoros taksát fizettettek, a fő mégis az, hogy biztosítva volt a helyem. Rajtam kívül csak még egy utast vettek fel.

Másnap reggel, mikor átsétáltam a postára, már minden poggyásom a helyén volt, csak az útitárs hiányzott még, érte kellett mennünk az egyik csajhánéba. Már jó előre örültem, hogy megint kedvez a szerencse, és kényelmesen, gyorsan utazhatom, nem kell majd örökösen bájolni a szanaszét kószáló, buzgólkodó, evő-ivó muszáferekkel.

A csajhánében azonban kiderült, hogy az egy útitárs nem jelent egy személyt, hanem egész családot. Az egész társaságban egyetlenegy férfi volt, a jegy vásárló, az ő vezérlete alatt kelt útra még két asszony és két gyerek. Afgán útitársam majdnem európai módra volt öltözve, a bennszülöttet csak a mezítlábra húzott sárcipő és a prémes afgán kucsma árulta el. Úgy éreztük mindketten, mintha valami kockázatos expedíció előtt állanánk, és csakhamar összebarátkoztunk. Kölcsönös örvendezésünk még csak nőtt, amikor kiderítettük, hogy mindketten Heratból indultunk el. Igaz, hogy ő vagy három héttel megelőzött, de azóta még mindig nem sikerült továbbjutnia. Új barátom és útitársam a herati *beledijjén*, városházán volt valami

kisebb hatalmasság; egész úton csodamód respektálták, mindenütt *mirza szaibnak* titulálták. A tekintélyéből áradó előnyökből még nekem is jutott.

Most, télvíz idején jószántából nem mozdult volna ki otthonról és nem vágott volna neki a fárasztó útnak, de a bátyja családját kellett Kabulba kísérnie. A purdába burkolt asszonyok a kocsi belsejében foglaltak helyet, amennyire lehetett, kényelembe helyezkedtek, a gyerekeknek meg éppen afféle kis ágyat is rögtönöztek. A kocsit köröskörül lefüggönyözték, különös gonddal dugaszolták el a soffőr és a felém kandikáló réseket, hogy később, menetközben nyugodtan lerakhassák a kényelmetlen lepleket. Útitársam még külön is megkért, hogyha valahol útközben megállnánk, vigyázzak, ne kerüljek a kocsi mögé, nehogy meglássam véletlenül a fedetlen arcú asszonyokat.

A csajhánében hamálok segítségével felrakták a rengeteg zsákot és ládát, berakták a gyerekeket, a hosszú, ügyetlen lepedőkben felkászálódtak az asszonyok is, s mármár indultunk. Az utolsó pillanatban azonban a tömegeből előfurakodott egy izgatott afgán kereskedő, s erőnek erejével velünk akart jönni. Arról szó sem lehetett, hogy az asszonyok közé tolakodjék, azért hol fenyegetőzve, hol baksist lobogtatva, közém és a soffőr közé akart benyomakodni. A kocsi vezetője, Memet Szulejmán, fekete, ellen-szenves arcú tizenhárom próbás kasmíri afgán, méltatlan-kodva lökdöste az erőszakos utast, s amikor az utazást ellen-őrző postatisztviselő azt pártfogásába kezdte venni, mérge-sen felcsattant: nem bánja, de jót áll érte, hogy felfordul a kocsi, mert ettől az embertől a szűk helyen mozogni sem tud. A kereskedő nagy utazási kedve erre egyszeriben le-lohadt, s a soffőrt szidalmazva, öklét rázva, elégedetlenül elvonult.

A soffőr kelletlenül fogott az utazáshoz, s noha a ragyogó napsütés felszárította azt a kevés sarat is, ami az előző napok enyhe esőzéseiből keletkezett, egyre hajto-gatta, hogy az út rettenetesen rossz, s arra ne is számít-sunk, hogy simán Kabulba jutunk. Még szerencse lesz, ha valahol nem fordulunk fel.

Mindjárt láttam, hogy baksis-ajánlási kísérleteim alighanem csütörtököt mondanak. A mirza-szaib is erősítette, hogy a soff örünk nem igen fogja magát törni, mert úgyis megkeresi a hosszú utazás alatt tőlünk azt a pénzt, amit baksisra szántunk, de meg minél lassabban utazik, annál kevesebbszer kell megtennie a kabuli nyaktörő téli utat.

Megadva magam a sorsnak, beültem a helyemre, s hogy az egyre jobban kapkodó, terpeszkedő Memet Szüle j-mánt dérrrel-durrall végzett soff öröködésében ne zavarjam, összehúzódkodva meglapultam az egyik sarokban. De a hely így is kevés volt neki; a nehéz kurblizóvasat véletlenül mindig a lábamra dobta, olajos és vizes kannái egész úton ott zörögtek a cipőmön, lábamat miattuk sohasem sikerült kinyújtanom. A fékezésnek is én ittam meg a levét, mert ha az ormótlan vasrudak elől tisztos távolba húzódtam is, könyöke mindig megtalált a sarokban. Ha pedig valami rendkívüli munkának kellett nekirugaszkodnia, minden vackát a térdemre, fejemre dobálta.

Elhagytuk a várost, a kandahári jó idő még mindig hűségesen kísért bennünket. Az út száraz és kifogástalan volt, s már azt kezdtem hinni, hogy a soff örből csak afféle babonás sötétenlátás beszélt, és csak eljövendő érdemeit akarta öregbíteni. Délután elértük Kalat-i-Gtilzait.

Memet Szülejmán máris nagy hajlandóságot mutatott kiadós pihenésre. Azonban afgán útítársam erélyesen tiltakozni kezdett, hisz csak nemrég indultunk el. A családnak étkezési gondjai nem voltak, az utazásra szükséges elemózsiát jóelőre beszerezték. Kényszerű megadással újra megindította a motort, és zúgolódva tovább hajtott.

Amint észrevette, hogy nyugtalanul szemlélem az egyre nedvesebbé váló földet, vérszomjas kárörömmel fordult felém. Várjak csak estig, a java majd akkor kezdődik! Várni se kellett nagyon sokáig, a fenyegetés bevált. Egyre latyakosabb lett az út, egyre kisebb a kocsi sebessége. Mire leszállt az est, cuppogó sárban dagasztottak a kerekek. Memet Szülejmánnak most már kacskaringós vonalban kellett haladnia, hogy szabaduljon a vendégmarasztó mély keréknyomokból.

Memet Szulejmán, a posta-lori soffőre.

Memet Akbár, a kabuli szakács.

Kabul. Afgán cukorka-árus.

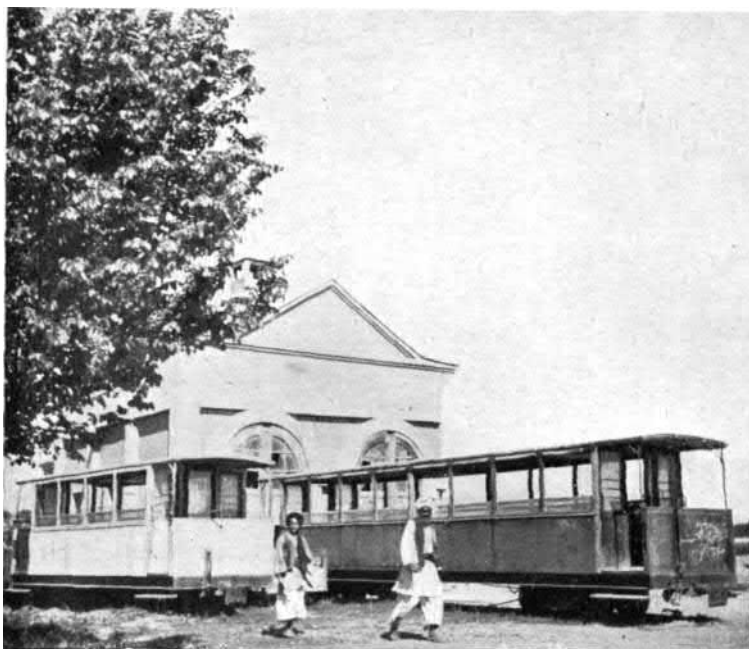
Temető Kabul közelében.

Az út Gozargá felé.

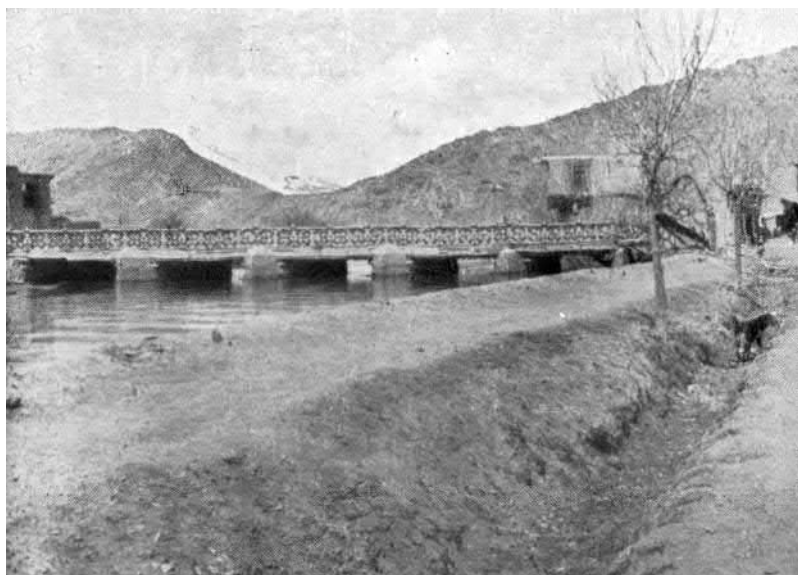

Mossák a lórit a Kabul-folyóban.

(Dr. Wuck felv.)

Dárumán. Amanullah halálraitélt kisvasútja.

A Kabul-folyó hídjá a főváros közelében.

Így birkózott a kocsival, fékezett, boksolt, káromkodott, mikor tízóra felé jókora zökkenés után leállította a gépet, és diadalmasan közölte: beragadtunk! Mindjárt hozzáfűzte, mennyivel jobban örülne, hogyha az ilyen hasznavehetetlen utasok: helyett, mint a mirza meg én, vagy húsz markos afgán ülne a kocsin. Most nem volna gondja, azok egy-kettőre kilódítanák a lórit a sárból. De mit kezdjen velünk? Óvatosan lemasztunk a süppedő agyagos lébe, a mirza szakértő szemmel méregette a tengelyig elmerült első kereket.

Az ég csillagtalán fekete kárpitja alatt tehetetlenül álltunk a megfeneklett lóri mellett. Az autó reflektorai sem világítottak kellően, kézilámpásokkal próbáltuk kikémlelni a helyzetet. Emberi segítség sehol. Magunk álltunk neki az előrelátón felpakolt lapátokkal a kerék kiszabadításának. A mirza filozófus nyugalommal szállította kesztyűs kezével az út szélén összekeresett kődarabokat, és illesztgette egymásután a kerék alá. Jó órai izzasztó munka után végeztünk. A soffőr felkapaszkodott a kormánykerék mellé, mi ketten a mirzával nekirugaszkodtunk a kocsi veszélyben lévő oldalának, a gép erőlködve berregett, végre meglódukt a kocsi és zötyögve lassan megindult.

Örömünk nem tartott soká, a reflektorfényben újabb akadályt pillantottunk meg. A különben is szűk út járható oldalát egy elhagyatott, sötétbe borult lóri torlaszolta el. Rendes időben még kényelmesen elfértünk volna mellette, azonban most reménytelenül meredtünk a szabadon maradt oldalt beborító, még az előbbinél is kiadósabbnak ígérkező sártengerre. Menekvés pedig nem volt. A szemben terpeszkedő, gazdátlan lórit még akkor sem tudtuk volna az útból eltávolítani, ha történetesen ott hagyták volna a gép kulcsát. A soffőr hát nem sokat tanakodott, teljes gázzal nekivágott a feneketlennek tetsző sárnak. A bravúros merészség azonban kárba veszett.

Most már nem is egy, de három kerekünk süllyedt el. Csüggedten fogtunk a mentési munkához. Megint izzadva lapátoltuk a sarat, hordtuk a követ, építettük az utat, toltuk a kocsit, és pár lépés után újra kezdhettük az egé-

szet. Vagy három óra hosszat dolgoztunk így, a legszorgalmasabb kubikosokat is megszegényítve, mikor végre a haladás reményében a helyünkre másztunk.

Ellenkezés nélkül adtuk be a derekunkat, amikor a sártengerből a havas lé zónájába érve, Memet Szulejmán az első csajháne előtt megállást vezényelt. Kiszemelt pihenőhelyünk a legkezdetlegesebbek közé tartozott: fából összeeszkábált, szennyes kunyhó volt a csajháne, egyetlen «szobájában» szorongott a tulajdonos egész háznépével és vendégeivel. Annál nagyobb kínban volt a mirza. Mihez kezdjen most itt az asszonyokkal?

Titkolózva tanakodott a csajhánéssal, majd visszamászott a kocsi belsejébe, és ott tovább sustorgott az asszonyokkal. Végre is kész volt a haditerv. A csajháne egyetlen helyiségét kifeszített kötélre akasztott lepedőkkel kettéválasztották, és a lepedős lakosztályba méltóságtelesen bevonultak a nők a gyerekekkel. A mirza velünk maradt, nem sokat teketóriázott, a bizonytalanul pislákoló mécses fényénél leterítette ágyneműjét, és a fáradságos utazástól elpilledve csakhamar az igazak álmát aludta. En azonban meg voltam akadva. A sötétben nem találták meg ki tudja hová pakolt tábori ágyamat. A földre lefeküdni vonakodtam, de már nem is igen lett volna hely: ember-ember hátán aludt. Szerencsére előkerült egy kecskelábú szék, ha aludni nem is, legalább ülni lehetett.

Reggel korán felszedelőzködtünk, Csak az asszony nép felpakolása járt mindig sok gonddal. Végre megindultunk. A sár ugyan elmaradt, de nemsokára bebizonyosodott, hogy a havas, jeges, csúszós út semmivel sem irigylendőbb pálya. A fagyos, síkos havon a kerekek makrancosán ellenkeztek, mintha erőnek erejével az árokba akartak volna fordítani. Ha nem is biztonságban, haladni mégis lehetett. De csak a hajnali és kora reggeli órákban. Ahogy kisütött a nap, megindult az olvadás, s megint latyakban gázoltunk.

Szerencsére még kora reggel elértük Mokort. Ölom-szürke, ködös időben a havas, letarolt táj olyan volt, mintha Szibériából lopták volna ide. Mokor már modern hely, van benzinkút ja. Memet Szulejmán megitatta a szom-

jas, fáradt postalorit, magunk is megteáztunk, mert éjjeli szállásunkon még ehhez sem tudtunk hozzájutni. A jeges, síkos úton friss erővel csúszkáltunk tovább.

Kora délután Karabágban voltunk. Válogatnunk itt sem nagyon lehetett, a falunak egyetlen csajhánéja volt, ide kellett szállnunk. Ugyan szívesebben láttuk volna, ha élvezetesnek éppen nem mondható utunkat tovább folytatjuk, és a fenyegető hófelhők elől idejében Gazniba menekülünk, erre azonban Memet Szulejmánt semmi pénzért sem lehetett rávenni. Hiába mutogattunk a tornyosuló felhőkre, hiába magyaráztuk el neki nem régiben tartott saját oktató előadását, hogy t. i. naplemente után, éjszaka lehet a legjobban utazni, mert a nappali melegben már felenged a hó, hajthatatlan maradt.

Az *id*, az ünnep még mindig tartott. Karabág afgánjai ünnepi díszben, színes nemzeti viseletben ögyelegtek a falu főterén, a csajháne előtt és érdeklődve bámészkodtak a két afgán asszony meg a káfir körül. Az ünnepi sokadalomban hangosan reklámozták édességeiket a cukorkaárusok, mások meg harsányan kínálgatták a vízipipát. Itt már mindenki pastu nyelven beszélt, és már sokan voltak olyanok is, akik a perzsát nem értették.

A csajhánében a nagy közös termen kívül egyetlen különszoba volt csak, mire körülfordultam, a mirza már le is foglalta magának és az asszonyoknak. Nem maradt más hátra, nekem a többi afgán közé kellett bevonulnom a közös terembe. A bentülők igen barátságosan fogadtak, és mindjárt szolgálatkészen segédkeztek tábori ágyam felállításában. Az alacsony szobában afgán módra a középén állt a nyílt tűzhely. Tiszteletemre most új rózsét és fadara-bokat raktak a parázsra. Bármennyire is meghatott ez a meg nem érdemelt figyelem, pár perc múlva fuldokolva menekültem a gomolygó füst elől. Csak kint az utcán álltam meg, s ott töprengtem vegyes érzelmek közepette, hogy mi előnyösebb: odabent megfúlni, vagy idekint megfagyni? Hirtelen felderengett bennem valami, bementem, letelepedtem a többi afgán közé, s ha túlzás volna is azt mondani, hogy a füstöt többé nem éreztem, de most már

kibírtam. Rájöttem ugyanis, hogy az alacsony szobában, ahol fejemmel csaknem a mennyezetet súroltam, kitaratóan álldogáltam. A fölfelé szállingózó füst persze mind az én szemembe ment. A többiek földön guggoltak, vagy éppen fekvőhelyükön kényelmesen elnyújtózkodtak, s alig éreztek belőle valamit. A legokosabb tehát a példájukat követni.

Új jövevényeket kaptunk. Egész lórirra való afgán érkezett egy törzsfő vezetésével, akit valamennyien jól ismertek a karabágiak is, és látható tisztelettel ezredesnek szólították, ők is letelepedtek, és mindjárt barátságos beszélgetésbe kezdtek. A beszélgetés ugyan egy kissé vontatottan ment, mert hol az egyiknek, hol a másíknak kellett pastura tolmácsolni azt, amit perzsául mondtam. Persze mindegyik kíváncsi volt, s egymással versengve tudakolták, hogy van ez, hogy van az a káfiroknál. Tövéről-hegyére kivallattak, mi járatban vagyok Afganisztánban. Mikor megtudták, hogy ismeretlen nyelvek után kutatok itt náluk, gátlás és titkolózás nélkül mondta el mindegyikük a tanácsát.

Maga az ezredes is erősítette, hogy való igaz, amit a többiek mondanak, és Gazni közelében meg nem messze Kabultól is találok majd egy falut, ahol olyan nyelvet beszélnek, melyet senki sem ért közülük. Engem minden bizonnal fog érdekelni. Csakugyan helyes nyomon jártak, mert mint később megtudtam, mindkét helyen Nadir sah idejéből származó török kolónia él.

Ekkorára elkészült a vacsora. Az ezredes és emberei számára külön terítettek. Keskeny, elvileg fehér, hosszú rongyokat rakott a földre egymás végébe a csajhánés. Ez volt az asztal. Mindenki elfoglalta a helyét. A terítéket mindegyikük előtt egy-egy kerek afgán lepény jelképezte. Evőeszköznek nyoma sem volt, de felesleges is lett volna, mert az afgánok a kezükkel esznek. Kis ónkannában vizet hordtak körül, mindegyiknek az ujjára öntöttek pár cseppet. A képletes mosdással megtisztított ujjakat a turbán végébe törölték. Megkezdődött az evés. A közös tálból nandenki sajátkezüleg rakta maga elé a kenyér-tányérra

a palaut meg a húst. Az ezredes engem is barátságosan asztalukhoz invitált. Most is ugyanazok a csodálkozó arcok tekintettek felém, mint mindig, valahányszor evés közben villát láttak a kezemben. Még a legjámborabbak is meglökték egymást, összesűgtak, a kevésbbé illedelmesek hangosan viháncoltak, és fülem hallatára mulattak azon, hogy a káfir villával, *szénahányó* villával eszik.

Az ünnepi lakomát tea fejezte be. Közben elhordták az «asztalt», és újra megindult a diskurzus. Megint nyelvi tanulmányaimra terelődött a szó, és parázs vita indult meg, hogy az Afganisztánban lakó népek közül melyiknek vannak a legszebb dalai. A kérdéshez alig tudtam hozzászólni. Eddig csak özbec dalokat hallottam, a mogulok nem igen énekelnek, a herati tádzsikoktól meg éppen nem hallottam egyetlen egy dalt sem. Csak természetes, hogy a jelenlevők mind abban egyeztek meg, hogy a pastu dalnak szépségben nincs párja. Restelkedve mentegetőztek, hogy úton lévén, nincsenek kéznél a szükséges hangszerek, de azért majd segítenek magukon valahogy.

Előkerült valahonnan *egy* húros hangszer, *egy* öblös-hasú nagy köcsögből kiöntötték a vizet, s valamennyien nekikészülődtek a bemutató ének-előadásnak. Egyikük a húros hangszert vette pártfogásba, másikuk a köcsögöt. Érdeklődve vártam, hogyan lesz a vizesköcsögből hangszer. Az lett belőle! Az egyik afgán megfeszített tenyérrel, úgy amint azt a taktus megkívánta, hirtelen ügyes mozdulattal rá-rácsapott a köcsög szájára, s az olyasféle hangot adott, mint valami nagyon tompa dob. A középre egy fiatal afgán legényke telepedett, ő kezdte mindig az éneket. A többiek félkörben guggoltak körülötte, s egy ideig néma csendben figyelték a csilingelő tiszta hangot, majd bizonyos résznél valamennyien belekaptak a dalba, és karban zúgták tovább. A pastu-nyelvű szöveget nem értettem. De felejthetetlenül szép volt ez az ének-párviadal. A mécses fukar fényében a szokatlan hangszerek kísérlete mellett oly különösen szárnyalt az idegen dal. Csak néha sikerült egy-egy ismerős perzsa szót elkapnom, de mintha még a rím is ráfeküdt volna az értelemre, mindegyik éles, bánatos

i-re végződött, ezt az *i*-t hosszan-hosszan nyújtották, húzták, végül fáradtan elejtették.

A rögtönzött hangverseny végetért, s minden arc kíváncsian, de egyben elégedetten fordult felém. Látva elragadtatásomat, hálából még egy nótára gyűjtöttek. Amint befejezték, felugráltak, valamennyien szívélyesen elbúcsúztak, és sietve a kint várakozó lórijukra szálltak.

A karabági kedves éjszaka szinte elrepült. Memet Szulejmán már öt órakor szedelőzködni kezdett, hogy a kora reggeli fagyban indulunk majd. De az indulást elhatározni könnyebb volt, mint megvalósítani. Kezdetől fogva láttam, hogy Memet Szulejmán nem tartozik a mintasofförök közé. Vágja, kaszabolja a gépet a régi szamárhajcsár szadisztikus gonoszságával. Csak éppen a vashegyű ösztöke hiányzott kezéből. A szibériai fagyban egész éjszaka kint állt a szabadban a kis postalori. Nemhogy nem takarta le bundával, prémmel a hűtőjét, de még fel is nyitotta. Reggelre persze befagyott minden. Mérgeesen szitkozódott, jókívánásait elsősorban a mokori benzinkutasnak címezte, aki szerinte vízzel teleeresztett benzint adott el neki. A befagyott gépet forralt vízzel próbálta megengesztelni, de az eredmény siralmasan gyenge volt. A csajhánéból kihozott forróvíz alig néhány perc alatt kihűlt, s mikor a kocsi alá hasalva az előtte gyanús részeket locsolgatni kezdte vele, már jéghideg vízben pancsolt, s mire káromkodva előmászott, minden befagyott újra. Így játszadozott, kísérletezett egészen félnyolcig, ekkorra valamennyire enyhült a hideg, és nagynehezen sikerült megszólaltatnia a gépet.

Körülbelül három órai utazás után megérkeztünk Gazniba. A korai megérkezés elismerés helyett méltatlan-kodást váltott ki a mirzából, hogyne, hiszen világos volt, hogy egy kis igyekezettel Memet Szulejmán tegnap megtehetette volna ezt az utat, sőt az éjszakai fagy oltalma alatt, ki tudja, milyen messze járhatnánk. Taktikából a mirza csak magában dohogott, s legfeljebb nekem panaszkodott, a soffört most már nem merte maga ellen ingerelni.

De hiába vágunk barátságos arcot, emberünket ez sem hatotta meg. A megérkezés után tüstént kijelentette,

hogy továbbindulásról pedig szó sem lehet, ő postát hozott Kandahárból, azt itt át kell adnia, az esetleges leveleket magához kell vennie, ezt pedig ma nem lehet elintézni. Különben is az ünnep még mindig tart, s ahhoz neki is joga van, hogy legalább az ilyen ritka alkalmakkor néhány kellemes órát töltsön gazni-i barátaival. A postaügyet ugyan a mirza saját maga elintézte hamarosan, ez azonban nem használt, a soffőr eltűnt. Kénytelen-kelletlen bevonultunk tehát a resthouse-ba, hogy megvárjuk, míg Memet Szüle j-mán kiünnepeli magát.

Felvirradt a megszabadító reggel. Emberünk mogorván tett-vett, látszott rajta, hogy még mindig nem nagy kedve van az induláshoz. Mire nagy nehezen felkészülődött, kövér pelyhekben esni kezdett a hó. Memet Szüle j mán csak erre várt. Kaján kárörömmel lemászott helyéről, és széles mozdulattal az útra mutatva kijelentette, hogy most már, ha akar, sem mehet. Csakugyan, a hófehér takaró lassan belepert mindent, s a magas, meredek szakadékokkal övezett utakon istenkísértés lett volna nekivágni a hegyeknek. Béketűrően leszedtük poggyászaikat, s szomorúan visszaballagtunk a resthouse-ba.

A mirza idegesen kémlelte az eget, s hacsak nem evett vagy nem imádkozott, mindig azt leste, szűnik-e már a hóesés. De az bizony nem nagyon akart szűnni. Két nap és két éjjel egyfolytában havazott, és mire elállt, addigra oly magasra halmozódott a hó, hogy most már e miatt nem lehetett utazásra gondolni. Hogy balszerencsénk teljes legyen, szélvihar kerekedett, az út közepét hó-hegyek torlaszolták el, másutt meg árkokat, szakadékokat tömött be a tomboló orkán. Akár tetszett, akár nem, meg kellett várunk, hogy megkezdődjék a hó eltakarítása. A várakozásban eltelt két nap. A mirza már tükön ült, herati szabadsága a vége felé járt, és még mindig nem jutott odáig, hogy át tudta volna adni bátyjának az asszonyokat, nem is beszélve arról, hogy rá még újabb gyönyörűség is várt: ugyanezt az utat visszafelé még egyszer meg kellett tennie. Lázás telefonálgatásban eltöltött újabb két nap után végre megnyugtató híreket kaptunk. Gazniból elindult a hóeke

Kabul felé, a fővárosból pedig ugyanakkor egy másik gép fogott a Gazni felé vezető úton a hó eltakarításához.

A négy és fél nap alatt alaposan kipihenhettem és ki-barátkozhattam magát Memet Szulejmán, de azért még most is csak ímmel-ámmal fogott a munkához. A szokásos pisz-mogás, befagyások és szitkozódások után végre mégis fel-kerekedtünk. A hóeke valóban végigszántotta a hómézőt, de sajnos, a gidres-gödrös, keményre fagyott utat csak nagyjából sikerült szabaddá tennie. Sokszor még magát a fehér lepel alatt rejtőző utat sem sikerült megtalálnia, jobbra is, balra is lekalandozott az árokba, vagy csak a felét kaparta végig, a repedésekben, a keréknyomokban persze mindenütt bennmaradt a hó, s ahogy kisütött a nap, tüstént megolvadt.

A csúszós' lében engedetlenül bukdácsolnak a kerekék. A soffőr mérgesen kapkodva vezetett, ideges keze sosem találta meg idejében a féket, s az egyik ároktól a másikhoz rángatóztunk. Még dél sem volt, máris bekövetkezett az, amitől előre tartottam. A fék után való kapkodással el-késett, és belegázoltunk a havas árokba. A kocsis nem moz-dult se előre, se hátra. Le kellett szállnunk, és lapáttal, kövekkel megkezdtük a szokott mentési munkálatokat. Most sem ment gyorsabban mint máskor, de végre mégis az úton voltunk. Sok örömünk ezután sem telt az utazás-ban, ugyanúgy csúszkáltunk, cikáztunk mint eddig, csak a soffőr káromkodott még hangosabban, és kapkodott még idegesebben a fék után. Az eredmény is ugyanaz lett: árok és kényszerű megállás. A mirza nagy lelkierejével türtőztette magát, de meg nem állhatta, hogy jámbor hangon meg ne kérdezze a soffőrt, a kocsira és az útra mutatva:

— Memet Szulejmán, az út erre vezet, miért mentél te arra?

Memet Szulejmán azonban nem volt valami virágos kedvében, és gorombán torkolta le a bátoratlan hangú mirzát.

Magam már egészen belenyugodtam az új utazási módba, és megadással lapátoltam a havat, hordtam a kö-veket. Mikor megindultunk, tovább folytatódott a fejvesz-

tett kapkodás, és csak azon csodálkoztam minden pillanatban, hogy még mindig nem fordultunk fel.

Alkonyat előtt ez is bekövetkezett. Egyszer csak azon vettük észre magunkat, hogy egy eddigieknél is nagyobb zökkenő után bent voltunk az árokban. A kocsni oldalával rávágódott a magas hókupacra, az út felől két kereke a levegőben forgott, kalimpált tovább. A nem várt lökés a kocsni belsejében egymásra szórta az asszonyokat és gyerekeket s nyomban keserves sírás és jajgatás hangzott fel. A mirza fejét tapogatva mászott elő az asszonyok közül. Magam szerencsére azon az oldalon ültem, amerre dőltünk, s mert vastag prémek, bundák beburkoltak, megmenekültem a nagyobb ütéstől, csak a bordáimat fájlaltam egy kissé. Kimászni csak a soffőr ülésén keresztül tudtam, az én ajtóm bezárva, teljes hosszában a havon feküdt.

Memet Szülej mán először is kiadósan kikáromkodta magát, majd végigtapogatta a lórit s örvendezve állapította meg, hogy nagyobb kár nem esett, nem tört el semmi. Az egyetlen komolyabb baj az, hogy az autót talpraállítani, az eddigieknél is mélyebb árokból kivontatni magunk nem tudjuk. Emberekre van szükség. Embereket pedig ma már előkeríteni nem lehet, a legokosabb hát, ha fedél után nézünk. Nem messze, innen alig hét kilométernyire van egy csajháne, menjünk oda, ha nem akarunk megfagyni. Engedelmesen megindultunk a havas úton, csak a mirza sziszegte fogai között: majd ő elbánik ezzel a gazfickóval Kabulban.

Másfélórai gyaloglás után meg is érkeztünk a csajhánéhoz. Türelmetlenül dörömböltünk, kiáltoztunk a bezárt ajtón, de feleletet nem kaptunk. Végre is felfedeztük, hogy az ajtó kívülről be van szögezve, s hogy odabent egy lélek sem lehet. Az elhagyatott csajhánétól négy-ötszáz méternyire, bent a hóvölgyben egy fallal körülvett afgán falut pillantottunk meg. Habozás nélkül megindultunk a falu felé.

Út sehol. A mély hóban csak lábnyomok vezettek, ezekbe a megfagyott lyukakba kellett óvatosan lépegetni, s ha véletlenül eltévesztette az ember, derékig süppedt a

hóba. Nagy gondot okoztak az asszonyok és az egyik egészen kicsi gyerek. De a szükség nem lehetett akkora, hogy a vallás parancsairól megfélemedjünk. Az idegen férfi előtt az asszonyoknak magukra kellett borítaniok a purdát. Azonban karonülő csecsemővel a kényelmetlen havas ösvényen lehetetlen volt úgy járni, hogy az asszonyok a purda csipkés résein a lábuk elé nézhettek volna. Amikor libasorban megindultunk a falu felé, a mirza udvariasan visszaparancsolt a menet végére, nehogy közben véletlenül hátraforduljak, és meglássam, hogy az asszonyok elől felemelték a purdát, s fedetlen arccal haladnak az úton.

Már messziről mérges kutyaugatás fogadott. A bástyán fenn megjelent egy fej s amikor eléggé bizalomgerjesztőnek találta külsőnket, beengedett a kapun. Vardakok laktak a faluban. Szállást kértünk éjszakára. Nehéz sor ez mohamedánok között. A vallás törvényei tiltják, hogy igazhívó idegen férfit fogadjon be abba a házba, ahol maga lakik feleségével, háremével. Hátha még káfir is van köztük! Gondterhes tanácskozások indultak meg. Végül is találtunk egy házat, ahová az asszony és gyermekek eltávolítása után hajlandók voltak befogadni bennünket. Az egyetlen lakószobába rögtön bevonult a mirza az asszonyokkal. Hogy velem mitévők legyenek, még mindig nem tudták eldönteni. A csontfagyasztó hidegben nem volt kellemes dolog a szabadban álldogálni, bármennyi prém is védett. Végre is beinvitáltak az egyik vályog kunyhóba, különös módon ezt tartották az egyetlen semleges helynek, ahová engem bevezethetnek, pedig ez volt a vardak falu mecsetje. A kunyhó egyik szobájában a molla vezetésével éppen az esti imát végezték. A másik szoba afféle pitvar vagy konyha lehetett eredetileg, most üresen állott. Erőnek erejével az imahelyre akartak tuszkolni, hogy azonban valamelyikük vallási érzékenységét ne sértsem, a külső szobában maradtam, s a földre telepedve vártam, mi lesz a sorsom.

Jó óra múlva előkerült annak a háznak a gazdája, ahová a mirzáék szálltak, s az egész falusi kupaktanács részvételével meghányta-vetette az esetemet, végül is előállt, hogy az egyetlen lehetőség, — ha megelégszem

vele — hogy ugyanott alszom, ahol a gazda, t. i. az istállóban. Ebbe bele is nyugodtam. Minthogy mindenem az árokba fordult lórin maradt, még egy afgán ágyat, ú. n. *csárdáit* is szereztek. Érzelmes bocibögés közben hamarosan elaludtam. A vendéglátással meg lettem volna elégedve, csak az bántott, hogy már kora hajnalban felverték álomból, és azzal mentegetőzve, hogy a helyiségre szükségük van, kitessekkeltek az udvarra. A vardak vendégszeretetről még rosszabb véleményem lett, amikor a barátságos éjjeli szállásért tizenöt afgánit (kb. 9 pengő) vasaltak be rajtam.

Amint megvirradt, előkerült a mirza is. Egy ideig türelmesen lestük, jön-e már az autó. Végül is nekivágtunk a havas útnak. Amikor megérkeztünk, a mentési munkálatok javában folytak. A szomszéd faluból előkerített munkások segítségével talpraállott a kocsi, s valami tíz métert már előre is jutott, de az árokból még mindig nem tudott kikeveredni.

Délre ez is sikerült. A vardak falunál felszedtük az asszonyokat és gyerekeket, s nem a legvirágosabb reményekkel újra megindultunk Kabul felé. Szerencsére nem voltunk már messze. Kisebb-nagyobb ijedelmek és egy szemben jövő lóival való összeakaszkodás után éjszakára sikeresen beverekedtük magunkat a logari csajhánéba.

Itt már barátságosabb környezetbe jutottunk, jó forró teát kaptunk, még harapnivaló is akadt. Csak a mirza méregette sötét tekintettel Memet Szulejmánt. Sorjában lefeküdtünk a földre; a két halálos ellenség, hogy, hogynem, egymás mellé került. Éjfél már elmúlt, a csajháne vendégei azonban vígan tereferéltek és teáztak tovább. Aki csakugyan fáradt, az úgyis tud aludni. Magam még jó darabig ébren üldögéltem, és szemléltem a tarka képet. A mirza álmából felriadva egyszer csak felült a helyén, s vészt jósló tekintettel az alvó Memet Szulejmán felé, majd felém fordulva méltatlankodva megszólalt:

— *Sofer lagat mékune!* Rugdal a sofför!

Mi lesz itt Kabulban?!

XIII.

**Kabul. Turkoman tanulmányok a
börtönben.**

Több mint két hétbe került, míg Heratból Kabulba jutottam. Alaposan elcsigázott az utazás. A kezdetleges pihenőhelyek, a hiányos táplálkozás még csak hagyján lett volna, azonban a rossz út, az ellenséges soffőr, a számos életveszedelem már a kevésbé kellemes mozzanatok közé tartozott. De mindez még nem volt elég, a vakító hóról visszaverődő erős napfény úgy leégette arcomat, kezemet, hogy a fájdalomtól sem aludni nem tudtam, sem ébren nem találtam a helyemet. A kabuli állami szálló nem várt kényelmébe valóságos paradicsomi gyönyörűséggel vettem magam.

Azok az európaiak, akik India felől érkeznek az afgán fővárosba, keservesen panaszkodnak a kopár táj, a kietlen, kényelmetlen kabuli élet miatt. De érkezzék csak valaki nyugat felől, Heratból, azon az úton, amelyen jöttem, boldogan fog fellélekzeni, és nem fog kifogyni a fejlődő, kényelmes, nyugatias Kabul dicséretéből.

Valóban, nem szabad elfeledni, hogy Kabul még néhány évtizeddel ezelőtt is egy elmaradt ázsiai ország kezdetleges fővárosa volt. A gazdasági erőforrásokban oly szegény ország a polgárháborúban még jobban elkoldúsodott, nem lehet itt csodát várni. De így is majdnem csoda az, amit az új kormányzatnak a rövid idő alatt elérnie sikerült.

Az építkező serénységét, amely Heratban és Kandahárban is érezhető, itt lehet csak teljes virágában látni. Egymás után nőnek a földből az afgán-európai stílusú házak, már egész utcasorok, új negyedek keletkeznek. A város szélén emelkedik minden kabuli büszkesége, az új bazár, a *csaman*; valóságos modern üzleti negyed ez. A minisztériumok és a fontosabb középületek egymás után költöznek a nagy költséggel és gonddal megépített új otthonukba. Persze hogy egyszerre nem lehet megváltoztatni Kabul képét, és

sok helyen még ott dísztelenkednek az ósdi viskók, és csúf arccal tolakodik a szegénység.

Mindjárt a megérkezésem után meggyőződtem annak az igazságról, amit a régibb útleírások egytől-egyig hangsúlyoznak: Kabul éppolyan soknyelvű, mint maga az ország. A legegzetikusabb nyelvek is megtalálhatók a fővárosba és környékére sereglett afgánok között. Morgenstierne, a kiváló norvég iranista nemrégiben is itt gyűjtötte a pasturól, tádzsikról és a pamir nyelvekről szóló gazdag anyagát. Az ő úttörő munkája nyomán indult el Afganisztán indo-iráni nyelveire vonatkozó modern tudományos kutatómunka.

Éppen ezért magam is célszerűbbnek láttam, hogy mielőtt a bennünket közelebbről érdeklő török és mongol anyagba mélyednék, itt Kabulban próbáljak előbb általános tájékozódást nyerni arról, miféle törzsekkel és nyelvjárással kell számolnunk Afganisztán északi és keleti részein, továbbá, merre laknak ezek a törökök és mongolok. Ennek az előzetes tájékozódó munkának az alapján állapítható meg az is, hogy melyikük tarthat számot fokozottabb érdeklődésünkre, s melyik nyelv vagy nyelvjárás érdemli meg külön is, hogy alapos tanulmányozásába fogjunk.

Számításomban nem csalódtam, Kabulban a szükséges emberanyagot megtaláltam. A megfelelő nyelvmesterek kiválasztásában itt is előzékenyen segítségemre voltak az afgán hatóságok, elsősorban a kultuszminisztérium. Erre a segítségre nagy szükség volt a fővárosban is, mert az egyszerű emberek félelme, idegenektől való tartózkodása itt sem kisebb, mint Afganisztán legnyugatibb végein.

Mindenekelőtt a hazarák körül akartam tisztán látni. Valóban nem volt nehéz, a legkülönbözőbb törzsek képviselőit is megtaláltam a városban, olyanokéit is, amelyeket hasztalanul kerestem Heratban vagy Kandahárban. De a legnagyobb örömem az volt, hogy nem szorultam a városban letelepült és többé-kevésbé elafgánosodott hazarákra, hanem kedvemre válogathattam a Hazardzsátból frissen érkező anyagban.

Megtaláltam azokat a Kabul környéki törököket, akik-

ről Karabágban hallottam. Két falujuk is van. Az egyik *kislakjuk*, (ez a szó eredetileg a nomádok téli szállását jelenti) Tébé Ausár, itt már csak perzsául beszélnek, a régi nyelvet elfelejtették. A másik faluban, az ausári Nánacsiban ma is beszélik azt a turkinak nevezett nyelvet, amelyet Nadir sah idejében Perzsiából hoztak magukkal. Sajnos, köztük is egyre jobban felejtik a turkit.

A Kabul környéki ausárok az ú. n. azerbaidzsáni töröknek beszélnek egy igen érdekes nyelvjárását. Falujukat Kabultól gadin is könnyen elértem. Sajátságos, hogy itt nyomát sem láttam a szokásos bizalmatlanságnak, rettegésnek, a nyelvmesterek, fiatalok és öregek egymással vetélkedve ajánlkoztak felhívásomra. Hihetetlen szegénységben élnek az ausárok. A legtöbbjük azzal tengeti életét, hogy mindennap Kabultba gyalogol, s ott próbál valami olcsó kézimunkát vállalni. (Persze nem mindig sikerrel.) Vállalkoztak volna ezek mindenre, csakhogy egy kis pénzhez jussanak. Mikor a kis Golám Ászán kifogyott szegényes tudományából, verejtékezve próbálkozott tovább, és ígért fűt-fát, holnapra új meséket tanul az öregektől, csak ne küldjem el, mert felesége és két gyereke van, s nem tud nekik mit enni adni. Az öregek azonban nem voltak hajlandók Golám Ászánnak elmondani ingyen az ausár meséket, mikor nekem pénzért is elmondhatták. Egymásután jöttek hát az öregek is, és dicsérték sántikáló, foghíjjas meséiket, mint cigány a lovát.

Észak-Afganisztánban, az ú. n. Afgán-Turkesztánban, tömegesen élnek még régi nomád életmódjukat folytató turkomán törzsek, az ő nyelvükről mindmáig semmit sem tud a tudomány. Következő programpontom tehát az volt, hogy megpróbáljak végére járni, miféle nyelvjárásokat is beszélnek ezek a turkománok.

Munkámat valamelyest megnehezítette az, hogy a turkománok legutóbb politikai összeütközésbe kerültek a kabuli kormánnyal, s a véres összecsapás óta még mindig kerülték a fővárost. Valamennyi fontosabb törzsből sikerült mégis egy-két embert felhajszolnom. Egyedül az akcsaturkománok voltak még hátra. Szorgos keresgélés után

közjük való embert is találtunk, csak egy baj volt. A kiszemelt nyelvmester ugyan csaknem minden nap bejárt a bazárba, rendszeres munkát azonban nem vállalhatott, mert — rab volt Aliabádban.

Az aliabádi állami birtokon dolgoztatták ugyanis azokat az özbegeket és turkománokat, akiket a nomádok felkelésének leverése után összefogdostak, és büntetésük kitöltése céljából ide, Kabul környékére internáltak. Régi mesterségüket űzték tovább itt is: az állami gazdaság teheinekre és juhaikra kellett gondot viselniök. A fogság nem volt valami súlyos, mert a börtönigazgató szemet hunyt, és jóindulatúan elnézte, hogy azok a foglyok, akik munkájukat elvégezték, a bazárban töltsék szabadidejüket. A fogság meg az idegen éghajlat mégis halálosan megviselte a rab özbegeket és turkománokat, s a nyolcszáz internált családból alig néhány év alatt nem maradt több huszonöt-harmincnál.

Azonban turkománom semmiképp sem akart lemondani a jövedelmező és őt is csak szórakoztató munkáról, s maga sürgetett, szerezzem meg az engedélyt, hadd kezdhesse meg már a munkát, hiszen annyi szép turkomán mesét és dalt ismer.

Az afgán kultuszminisztérium egyik magas tisztviselőjének a bokarai özveg Hasim Sáiknak a segítségével egyenesen a kultuszminiszterhez fordultam. Kérésemet persze írásban is meg kellett ismételni, s a miniszter, a királlyal közeli rokonságban álló Szardár Mohamed Nairn khán készségesen hozzá is járult ahhoz, hogy nyelvészeti munkámhoz igénybe vegyem a rab turkománt.

Sajnos, arról megfeledkeztem, hogy jó lett volna ezt az engedélyt minden részletében tisztázni. Így ugyanis a bürokratikus finomságok útvesztőjébe kerültem. A közbülső fórumok mindenekelőtt leszögezték, hogy a szóbanforgó turkomán — rab. Hogy eddig is kijárt minden nap a bazárba és hogy rabtársai is ezt teszik, mit sem változtat a dolgon, legfeljebb még egy kis verés is jár neki érte. Ha pedig rab valaki, okoskodtak tovább, nem engedhető meg, hogy reggeltől estig idegennek üljön a lakásán. Mivelhogy

azonban a *vazír szaib*, a miniszter úr, a turkománnak a mesemondást megengedte, ehhez joga van, de csak oly módon, hogy vagy magam is beköltözöm a börtönbe, vagy pedig naponta kiutazom Aliabádba, s ameddig aztán tetszik, élvezhetem a turkomán mesemondását.

Bármennyire égtem is a vágytól, hogy az ismeretlen turkomán nyelvjárással közelebbi ismeretségbe kerüljek, a börtönbevonulásra nem tudtam rászánni magamat, de mint utólag kiderült, ennek egynémely akadályja is lett volna. A részletek megbeszélésére különben is a börtön igazgatóságához utasítottak. Beszereztem tehát a szükséges gadit, turkománom felpakoltam a bakra, s *egy* szép tavaszi reggelen megindultunk az aliabádi börtön felé. Dé Mazang nevű falun keresztül közel másfélórai kocsizás után megérkeztünk Aliabádba.

A «börtönnek» korántsem volt valami ijesztő, börtönszerű külseje. Inkább valami kormányzósági épületnek gondolhatta volna az ember. Valóban, most is az állami birtok felügyelője lakott benne egész vezérkarával. Érkezésemről már tudomásuk volt, s amint leszálltam a kocsiról, az elém siető szolgák kérdezősködés nélkül felvezettek az első emeletre. Itt aztán meg éppen nyoma sem volt valami börtöni légkörnek. A gondozott, szőnyeggel borított folyosó az egyik tágas szalonba torkollott. A földön itt is drága szőnyegek, benne asztalok, európai bőrgarnitúra. Itt fogadott az igazgató helyettesével és titkárával.

Kivallattak, mint minden ilyen alkalommal, minek nekem a turkomán nyelv, hiszen Európában senki nem érti, de meg még itt is tekintély és érték nélkül való. Nem volna-e helyesebb, értelmesebb vállalkozás, ha e csiszolatlan, parlagi nyelv helyett inkább perzsával vagy éppen pastuval töltenem az időmet. Hosszas magyarázkodással próbáltam megértetni, hogy a tudomány szemében nincs értéktelen nyelv, sőt hogy a nyelvészeti kutatás fokozott érdeklődéssel fordul a minél kisebb, minél ismeretlenebb idiómák felé. Beszéltem, beszéltem, de láttam, hogy kár minden szóért, összenéztek, s a keleti ember veleszületett udvariasságával rámhagyták. Ha már ilyen különös mániám van, hát csak

csináljak, amit akarok. Foszladozó tekintélyemet csak az állította némileg helyre, hogy amikor újra vallatóra fogtak, hol tanultam perzsául — úgy látszik, beszédemmel meg voltak elégedve — elárultam, hogy még a budapesti egyetemen kezdtem tanulni a klasszikus perzsa nyelvet. Mindjárt elnézőbbek lettek a nyugati tudomány hóbortjai iránt, s elismerően állapították meg egymás között, hogy no azért a tudományos nyelvészkedésnek is lehet valami haszna.

Rátérve a *vazír szaib* engedélyére, áttessékeltek az egyik kisebb szomszédos szobába, megjegyezvén, hogy nyelvészkedésem idejére itt szándékoznak nekem átmeneti otthont berendezni. A körülöttünk lebzselő szolgálkat szalasztották is már. Kisvártatva nyögve, görnyedezve megjelentek óriási szőnyeget, asztalt, székeket cipelve. Pár szempillantás alatt készen voltunk a berendezéssel.

Mikor így minden szép rendjén a helyére került, az igazgató harsányan lekiáltott az ablakon az udvarra, hogy valamennyi turkománt, akit a kertben vagy a tehenek körül csak találnak, tereljék ide, fel a nagy fogadóba. A vedlett ruhájú alakok egy csomóban, egymás hegyénhátán nyomakodtak be a terembe. De mindjárt meg is rekedtek, ott szorongtak mindnyájan az ajtóban és csak erélyes noszogatásra voltak hajlandók beljebb kerülni. A börtönigazgató most nyájas mosolygással felém fordult, és barátságosan biztatott, válasszam ki közülük azt, akit a legmegfelelőbbnek gondolok. A raportra citált turkománok feszengeve vártak.

Egyikük-másikuk már régebb óta jól ismert, hiszen napokon keresztül jártak hozzám, s oktattak a nyelvjárásukra. Ezek most büntudattal fordították el a fejüket, vagy a szőnyeg mintáit tanulmányozták megható érdeklődéssel. Hogyne, hiszen látták, hogy voltaképpen tilosban jártak, mert hát, úgy látszik, engedélyt is kellett volna kérni.

A válogatás igazán nem volt nagy munka, mert egy embert kerestem, s felesleges volt ez a színházi összecsdítés is, de hát ha a vezetőségnek ebben tellett a kedve, nem illett elrontanom, s csak hosszas műtanakodás után választottam ki emberemet, akivel különben együtt jöttünk a

gadin Kabulból, s útközben már az anyagi feltételeket is megtárgyaltuk. Az ő kívánságára jártam végig a hivatalos engedélynek ezt a kacskaringós útját is. A munkakedv valósággal lobogott benne, s barátságos, széles mosolyra nyúlt a szája, amikor az igazgató nemcsak hogy megadta neki az engedélyt a munkára, hanem szigorú hangon utasította is, hogy ezentúl minden reggel pontosan meg kell jelennie a szobámban, és addig tartozik mesélni és énekelni, ameddig én azt kívánom.

Csodálkozva láttam hát, hogy a félreérthetetlen engedély, sőt parancs ellenére is, jó hangosan, hogy mindenki hallhassa, megkérdezte az igazgatót, nem lesz-e ebből véletlenül valami baja. Tehát újra kitört az a tudatalatti félelem, rettegés, amit eddig még minden egyes nyelvmestereknél tapasztaltam, nemcsak a vállalkozás kezdetén, de végig, szinte az utolsó pillantig. És mennyien voltak olyanok, akik ugyanebből a rejtélyes okból vállalkozni sem mertek és még megszólításomra is riadtan pislogtak körül, nem látja-e valaki?! Vájjon mivel oltották be ezeknek az egyszerű embereknek a lelkét, miféle elrettentő példákcal nevelhették beléjük ezt a félelmet, amely mindenféle idegennel, káfixrál való szóbaállásban főbenjáró bünt lát?

A börtön barátságos vendégszeretetét mindössze néhány napig vettem igénybe. Fárasztók voltak az aliabádi séták is, de meg az általános nyelvészeti tájékozódáshoz untig elegendő volt az az anyag, amelyet négy-öt nap alatt összegyűjtöttem.

Munkámat érdeklődéssel kísérték azok az afgán hatóságok is, amelyeknek hivatalból volt valami közük a tudományhoz. Elsősorban a kabuli *Andzsuman-i-Adabí*, az Irodalmi Kör kívánt tájékozódni végzett és végzendő munkám felől. A kabuli Irodalmi Kör, afféle újonnan alakult kis akadémia, leginkább nyugatot járt fiatal afgánokból verődött össze, akik külföldi példákön indulva egyelőre a maguk körében próbálták a tudomány és irodalom iránt való érdeklődést ébresztgetni.

Abban a sajátos nyelvi kétlelkűségben, amelyben Afganisztán még ma is él, persze nem könnyű dolog eldönteniök,

hogy voltaképpen mit is akarjanak. Az uralkodó törzsek pastu nyelve az ország nagy részében ismeretlen. A hozzávetőlegesen hét millióra becsült lakosságból mintegy két és fél milliónak anyanyelve a pastu. Az uralkodó törzs a nacionalizmus jegyében ugyan mindent elkövet, hogy a pastut az ország általánosan ismert nyelvvé tegye. Tudatos obstrukció nem állja útját a tervnek, de még így is kérdéses, hogy sikerül-e, és főleg mennyi idő alatt sikerül a kisebbségnek a többségre ráerőszakolnia a nyelvét.

Az ország hivatalos nyelve még mindig a perzsa, kivétel nélkül minden hivatalban ezen a nyelven készülnek az akták. Valamennyi magas állásban lévő tisztviselő, kormányzó, miniszter, katonai főméltóság tud perzsául. A fordítottját már nem lehet elmondani; igen kicsiny azoknak a száma, akik ismerik a pastu nyelvet is. A minisztertanácsnak is csak alig néhány tagja beszél és ért pastuul, ezek is csak azért, mert vérbeli afgán törzsből származnak, s a pastu az anyanyelvük. Az egyetlen kabuli napilap, az *Eszlah* perzsa nyelven jelenik meg, azonban, hogy az új aspirációkat is kifejezésre jutassa, az első lapon már található benne egy-két pastu nyelvű cikk is.

A perzsa nyelv nagy elterjedése, megingathatatlan tekintélye ezen a földön nem mai keletű. Afganisztán legnagyobb része, még száz évvel ezelőtt is, politikailag Perzsiához tartozott; de a politikai határok ingatagságán túl is elpusztíthatatlanul él itt a legrégebb időktől a perzsa kultúra. A perzsa irodalomnak, költészetnek, történettudománynak számos nagy alakja született, élt és működött Afganisztán földjén. Hogy csak néhány olyan nevet említsünk, amely a magyar őstörténet keleti kútforrásai kapcsán ismeretes, Afganisztánban született Balkhí, Garadízi, Dzsaiháni. Ezt a nagymúltú perzsa műveltséget máról-holnapra nem lehet kisöpörni, legkevésbé olyan nyelvvé helyettesíteni, amely sem régiségben, sem szellemi értékben nem veheti fel vele a versenyt.

Az Andzsuman-i-Adabí a nacionalizmus jegyében alakult meg, de belátta, hogy a régi nagy perzsa műveltséget nem szabad kitagadnia, s ha már teljes egészében nem saját-

títhatja is ki magának, a nacionalista lobogó alatt azoknak a perzsa nyelvű szellemi termékeknek a kutatását tűzte ki céljául, amelyek szerzőjük személyén keresztül vagy a tárgy miatt Afganisztán földjéhez fűződnek. Ez a társaságpropagálja a legszenvedélyesebben a pastunyelv terjesztését is. A politikai jelszavak mellett egyelőre csak sovány brosrák kiadásaig jutottak el. Igaz, vastag pastu nyelvű tudományos munkákat vagy nehéz irodalmi műveket úgyszólván hiába nyomnának a nagyrészt írástudatlan afgán nomádok kezébe. Már tudományos szempontból is komoly érdeklődésre tarthat számot egy másik nagyszabású vállalkozásuk: a pastu nyelv nagy szótárának elkészítése. Szorgalmasan gyűjtik a legeldugottabb táj szavakat is, és az a céljuk, hogy egy legalább százezer szavas szótárral bizonyítsák, hogy az afgán nemzeti nyelv semmivel sem alábbvaló a perzsánál.

Az Andzsuman-i-Adabiban némileg csalódva vették tudomásul, hogy olyan haszontalan nyelvekre pocsékolom az időmet, mint a mogul, a turkomán meg az özbek. Közös témát mégis sikerült találnunk: az afganisztáni mongol hódoltság a pastu nyelvben is hátrahagyta a nyomait, ezek kutatásában készséggel segítettek.

Szardár Ahmed Ali khán, a miniszterségben elődje Szardár Mohamad Nairn khánnak, külön szobát rendeztetett be számomra a kultuszminisztériumban, hogy könyvtárunk engem érdeklő könyveit és kéziratait a hét bizonyos napjain ott tanulmányozhassam. A megbecsülhetetlen értékű gyűjtemény, sajnos, sokat szenvedett a forradalom alatt, jórésze el is kallódott, s rendezésére még mindig nem került sor. A mai összevisszaságában rendszeres átnézéséről szó sem lehetett.

Időmmel különben is gazdaságosan kellett bánni — Kabulban csak három hónapom volt: március-máj us — hogy tervezett tájékoztató munkám minden fontosabb részletére sort keríthessek.

Mogoloknak Kabulban a leggondosabb kutatás mellett sem sikerült nyomára jutnom, és most már megértetem, hogy azok a geográfusok és nyelvészek, akik csak itt a fővárosban érdeklődtek utánuk, arra a megállapításra

jutottak, hogy Afganisztánban ezt a nyelvet többé nem is beszélik. A mogulok begyes hazájukból, a Górból és az Adrasz kand völgyéből nem igen mozdulnak ki, legfeljebb Herat és a perzsa batár felé bocsátottak ki kisebb rajokat, de azok egy része is a Herirudtól északra fekvő, megközelíthetetlen völgyekbe vette be magát.

Kabulból tehát eltűnt Dzsingisz khán és Timur Lenk hódításának utolsó eleven emléke is, hacsak nem tekintjük mongoloknak a mandulaszemű hazarákat, mint azt az afgánok teszik. A mongol hódítás utolsó színjátékának, a nagy mogulok korának azonban igen érdekes emléke áll még ma is Kabul közvetlen közelében. A Nagy Mogul-dinasztia alapítója, a hódító Bábur, tudjuk, innen Kabulból igazgatta fegyverrel szerzett nagy birodalmát. Az ő sírját őrzik itt, s a helyet, ahol nyugszik, kegyelettel Báburnak hívják.

A gadi csendesen kocog az úton. Szemben salváros afgán lépdél a számára mellett, melyen purdába burkolt felesége ül gyerekekkel a karján. Az útmenti dzsui vízében városba igyekvő falusiak tisztálkodnak. Még távolabb a Kabul folyóban poros lórikat fürdetnek. Nemsokára a város fölött uralkodó kúpalakú hegy mellé kanyarodunk. Ez a *top-hegy*, ennek a tetejéről hirdeti mindennap ágyúlövés a delet és este a tolvajok óráját.

Kis afgán faluba értünk, Gozargába. Mintha nem is Kabul közelében járnánk, hanem mélyen bent az ország legsötétebb zugában. Ugyanazok a viharvert vályogházak, kopott dukánok, fal tövében kuporgó rongyos szegények. Csak a házak formája mutatja, hogy nem a nyugati végeken, hanem India közeli szomszédságában vagyunk. A falu után még egy darab országút, és ami ott a távolban látszik, az már Bábur. Elöl díszes nagy épület, gondozott parkkal, sétányokkal és lépcsőkkel. Valamikor ez volt a német követ-ség, ma afgánok laknak benne. A parkban afgán katonai zenekar próbál. Mikor az utolsó lépcsőn is felérünk, terrasserű sík területre jutunk: itt áll Bábur, a Nagy Mogul sírja.

A sír épségben megmaradt, nem mintha annak, aki

alatta pihen, hadvezéri képességét, uralkodó nagyságát nem szűntek volna meg bámulni. A kései utódok szemében csak egy nagy muzulmánna a földi porait takarta a kis halom, s a fölébe szúrt görbe ág a ráakasztott fakó rongydarabbal csak annyit jelentett, hogy ez is szent hely, *ziárat*, olyan, amilyennel Afganisztán földjén lépten-nyomon találkozik a vándor. Nem régiben vált az elhagyatott, szürke ziáratból nagy történelmi emlékmű, rendbehozták a sírt, fölébe díszes emléket emeltek, rajta hangzatos felirat hirdeti Bábur nagyságát. Legutóbb még takaros kis pavillont is emeltek az emlék fölé, hogy az időjárás viszontagságaitól védjék a szent helyet.

Az ifjú nacionalizmus nemzeti hőst faragott Bábur alakjából, szemében a messziről jött nagy-khán többé nem az idegen mongol hódoltság gyűlölt zsarnoka, mint gondolhatná az ember, hanem ellenkezőleg, az afgán hatalom megszemélyesítője, aki az afgán hegemoniát India jókora részére is kiterjesztette. Mert mondanunk sem kell, a kezdetben Kabulból igazgatott mongol birodalom az afgán nemzet történelmének egyik büszke fejezetévé vált.

Kabul vidéke a mongol császár sírjánál jóval régibb és érdekesebb emlékekkel is dicsekedhetik. Lórivallóval nem is egészen egy nap alatt megközelíthető az északnyugati irányban fekvő Bámíán, a sziklás hegyoldalaiba vágott óriási méretű szoboralakok a graeco-buddhista művészet legszebb emlékei. A tudomány itt már elvégezte a maga munkáját, s a számos feldolgozásból, díszkiadásból a nagyközönség érdeklődőbb része is tudomást szerzett róla. Az afgánok Bámíánt turista-érdekességgé alakították át. Szállodát építettek melléje, és időről-időre külön autóbusz-járatok szállítják a kíváncsi külföldieket a bámíáni Buddha-szobrok megtekintésére.

A bámíáni nagy emlék nem valami elszigetelt, egyedülálló maradványa az afganisztáni graeco-buddhista művészetnek. A Hackin-féle francia expedíció — éppen kabuli tartózkodásom alatt — újabb lelőhelyre is bukkant. Kiterjedésben, jelentőségben ez ugyan meg sem közelíti a bámíánit, mégis igen becses, mert világot derít ennek az érdekes

műveltségnek a terjedési vonalára. Főleg kora miatt érdekelni fogja az új emlékcsoport, az afganisztáni graeco-buddhista művészetnek ezek a legkésőbbi, legutolsó maradványai.

Külföldi turisták szívesen keresik fel Dárulamánt is. Amanullah bizarr, teljesen nyugati stílusban épített palotája valósággal farkasszemet néz az új uralkodó nyári palotájával, a túlsó begy lábánál emelkedő Csil Szutunnal.

A természetbarát külföldiek számára a legnagyobb érdekesség a Pagmán hegység. A 4000 méter körüli ormot még a nyár jórésztében is hó borítja; megmászásához turistaszív és bátorság kell, akkor is, ha az ember már az induláskor a maga javára írhatja Kabul 1760 méteres magasságát.

Aki meg éppenséggel nem rajong a hegyekért, az bizony egyre ellenségesebben kémlelheti a kopár, élettelen láncokat. A vulkanikus talajon haragosan meg-megrázzák a fejüket, s dőlnek az épületek, futnak az emberek. A földrengés már szinte beletartozik a kabuliak életébe. Kisebb lökésekre oda sem hederítenek, és csak a tavaszi, korányári nagyobb mozgalmakat várják még valami elővigyázattal.

Tehát éppen a legjobbkor jöttem. Alig melegedtem meg új otthonomban, megkezdődött az idény. Lengett a mennyezetre akasztott lámpa, recsegték-ropogtak a falak és az ajtók, felzúgott a halk, kísérteties moraj, az utcán össze-vissza kiáltoztak az emberek:

— *Zilzila! Zilzila!* Földrengés! Földrengés!

XIV.

Az afganisztáni madzsarok és özbegek. Hazafelé.

Lelkes «őshazakutatók», délibábos álomlovagok ma sem tudnak Ázsia térképére hajolni a nélkül, hogy regényesen hangzó felírások mögött ősmagyar nyomokat ne szimatol-

nának. Es jaj annak a török, tatár vagy akár kínai névnek, amelyik egy csöppnyi képzelőtehetséggel is hasonlít nemzeti nevünkhöz. Mások meg még ezzel sem elégszenek meg, hanem a türelmes mappákon székelyeket, honfoglaló törzseket, régi magyar nemzetségeket fedeznek fel, és látnoki szemmel, etimologizáló sámánokként próbálnak elvezetni képzelt ősi nyomok ködvarázsa felé.

Legrégebb idő óta és a legtovább Dzsungária fantomja kísértett.

A Hungáriával boszorkányosan rímelő Dzsungária babonás rabságban tartotta rajongó, makacsul elszánt s olykor türelmetlenül goromba híveit. A lelkes rajongók közül pedig még nem is mindegyik vette észre, hogy a megejtően szépen rímelő nevű földből kettő is akad Ázsiában. Az egyik messze Távol-Keleten ott terül el, ahol a Huangho iromba U-betűs kanyarulatában az Ordosz nyújtózik. A másik Dzsungáriát — ezt pontosabban Dzungáriának hívják — még az előbbinél is jobban kedvelték. Ez az Altaj-hegységtől délre, Kobdó és Uljaszutáj körül elterülő vidék közelebb feküdt s jobban megfelelt, a lelkes őshaza álmoknak. Dehogy is lehetett megmagyarázni, hogy a latinos köntösbe bujtatott *Dzungar* mongol nyelvi elnevezés, balszárnyat jelent, s hogy nemcsak a mongol seregnek, de a mongol törzseknek egy részét is így nevezték a — mongolok. Akik a mongol törzseket apróra ismerik, azok tudják, hogy ma is számos nemzetség viseli a balszárny (*dzsúngar*) nevet, és ugyanannyi persze a másik szárnyét is. Mongoloktól kapta a Dzungária is a nevét, s ameddig ők ott fel nem tűntek, nyoma sem volt a szépen rímelő elnevezésnek.

Másoknak elegendő volt Indiában egy magara nevű népet találni, s huszáros vágással átszabdalva a nyelv és a történet elméletükhöz igazodni nem akaró vallomását, diadalmasan eljutottak az indiai «magyarokhoz».

De azok jöttek csak igazán zavarba, akik nem elégedtek meg a kiterített térképpel vagy egy dilettáns keleti utazás nem sodort eléjük valamilyen csábító nevű népet, hanem lelkiismeretesen belebújtak néhány tudományos könyvbe is. Ezek ámulva láthatták, hogy Ázsiában, Bokha-

rában és a kazak-kirgízek között egy-egy olyan török törzs is akad, amelyiknek a neve a miénkkel szinte hajszálpontosan egyezik, és madzsarnak hangzik.

Ez persze már se nem délibábos, se nem véletlen egyezés, s hogy ezek a törzsecskék a mi nevünket viselik, annak valamilyen igen komoly oka van.

Amikor Kabulban afganisztáni nyelvészeti programom utolsó pontjának a megvalósításához hozzákezdtem, és egymás után fogtam vallatóra Afgán-Turkesztán özbegek törzseinek egy-egy fiát, első kérdéseim mindig azt firtatták, hogy törzsükön belül miféle kisebb törzsek, nemzetségek és hadak élnek. Így eljutottam először a Katagán, Kongrat, Dorman stb. nagy törzsekhez, majd szorgalmasan jegyezgetni kezdtem az apróbb hadak és nemzetségek neveit is, amikor a Katagán-törzs kisebb egyeségeinek felsorolása közben váratlanul felbukkant előttem is egy az eddig tudományos irodalomban ismeretlen újabb madzsar törzsnév.

Persze egy pillanatig sem voltak illúzióim a felől, hogy ez is csak olyan özbegek nyelvű törzs lehet, mint a többi, s nem számíthatok arra, hogy valami ősmagyar töredék kerül majd elélem. A többi özbegek is sietve biztosítottak arról, hogy az afganisztáni madzsarok ugyanúgy beszélnek, mint a többi katagánok, s nagyjában *úgy*, mint a kongratok, s egyetlen olyan szavuk sincs, melyet ne értenének, s maguk is ne használnának. De mégis lelkiismeretesen a dolog végére akartam járni, s valóságos haj tó vadászatot rendeztem a kabuli özbegek között, míg végre sikerült egy Ászán nevű afganisztáni madzsart felhajszolnom. Hiába tudtam azt, amit tudtam, mégis, megvallom, dobogó szívvel kezdtem faggatni az öreget, hogyan beszélnek ott északon, Hanabád közelében, Imamdzsánban a madzsarok, tudnak-e valamit régi történetükről, vagy legalább az újabbról, mikor, és hogyan kerültek mostani lakóhelyükre?

A középpázsiai törökök *madzsar* törzsnevei, mint eddigi forrásainkból is világosan kiderül, nem a magyar honfoglalás előtti idők rejtelmes maradványai, hanem a tatárjárás idejében a magyarországi tatárdúlással kapcsolatban keletkeztek és terjedtek el. Batu khán és vezéreinek seregében,

legalább is, amikor Magyarországon jártak, a mongol elem elenyészően csekély volt, a többség inkább kunokból és más török népekből állott. A mongoloknál szokásban volt, hogy a bódítás örömeire és emlékére a vezérek újszülött fiaiknak gyakran a meghódított nép nevét adták. Valóban, a magyarországi tatárjárás két ismert vezérééről is, Szubutáj-ról és Sej bánról, azt olvassuk az egykorú történeti forrásokban, hogy mindegyiküknek volt Madzsar nevű fia. Ha már most ismerjük a törököknek és mongoloknak azt a másik szokását, hogy a törzsből kiváló nemzetségek gyakran vezérük nevét vették fel, akkor máris magától kínálkozik a magyarázat: ilyen madzsar nevű nemzetség-alapítóktól nyerhették nevüket az özbegek, kazak-kirgizek *madzsar* nevű törzsei. Legfeljebb arra lehetne még gondolni, hogy valamelyikük a Batu khán kitakarodásakor Keletre visszacsodródott kún töredéknek a maradványa, s így jutott nemzeti nevünkhöz. Sajnos, semmiféle közelebbi adatunk sincs, amely ezt a feltevést valószínűsíthetné.

Ha az imamdzsáni madzsaroknak csak a magyarokkal való közvetlen kapcsolatát kutattam volna, akkor ennél a pontnál nyugodtan meg is állhattam volna, s akár egy percet sem kellett volna tovább rájuk vesztegetnem. De volt még más valami, ami arra serkentett, hogyha más célért és más irányban is, de a megkezdett kutatást abba ne hagyjam.

Kabulba való megérkezésem első idejétől fogva az Afgán-Turkesztán özbeg nyelvére vettem magam, s mindvégig ki is tartottam mellette, a többi török nyelvekre vonatkozó értesüléseimet inkább csak epizódyszerűen, munkámat meg-megszakítva, alkalmilag gyűjtöttem. Elsősorban a szókincsük érdekelt, gyűjtöttem is valami hatezer szóból álló szójegyzéket.

Elejétől fogva láttam, hogy Afgán-Turkesztán özbegeinek a nyelve lényegesen különbözik nemcsak a majmenei, szártnak nevezett nyelvjárásuktól, hanem az aránylag jól ismert bokharai özbegtől is, annyira, hogy szinte különálló török nyelvnek tekinthető.

Ezeknek az özbeg nyelvtudományoknak során világos-

ság gyúlt bennem, és láttam, hogy a rengeteg török nyelv között a hangtani és szókincsbeli különbségek ellenére is egész csomó olyan nyelv van, amely lényeges közös kapcsolataival arra mutat, hogy valamikor egyetlen nagyobb nyelvközösségbe tartozott. Ez a fontos csoport, amelyet a nyelvészeti irodalomban eddig más értelemben használt *kifcsak* néven foglaltam egybe, csupa olyan nyelvet hozott közelebb egymáshoz, amelyekkel a török nyelvek osztályozása során régebben nem tudtak mit kezdeni. A felderített közös sajtások alapján egy csoportba kerül a kirgiz, a kazak, a kumük, a balkár, karacsáj, a kazáni tatár, a toboli, az özbek, a karaj ma, hogy csak a fontosabbakat említsük. Történelmi szempontból különösen fontos, hogy közéjük sorakozik a kihalt kún és besenyő nyelv is.

A nyelvészeti úton kihámozott eredményt érdekes módon támogatja meg az, hogy a kipsacknak nevezett nyelveket beszélő népek valamennyien jelentős szerepet játszottak a mongol hódításban. Különös meglepetéssel láttam, mekkora az egyezés, a hasonlatosság a magyarországi kunok és az Afgán-Turkesztán özbekjének, velük együtt az imamdzsáni madzsaroknak a nyelve között. Még ez a tanulságos nyelvészeti egyezés is fényes történelmi igazolást nyer azzal, hogy a mongol-korban a tatárok soraiban harcoló török, jelesül kipsack törzsek közül azok a nemzetiségek és törzsek vitték talán a leghangosabb szót, amelyekből a későbbi özbek nép alakult ki.

Abban nincsen semmi meglepő, hogy ilyen távoli eseményeknek semmiféle emléke nem marad meg egy olyan népnél, amely régi történetét nem rögzítette meg írásban. Az afganisztáni özbekeknek nincsenek történelmi munkáik, az írás tudománya közöttük jóformán ismeretlen, egy-két tudós mollát leszámítva, a történelmi kútfők ismeretéig azonban ezek sem jutottak el. Természetes, hogy az Európában élő magyar népnek még a nevét sem hallották.

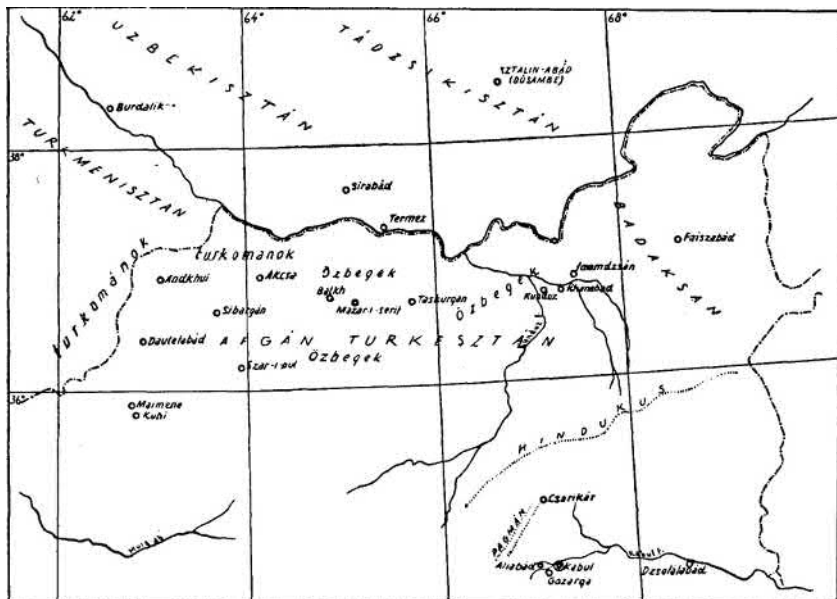
Nem így a bokharai özbekek! Itt a tanultabbak nemcsak a maguk özbek könyveit és a csagatáj nyelvű történelmi munkákat forgatják szorgalmasan, hanem élénk figyelemmel kísérik a konstantinápolyi tudományos irodalom minden

lépését is. Ezek számára nem titok a mi létünk, s bennünket is madzsar néven emlegetnek. Nem egy bokharai özbeg tudós barátom érezhető rokonszenvvel beszélt keleti származásunkról, a törökökkel való kapcsolatainkról, és lelken-dezve hívták fel a figyelmemet, hogy az özbekek között is van madzsar nevű törzs, Afganisztánban is, Bokharában is.

Amennyire rövid időm megengedte, igyekeztem figyelemmel kísérni az afganisztáni özbekek népi irodalmát is. Ami a moguloknál bokros érdemnek számított, t. i. az írni-olvasni tudás, az itt az özbekeknél le nem kicsinylendő veszedelmet jelentett. Köztük az írott szónak óriási a tekintélye, s akinek nem sikerült vele közelebbi ismeretségbe kerülnie, még az is resteli nyelvjárásának elegancia nélkül való kiejtését és könyvekben elő nem forduló «barbár» szavait. Büszkén és boldogan csillogtatták tudásukat azok, akik tehették, és népszerű költőikből hosszú-hosszú strófákat recitáltak. Amikor megmutattam, felolvastam nekik egyszerű, írni-olvasni tudó nem özbekek csengő-bongó rigmusait, ezek bizony szájukat elhúzva, gúnyosan jegyezték meg, minék gyűjtök ilyen értéktelen dolgokat, tanulatlan pásztorok értelmetlen csacsogásait. De a tudóskodó arcfintorok nem tudtak eltántorítani a megvetett kis pásztor-daloktól. Rövid virágénekeik, rímes szerelmi sóvárgásaik, virtuskodó legénykedéseik így hasonlítanak a mi népdalainkhoz! Nem is «költemények» ezek, hanem dalok, a diktálás közben özbeg pásztoraim, ha elvették egy-egy szót, dúdolni kezdtek magukban, hogy eszükbe jusson a helyes szöveg.

Legszebb pásztor-dalimat az ösztövé, nehézkes járású Memet Uszeintől szereztem, ő sem jószántából került Kabulba, hanem a politika hullámai sodorták oda s mindvégig nem tudott megbarátkozni az idegen várossal. Az ő élete is Aliabád körül forgott. Maga ugyan nem tartozott az özbeg foglyok közé, de felesége, apósa és egy csomó rokona az aliabádi börtönben pergette reménytelen napjait, őt csak a szeretet és a családi ragaszkodás sodorta a Koldaulu nemzetség ősi földjéről az önkéntes száműzetésbe. Persze, szűkös, szomorú élete nem különbözött semmiben a többi fogoly özbekétől.

Memet Uszein kötelességtudó buzgalommal diktálta kis dalait, de gondjaiban, bánatában egyre jobban belezavarodott a szavakba, s egyre gyakrabban dúdolgatta az emlékezetcsiklandó dallamot. Boldogan ragyogott fel az arca, amikor a számára nehéz szavanként való diktálás helyett arra biztattam, hogy ha az neki könnyebb, csak énekeljen. Másnap már kéthúrú *dutánal* jelent meg, s nemcsak énekelt, de mindjárt a zenekíséretet is szolgáltatta. Az éneket mindig egy hosszabb dutáros részlet előzte meg

Észak-Afganisztán törökjei.

és ugyanaddig tartó, szintén nem szöveges zenei produkció követte. Memet Uszein most már naphosszat pengette le-szegett fejjel különös hangszerét, minden búját-baját dalba, zenébe öntötte.

Már az első énekes napon feltűnt, hogy akárhányszor ismételtetem el a dalt, a szöveget változatlanul ugyanazokkal a szavakkal hallottam viszont; az eredetileg nyolc szótagos sorokból itt-ott kieshetett egy-egy szótag (vagy talán mindig is hiányzott), de hiába újráztam, ismételtetem

a csonka sorokat, sosem sikerült «jó verssé» kiegészíttetnem. A dallammal annál több baj volt. Hiába próbáltam papírra rögzíteni, nem sikerült sem nekem, sem a kabuli idegenek közül segítségül hívott zenei szakértőknek. A dallam nem volt állandó. Csak a motívum mellett tartott ki hűségesen, de ha tízszer énekeltetem el, tízszer játszottam vele el a dutáron vagy a dombrán, tízféleképpen variálta.

Özbek dalaim, meséim és szógyűjteményem, mi tagadás benne, meglehetősen hidegen hagyták tudós afgán ismerőseimet. Annál nagyobb figyelmet, érdeklődést váltottak ki kutatásaim török barátaimnál. Kezdve a kabuli török nagyköveten az afgán főváros török kolóniájának szinte minden számottevő tagja lelkesen érdeklődött munkám iránt, örült eredményeimnek és saját tapasztalataival, megfigyeléseivel igyekezett útbaigazítani. De különösen meghatott maguknak az özbekeknek a szeretetteljes érdeklődése és segítése.

Kabul tele van bokharai menekültekkel, akiket az áldatlan politikai viszonyok afgán állampolgárokká kényszerítettek, de akik mostoha sorsukban sem tudnak és akarnak megfeledkezni régi hazájukról, népi hagyományaikról. Az iskolázottak, a tanultak, új kötelességgel a vál-lukon is, szabad idejükben mindig a perzsa és török könyveket bújják és mohón kutatják bennük népük régi viselt dolgainak az emlékét. A ritka szerencsések közé tartozott Hasim Sáik, aki önként vállalt új hazájában, új hivatásában is oly közel maradhatott a régi kedves könyvekhez. A művelt, finomlelkű Ajkarlu, afgán nevén Mahmúd khán, odahaza Bokharában tudósnak készült. Fiatalon a bakui egyetemre hajtotta tudomány szomja. A menekülők kemény sorsa és életgondja őt már a Kabul folyó melletti bazárba sodorta, hogy filológiai értekezések, történeti munkák tanulmányozása helyett ingeket és törülközőket áruljon az afgánoknak. De az elvetélt tudós nosztalgiájával boldogan és szívesen hordta hozzám az özbek törzsek jegyzékét, az özbek közmondásokat, amelyeket elhasznált üzleti papírjainak a hátára maga rótt a dukánjában. A folyóparti dukánsoron különben csaknem minden második kereskedő

Özbek volt. Mindnyájan ismertek, és ha már megjelentem, kíváncsian tudakolták, van-e megint valami ritka szavam, amit a kongratoktól és katagánoktól hallottam, hátha ők is ismerik Bokharában. A puhacsizmás, kaftános özbek szatócsoktól és kalmároktól a végén már semmit sem mertem vásárolni, mert lelkenedző nagy barátságukban olyan nevetéségesen olcsó árakat kértek, hogy csak rámfizethettek volna, így jutottam el május végére.

A kertekben már javában dúlt a tavasz, csak még a Pagmán ormán világított a fehér hótakaró. De az ébredő, szűkmarkú kabuli tavasz öröme bizony nem zavartalan. Afganisztánban az évszakok változásával mindig rohamra sorakoznak az ázsiai betegségek miazmái. A késő nyár és a korai ősz a malária szezonja. Egész Afganisztán fertőzött terület, de különösen azok az északi részek. A tavasz a tífusz idenye, igaz, hogy nem is igen van szüksége külön alkalomra, pusztít az a nélkül is egész évben. De nincs is mit csodálkozni. A kevésvízű ország nyitott, fertőzött kanálisainál keresve sem találhatna magának jobb melegágyat ez a betegség.

Először valósággal megdöbbeneti az idegent, hogy úton, falvakban, városokban egyaránt hogyan használják a bennszülöttek a dzsui «eleven» vizét. Beleitatják állataikat az árok vizébe és a szomját oltó számártól alig pár méterrel lejjebb rendíthetetlen nyugalommal fogát mossa, száját öblíti valaki. Még lejjebb egy másik a lábát mossa. A konkurrensre oda sem hederít ve, ismét egy másik a teáskannáját öblögeti ugyanebben a vízben, s miután «tisztára» öblítette, telemártja edényét, hogy az «élő» vízből teát főzön magának.

Útközben különösen ki van szolgáltatva a vándor a helyi dzsuioknak, s bizony válogatni nem lehet. Pusztá vizet inni persze kész veszedelem, de még akkor sem könnyű dolog megnyugtatni az ember lelkiismeretét, amikor ebből a vízből teát kell innia. Sohasem mertem megkérdezni, vagy éppen megnézni, honnan származik a teavíz. A karabági csajhánében a véletlen mégis hozzásegített ehhez a nem keresett szerencséhez. A csajhánés éppen akkor meri-

tette a kannáját vízzel tele, amikor pár lépéssel feljebb tőle az egyik afgán a vízben guggolva, legintimebb tisztálkodását végezte.

Kabulban valamivel jobbak a viszonyok, a dzsui persze itt is uralkodik, és az egyszerűbb afgánok rendületlenül a honi recept szerint használják a főváros utcái szegélyén folyó árokvizet. De legalább a főváros vezetőségének van valamivel több higiéniai érzéke. Már régebben vízvezetékét építettek s ezen keresztül juttatják el a lakossághoz Pagmán friss vizét. Azt már viszont nem tartották szükségesnek, hogy figyelmük arra is kiterjedjen, hogy a friss forrásvizet útközben fertőzés ne érje. A Pagmán vize kilométereken keresztül fut nyitott árokban, hogy aztán a város szélén megelőkelősödve, a szétosztó csövekbe ömöljék. Nincsen év, hogy a kabuli európai kolónia tagjai közül néhányan tífuszban meg ne betegednének, különösen az olyanok, akik a pagmáni forrásvíz és a vízvezeték látszólagos kettős biztosítékától megszédítve, csakugyan fertőzetlen ivóvíznek képzelik.

Tífuszoltásom érvényessége három hónap múltán megszűnt, éppen ezért a közelgő tavaszi tífuszveszedelemre való tekintettel márciusban tartottam még egy perorális kúrát is. Hasztalan ugyanis minden óvatosság, amikor az ember afgán szolgaszemélyzetre, szakácsra van utalva és nem ülhet naphosszat maga a konyhájában. Hiába forraltatja fel az ember az ivóvizét, elegendő az ellenőrzésről egyszer megfélekednie s az afgán szakács máris hamisítatlan dzsui vízzel «öblíti ki» az üveget, mielőtt a veszélytelennek gondolt italt beleöntené. Kabuli szakácsomnak, Memet Akbárnak nem győztem a tisztaságról prédikálni, de az a szájába rágott leckét csökönyösen mindig elfelejtette. Sehoggy sem akarta megérteni, mi szükség van ezekre a fölösleges pepecselésekre és képzelt tisztálkodásokra. Elfogyott a gyümölcsmosó fertőtlenítő folyadék, de egy szót sem szólt, és napokig megint csak dzsuivízben áztatta tisztára a szőlőt, míg egyszer rajta nem kaptam.

Május legutolsó napjaiban váratlanul megint kutyául kezdtem magam érezni, magas láz vett elő. Azt hittem,

régi nyavalyám tért vissza látogatóba. Betegségem hírére hívás nélkül is megjelent az új kabuli orvosegyetem egyik török professzora, Bébi Hikmet. Kárbavesztett minden elővigyázatosság és preventív kúra: tífuszba estem. A szokásos kórképet ugyan valamelyest megzavarták, a betegség lefolyását lényegesen enyhítették az előzetes oltások és pilulák, de azért három hétig nyomtam az ágyat. Betegségem súlyát nagyban enyhítette a török orvosok odaadó, gondos és önzetlen ápolása, akik betegágyamnál egymásután kerestek fel. Az orvosi kar dékánja Haszán Besat bej késő éjszaka hozta el hozzám a Kabulban meg nem található orvoságokat, melyeket sajátkezűleg készített el laboratóriumában. Biadtan állták körül ágyamat özbegeim. Ajarlu Mahmud khán hol a patikába, hol az orvosokhoz szaladgált, hol meg a török követségre vitte a híreket. Memet Uszein tétován álldogált mellettem, kezében, most is a dombrát szorongatta és erőnek erejével játszani és énekelni akart, hogy felvidítson és gyógyítson, míg csak az orvosok el nem zavarták.

El nem múló hálával és szeretettel gondolok kabuli török barátaimra, akik együtt örültek velem munkám örömeiben és nem hagytak cserben betegségem balsorsában sem.

Még javában betegeskedtem, Kabul népe nevezetes ünnepségre készült. Az angol uralom alól való felszabadulás emlékére minden évben országos ünnepségeket rendeznek. Mindenütt, még a legkisebb helyen is megülik a büszke ünnepet, de méreteiben, pompájában mindegyiket túlszárnyalja a főváros készülődése.

Ez a *dzsasin*, a szabadság ünnepe. A nevezetes évforduló voltaképpen augusztus végére esik. Eddig mindig augusztusban tartották meg, mivel azonban a gyilkos nyári hőség megbénítja a dzsasin katonai- és sportgyakorlatait, nem kedvez túlságosan az utazásnak sem, merész újításra szánták magukat és az ünnepi évfordulót az idén május végére és június elejére telepítették át.

Az előkészületek nem valami szerencsésen indultak. Az ünnepségekre fellobogózzák a várost és a katonai fel-

vonulások ünnepi terével szemben lévő új bazárt, a Csamánt, kivilágítják a közelében fekvő Szabadság-szobrot. Azonban alighogy megkezdték az előmunkálatokat, az első éjszaka tüzet fogott és leégett az egész csamáni bazár. A babonás nép rossz előjelnek vette a tűzvészsel kezdődő dzsasint, és hiába állapították meg, hogy rövidzárlat okozta a pusztulást, túlzó mollák és elégedetlen összeesküvők készülők forradalmáról suttogtak. A dzsasin, általában minden nagyobb ünnepség, ahol munkáját, napi gondját félretevő sokadalom verődik össze, valóban mindig a legkényesebb alkalmak közé tartozott. A legtöbb felkelés és zavargás az ilyen tömeges összecsdüléseken kezdődött.

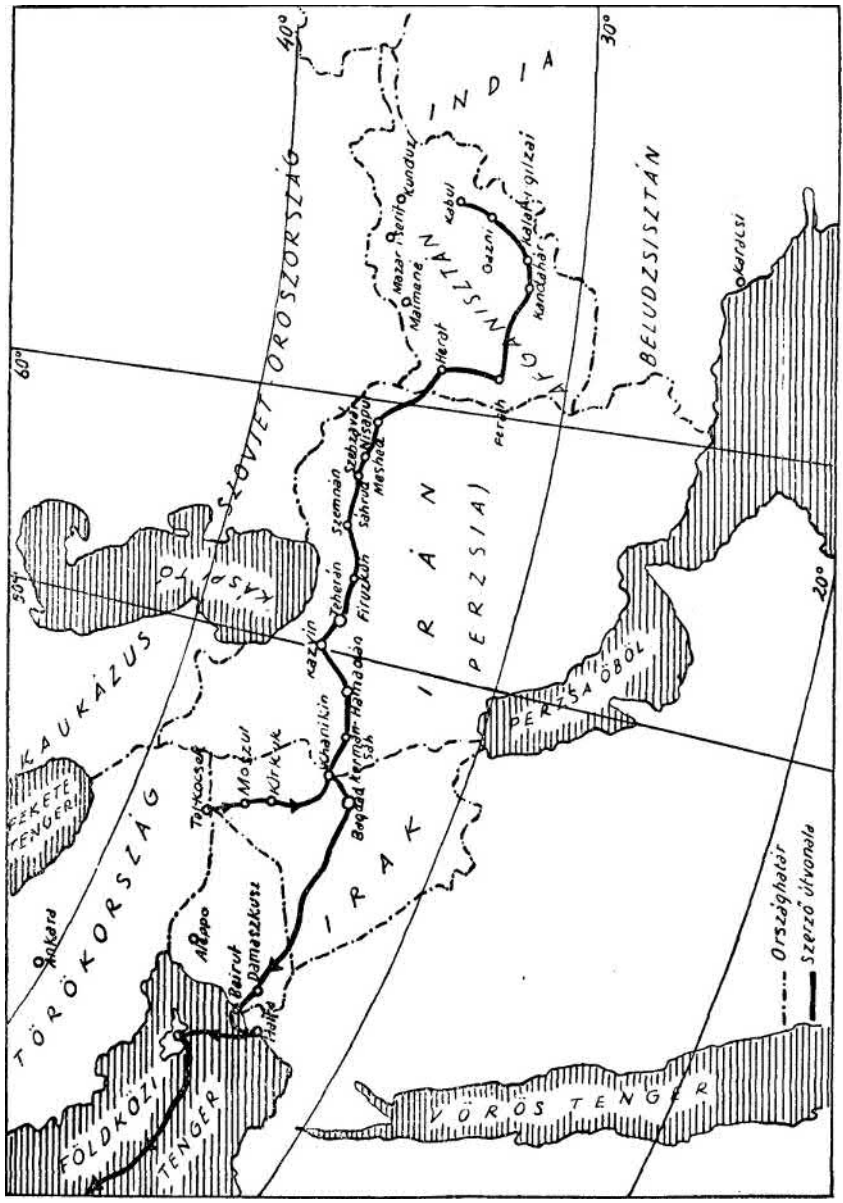
Az ünnepi felvonulásra katonás rendben érkezett a környékbeli helyőrségek hadi népe. A városon keresztülvonuló, modernül felszerelt csapatok valóban kitűnő benyomást kelthettek az idegen szemlélőben: mindenki láthatta, hogy a régi szedett-vedett zsoldos hadsereg helyett milyen korszerű, kifogástalanul felszerelt nemzeti hadsereg foglalta el. Valamennyi fegyvernem elküldte képviselőit a nemzeti ünnepre. A rohamsisakos, gyalogos osztagok mellett ott voltak a tüzérek, a huszárok, a gépfegyveres és tankosoztagok és a levegőben ott keringtek az első afgán repülőgépek. Az ünnepség programja: katonai díszfelvonulás, sportbemutató, hivatalos szónoklatok, fogadás a királyi várban és a külügyminisztériumban és napokon keresztül tartó népi ünnepély. A gazdag program zavartalan lefolyását megint megzavarta egy másik előre nem látott kellemtelen körülmény. Az egész idő alatt szakadatlanul zuhogott az eső, valósággal elmosta az utakat, vízben úszott a katonai gyakorlótér is. Kissé nyomott hangulatban, valamivel soványabb programmal zajlott le tehát az első májusi dzsasin.

Még lábadoztam, mikor özbegjeim újra megjelentek, s nekifogtunk a munkának. Sajnos, az idő már nagyon eljárt, pontot kellett tennem afganisztáni nyelvtanulmányaim végére, hogy még maradjon valami időm a perzsi azerbajdzsániak nyelvének a kutatására is, mielőtt a kötelesség végleg hazaszólítana.

Pár nap múlva megint ott álltam hűséges útitársammal, az afgán lórival a város szélén, a benzinkútnál, s a kocsi mellett lézengve vártam, hogy a szertartásos itatás véget érjen, és megnyíljanak előttem a szárazságba beleöszült hegyek közt bujkáló, rögeszhátú utak, amelyek végén, hosszú-hosszú napok múlva, majd valahol Perzsiában kötök ki. Kis elegáns autó kanyarodott hirtelen mellém, és kalaplengetve szállt ki belőle Rebi Hikmet; épp az egyetemre készült, mikor meglátott. A váratlan találkozáson örvendezve még egyszer melegen búcsút vettünk egymástól. Csak a végén komorult el, s a kopott, maszatos járművet, a rongyos útitársakat bizalmatlanul méregetve tekintetével, aggódva figyelmeztetett: vigyázzak az egészségemre.

De én boldogan szálltam fel szokott, soff ór melletti helyemre. A nehéz egészségi megpróbáltatások ellenére is sikerült elérnem, amit utazásom céljául magam elé tűztem: elvégeztem a felderítő munkát, megállapítottam, merre laknak a keresett mogulok és törökök, miféle törzseik vannak, milyen a nyelvük, melyek közülük azok, amelyek majd behatóbb, részletesebb tanulmányozást is megérdemelnek. De meg gazdag szöveg- és szótárgyűjtemény is duzzasztotta poggyászomat.

S amikor zötyögve, szuszogva nekilódult a kivénhedt lóri, nem láttam többé a kietlen utat, a rogyadozó csajhánékat, a szennyes dzsui-árkot, a tar hegyeket. Gondolatban már messze jártam, és sóvárogva tűnődtem, vajjon lesz-e még a sors elég kegyes hozzám és megvalósíthatom-e újabb álmom: mehetek-e a Gór hegyes sziklái mögött megbújó mogulok és Imamdzsán madzsarjai közé? . . .

TARTALOM.

	Lap
I. Népek országútja: Afganisztán.....	5
II. Útban Teherán felé.....	17
III. Teherántól Meshedig	33
IV. Afgán földön	51
V. Afganisztán új utakon	67
VI. Újra Heratban	82
VII. Nyomozás a mogulok után.....	99
VIII. Turkománok és özbegek	117
IX. Jákub, a hazára szolgáló	131
X. Az afgán tél.....	145
XI. Heratból Kandahárba.....	163
XII. Hólepte utakon Kabul felé	179
XIII. Kabul. Turkoman tanulmányok a börtönben	196
XIV. Az afganisztáni madzsarok és özbegek. Hazafelé	207